

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI
(ORTAÇAĞ TARİHİ)**

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞUNA DAİR MESELELER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
MUZAFFER SAĞLIK**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç Dr. SÜLEYMAN ÖZBEK**

**2007
ANKARA**

ONAY

Muzaffer Sağlık tarafından hazırlanan “Türkiye Selçuklu Devleti’nin Kuruluşuna Dair Meseleler” başlıklı bu çalışma 13.12.2007 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Ortaçağ Tarihi Bilim dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan
Prof. Dr. İlhan Erdem

Üye
Doç. Dr. Atlan Çetin

Üye
Yrd. Doç. Dr. Süleyman Özbek

ÖNSÖZ:

Dünya tarihinde eşine az rastlanır büyüklükte bir İmparatorluk kuran Selçuklular'ın bu genişlikteki toprakları yönetirken Türk hakimiyet anlayışından kaynaklanan “ülke topraklarının hanedan ailesinin ortak malı olması” ilkesinden kaynaklı bir takım sorunlarla karşılaştığını ve bunun sonucunda yıllarca süren aile içi mücadelelerin ortaya çıktığını müşahede ediyoruz.

Bu mücadelelerin hiç şüphesiz en uzun soluklu olanı, Selçuklu İmparatorluğu'nun kurucusu Selçuk'un oğlu Arslan (İsrail)'in oğulları ile Selçuk'un diğer oğlu olan Mikail'in oğulları arasında geçen mücadele olmuştur. Selçuk'tan sonra, Selçuklu ailesi'nin liderliği meselesi aynı ailenin bu iki kolu arasında varolan mücadelenin kaynağını oluşturmuştur. Mikail'in oğulları Tuğrul ve Çağrı Bey'ler Büyük Selçuklu İmparatorluğunu tarih sahnesine çıkarırlarken, Arslan'ın torunu Kutalmış oğlu Süleyman Şah da Türkiye Selçuklu Devletini kurmuştur.

Arslan vefat ettikten sonra Tuğrul ve Çağrı Bey'lere katılan oğlu Kutalmış, hem Tuğrul Bey zamanında hem de ondan sonra Büyük Selçuklu İmparatoru olan Alp Arslan zamanında devlete baş kaldırmış ve Selçuklu ailesinin liderliğinin babası Arslan Yabgu'dan sebep kendisine ait olması gerektiğini iddia etmiştir. Bu yolda hayatını kaybeden Kutalmış'ın oğulları ise bir yolunu bulup Anadolu'ya gelmişler ve bunlardan Süleyman Şah Türkiye Selçuklu Devletini tarih sahnesine çıkarmıştır. Ancak hem Süleyman Şah hem de onun oğlu I. Kılıç Arslan, Anadolu'nun batısı yönünde gayet başarılı fetihlerde bulunmalarına rağmen, yüzlerini doğuya, yani Büyük Selçuklu İmparatorluğuna dönmekten alıkoyamamışlar ve nihayetinde tıpkı ataları Kutalmış gibi bu uğurda canlarından olmuşlardır.

Kutalmış oğullarının Anadolu'ya geliş şekilleri tarihçiler arasında tartışma konusu olmuştur. Kimi tarihçiler onların esir olarak bulundukları Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun merkezinden kaçarak geldiklerini iddia etmişler diğer bir kısım tarihçiler ise onların Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın izni ile bu topraklara gelebildiklerini belirtmişlerdir.

Kutalmış oğullarının kurmuş oldukları devletin statüsü ve kuruluş tarihi de çok tartışmalıdır. Türkiye Selçuklu Devletinin tam bağımsız olup olmadığı, Büyük

Selçuklu İmparatorluğuna karşı ne gibi mükellefiyetlerinin bulunduğu konusu bugün hala net olarak açıklanabilmiş değildir. Ayrıca Türkiye Selçuklularının bir Devlet olarak tarih sahnesine ne zaman çıktığı hususu da bir çok tarihçi tarafından farklı açılardan değerlendirilmiştir.

Selçuk Bey zamanında İslamiyet'i kabul eden Selçuklular'ın Sünni akideyi benimseyip Sünni İslam dünyasının hamiliğini üstlenmeleri, Türk İslam tarihi açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu noktada Şii Büveyhiler Devleti ve Arslan Besasiri ile mücadele eden Selçuklular, sadece Şiiliğin yayılmasına engel olmamışlar aynı zamanda Sünni akide ile ters düşen pek çok akımı da bertaraf etmişlerdir. Bu yolda hayatlarını kaybeden Selçuklu Devlet adamlarının mevcudiyeti Selçukluların bu konuda ne denli samimi olduklarının da bir göstergesidir.

Bununla beraber tarihsel süreç içerisinde kendi menfaatleri zarar gören bir kısım Selçuklu şehzadelerinin konumlarını muhafaza etmek veya daha da güçlendirmek için Şii Fatimi devleti ve onun hilafet makamı ile bağlantı kurduklarını ve bağlantıyı hasım olarak gördükleri diğer Selçuklu liderlerine karşı bir koz olarak kullanmaya çalıştıklarını görüyoruz

Türkiye Selçuklu Devleti ve onun hükümdarlarının, özellikle I.Kılıç Arslan'dan sonra Büyük Selçuklu İmparatorluğu tahtı üzerindeki iddialarından vazgeçmiş olduklarını müşahede ediyoruz. Onlar, bundan sonra kendilerine yeni bir yurt olarak gördükleri Anadolu'nun fethi ve imarı ile ilgilenmişlerdir. Bu amaçla Anadolu Türk Birliğinin sağlanabilmesi için ellerinden geleni yapmışlardır. Bu noktada başta Danışmendliler olmak üzere Mengücekliler, Saltuklular ve Artuklular'la menfi veya müspet ilişkiye girmişler ve Osmanlı Devleti'nin kurulmasına kadar geçen sürede, şu an üzerinde yaşadığımız toprakların Türk İslam hamuruyla yoğrulması için büyük gayret göstermişlerdir.

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında, şahsıma olan desteğinden dolayı Prof Dr. Kazım Yaşar Koprıman'a, derslerine katılma imkanı bularak konuyla ilgili bilgilenmemi sağlayan Prof Dr. Salim Koca'ya ve çalışmamın her safhasında şahsıma yol gösteren Yrd. Doç. Dr. Süleyman Özbek'e teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	Sayfa No I
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLU DEVLETİNİN KURULUŞUNDA
AİLENİN LİDERLİĞİ MESELESİ

1.1. Arslan Yabgunun Selçuklu Liderliği-Tuğrul ve Çağrı Beylerin Tutumu.....	8
1.1.1.Arslan Yabgu'ya Kadar Selçuklular.....	8
1.1.2.Arslan Yabgu'nun Başa Geçmesi.....	12
1.1.3.Arslan Yabgu Döneminde Selçuklular.....	15
1.1.4.Arslan Yabgu'nun Yakalanması ve Vefatı.....	20
1.1.5.Arslan Yabgu'dan Sonra Selçuklular.....	22
1.1.6.Gazneli Mahmud'un Vefatı ve Değişen Şartlar.....	27
1.2. Tuğrul Bey Devrinde Kutalmış İsyanı.....	34
1.2.1.Kutalmış'tan Önceki İsyanlar-İbrahim Yınal ve Resul Tekin İsyanları.....	34
1.2.2.Kutalmış'ın İsyanı.....	37
1.3. Kutalmış ile Alparslan Arasında Hakimiyet Mücadelesi.....	39

İKİNCİ BÖLÜM

KUTALMIŞOĞULLARININ ANADOLU'YA GELİŞİ

2.1. Kutalmışoğullarının Tarih Sahnesine Çıkışları	44
2.2. Kutalmışoğullarının Anadolu'daki İlk Faaliyetleri	52
2.3. Süleyman Şah İle Mansur'un Karşı Karşıya Gelmeleri	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞU

3.1. Hukuk Yönünden Selçuklu Devletleri.....	63
3.2. Türkiye Selçuklu Devletinin Tabiliği Meselesi.....	69
3.3. Türkiye Selçuklu Devletinin Kuruluş Tarihinin Tespiti Meselesi.....	83
3.3.1. 1073 Tarihi.....	86
3.3.2. 1075 Tarihi.....	88
3.3.3. 1077 Tarihi.....	95
3.3.4. 1080 Tarihi.....	99
3.3.5. 1081 Tarihi.....	100
3.3.6. 1092 Tarihi.....	103

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SELÇUKLULARIN MEZHEBİ TERCİHİ

4.1. Sünni Şii Ayrılığı ve Selçukluların Buna Yaklaşımı.....	105
4.2. Şii Büveyhiler Devletinin Sünni Abbasi Hilafeti Üzerindeki Baskısı.....	111
4.3. Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Sünni Akideyi Temsili ve Arslan Besairi ile Mücadelesi.....	115
4.4. Selçuklu Ailesi İçerisinde Şii Fatimi Devleti ile Yakınlaşma Teşebbüsleri.....	127
4.4.1. İbrahim Yinal'ın İsyanı	127
4.4.2. Emir Şöklü'nün Kutalmışoğullarını Emir Atsız'a Karşı İttifaka Daveti.....	130
4.4.3. Serefe'üd Devle Müslim'in Artük Bey ve Suriye Selçuklu Meliki Tutuş ile İttifakı.....	132
4.4.4. Süleyman Şah'ın Çukurova'yı Fethi ve Tarblusşam Emirinden Şii Hatip İstemesi.....	134
4.4.5. Halep Selçuklu Devletinin Fatimilerle İttifakı.....	136

BEŞİNCİ BÖLÜM

KUTALMIŞOĞULLARININ ANADOLU HAKİMİYETİ İÇİN
TÜRK BEYLİKLERİ İLE MÜCADELELERİ

5.1. Kutalmışoğullarının Danişmendliler ile Münasebetleri.....	141
5.2. Kutalmışoğullarının Mengücekler ile Münasebetleri.....	162
5.3. Kutalmışoğullarının Saltuklular ile Münasebetleri.....	168
5.4. Kutalmışoğullarının Artuklular ile Münasebetleri.....	172
SONUÇ.....	181
KAYNAKÇA.....	183
ÖZET.....	187
ABSTRACT.....	189

KISALTMALAR

A.Ocak, Selçukluların Dini Siyaseti,	Ahmet Ocak, Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)
A.Özaydın, “<i>Mengücekler</i>”,	Abdülkerim Özaydın “ <i>Mengücekler</i> ” Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
A.g.e.	Adı geçen eser
Anna Kommena, Alexiad,	Anna Kommena, Alexiad Malazgirt Sonrası.(Çvr. Bilge Umar)
Ahmed Bin Mahmud, Selçukname I,	Ahmed b. Mahmud, Selçukname I (Haz. Erdoğan Merçil)
A.Öngül, “<i>Saltuklular</i>”,	Ali Öngül, “ <i>Saltuklular</i> ” Türkler Ansiklopedisi
A.Sevim, E.Merçil, Selçuklu Devletleri,	Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi
A.Sevim, Anadolu Fatih,	Ali Sevim, Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah.

A.Sevim, Makaleler 3 “Besasiri İsyanı”	Ali Sevim, “İlginç Yönleri ile Besasiri İsyanı” Makaleler 3 (Hrz.E.Semih Yalçın, Süleyman Özbek)
Ali Sevim,“Selçuklu Mısır Fatımi Devletleri,	Ali Sevim, “Selçuklu Mısır Fatımi Devletleri İlişkilerine Genel Bir Bakış”
A.Sevim, Mir’atü’z-Zaman “Tuğrul Bey Dönemi,	Ali Sevim, “Sıbt İbnü’l Cevzi’nin Mir’atü’z-Zaman Fi Tarihi’l-Ayan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler-I-Sultan Tuğrul Bey Dönemi-”, Makaleler 2 (Hrz. Semih yalçın, Süleyman Özbek)
A.Sevim, Mir’atü’z-Zaman “Alp Arslan Dönemi,	Ali Sevim, “Sıbt İbnü’l Cevzi’nin Mir’atü’z-Zaman Fi Tarihi’l-Ayan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler-II-Sultan Alp Arslan Dönemi-”, Makaleler 2 (Hrz. Semih yalçın, Süleyman Özbek)
A.Sevim, Mir’atü’z-Zaman “Melikşah Dönemi,	Ali Sevim, “Sıbt İbnü’l Cevzi’nin Mir’atü’z-Zaman Fi Tarihi’l-Ayan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler-III-Sultan Melikşah Dönemi-”, Makaleler 2 (Hrz. Semih yalçın, Süleyman Özbek)

A.Sevim, “İbnü’l Adim’in Zübdetü’l-Haleb”	Ali Sevim, “ <i>İbnü’l Adim’in Zübdetü’l-Haleb Min Tarihi’l Halep Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler</i> ” Makaleler 2, (Hrz. Semih Yalçın, Süleyman Özbek).
A.Sevim, Makaleler 1,	Ali Sevim, “ <i>Artukluların Soy ve Artuk Bey’ in Siyasi Faaliyetleri</i> ” Makaleler 1 (Hrz.E.Semih Yalçın, Süleyman Özbek)
A.Sevim, “Artukoğlu İlgazi”	Ali Sevim, “ <i>Artukoğlu İlgazi</i> ”
A.Sevim, Suriye Filistin Selçuklu,	Ali Sevim, Suriye Filistin Selçuklu Devleti Tarihi
Bild.	Bildiri
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
C.Cahen, “Türklerin Anadolu’ya ilk Girişi”	Claude Cahen, “ <i>Türklerin Anadolu’ya ilk Girişi</i> ” (Çvr. Yaşar Yücel, Bahaeddin Yediyıldız) .
Çvr.	Çeviren
DTCFD.	Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
F.Sümer, Doğu Anadolu Türk Beylikleri,	Faruk Sümer Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu Türk Beylikleri.

G.Ostrogorsky, Bizans	G.Ostrogorsky, Bizans Devlet Tarihi, (Çvr.Fikret Işıltan).
G.Abu'l Farac, Abu'l Farac,	Gregory Abu'l Farac, Abu'l Farac Tarihi (Çvr. Ömer Rıza Doğrul).
Haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
İbn'i Bibi, El Evamirü'l-Ala'ie,	İbn'i Bibi, El Evamirü'l-Ala'ie Fi'l Umuri'l-Ala'ie -Selçukname I-
İbnü'l-Esir, El Kamil-Fi't-Tarih,	İbnü'l-Esir, El Kamil-Fi't-Tarih Tercümesi, (Çvr.Abdülkerim Özaydın).
İbnü'l-Adim, Bugyetü't-talep,	İbnü'l-Adim, Bugyetü't-talep Fi Tarih-i Haleb, Biyografilerle Selçuklu Tarihi, (Çvr. Ali Sevim).
İ.Kafesoğlu, Selçuklu,	İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi
İ.Kafesoğlu, “<i>Hangi Tarihte Kuruldu?</i>”,	İbrahim Kafesoğlu, “ <i>Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu?</i> ”
K.M.Aksarayi, Müsameretü'l Ahbar,	Kerimüddün Mahmud, Aksarayi, Müsameretü'l Ahbar ve Müsayeretü'l Ahyar

L.J.Run, “<i>Rum (Anadolu) Sultanlığı’nın Menşei</i>”	Laurent J.Run, “ <i>Rum (Anadolu) Sultanlığı’nın Menşei ve Bizans</i> ” (Çvr.Yaşar Yücel).
MEB.	Milli Eğitim Bakanlığı
M.A.Köymen, Büyük Selçuklu,	Mehmet Altay Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi,
M.A.Köymen, “<i>Süleyman Şah ve</i>”	Mehmet Altay Köymen, “ <i>Süleyman Şah Anadolu Selçuklu Devletinin Kuruluşu</i> ”.
M.A.Köymen, Selçuklu Devri	Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi.
M.H.Yınanç, Türkiye Tarihi,	Mükrimin Halil Yınanç, Türkiye Tarihi: Selçuklu Devri 1 Anadolu’nun Fethi.
O.Turan, Selçuklular Tarihi,	Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti
O.Turan, Selçuklular ve İslamiyet,	Osman Turan, Selçuklular ve İslamiyet
O.Turan, Selçuklular Zamanında,	Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye,
O.Turan, Doğu Anadolu Türk,	Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi

R.Genç, Karahanlılar,	Reşat Genç, Karahanlılar'da Devlet Teşkilatı
s.	Sayfa
S.	Sayı
S.Koca, Türkiye Selçukluları Tarihi	Salim Koca, Türkiye Selçukluları Tarihi Malazgirt'ten Miryokefalan'a
Ter.	Tercümesi
TTK.	Türk Tarih Kurumu
Urfalı Mateos, Vekay-i Name	Urfalı Mateos, Vekay-i Name (Çvr.,Hrant D.Andreasyan)
Yay.	Yayımlayan
S.Kara, Büyük Selçuklular,	Seyfullah Kara, Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları

GİRİŞ:

Selçukluların tarih sahnesine çıkmaya hazırlandıkları sırada Ortadoğu ve Ön Asya'nın siyasi yapısında yer alan devletleri kısaca inceleyerek konumuza başlayalım.

OĞUZ YABGU DEVLETİ

Oğuzlar, 10. asrın başlarında kışlık merkezi Yeni-kent, yazlık merkezi ise Cend şehri olan bir devlet kurmuşlardı. Oğuz Devletinin batısında Hazar ve Bulgar Türk devletleri, kuzeyinde Kıpçaklar, güneyinde ise İslâm ülkeleri yer alıyordu. Yabgu, devletin başı idi. Ona naiplik yapan Kül Erkin unvanlı bir başbuğ mevcuttu. Devletin ordusunu ise Subaşı yönetiyordu. Oğuz Yabgu Devleti'nin komşuları olan Peçenekler ve Hazarlar'la ilişkilerinin iyi olmadığı, Harezm'in yerli hanedanı olan Afrigilerin de Oğuz baskısı altında olduğu görülmektedir. Oğuzlar, doğudaki komşuları Karluklar ile de mücadele halinde olmuşlardır. Son Oğuz Yabgusu olarak bilinen Ali Han'ın oğlu, Cend hakimi Şah-melik, ilerde anlatacağımız üzere Selçuklular'ın ilk zamanlarında, onların “can düşmanı” olarak Tuğrul ve Çağrı Beyleri hayli uğraştırmıştır.

Bu devlette halk, göçebe Oğuzlardan oluşuyordu. Zaten Selçuklular da Oğuzların Üçok kolunun Kınık Boyundan idiler. Selçukluların atası olan Selçuk Bey, bu devlette Subaşılığına kadar yükselmişti. Her boy Beyi Yabgu'ya bağlı idi. Ancak Merkeziyetçi bir düzen yoktu. Yani aradaki bağ feodal bir mahiyet arz ediyordu. Bütün devlet işlerinin boy beylerinin katıldığı bir Kurultay'da çözümlendiği Oğuz Yabgu Devleti'nin Yengikent (Kışlık başkent), Cend (yazlık başkent), Sabran (Savran) ve Süt kent gibi şehirleri vardı.

Oğuz Yabgu Devleti'nin toprakları ticaret kervanlarının yolu üzerinde yer aldığı için bir çok kültür ile tanışmaları söz konusu olabiliyordu. Oğuzların İslam ile tanışmaları da ilk kez Müslüman Tüccarlarla yapmış oldukları ticaretle mümkün olabilmektedir. Gerçi onlar, İtil Bulgarları ile Hazarların yaptığı gibi toptan İslamiyet'e girmemişlerdir. Ancak zamanla İslamiyet'in Oğuz Yabgu Devleti'nin bazı şehirlerinde yayıldığını müşahade ediyoruz.

KARAHANLI DEVLETİ

840 yılında Kırgızlar, Uygur devletini tarih sahnesinden silince, onun yerini başkenti Kaşgâr olan Karahanlı devleti almıştır. Kurucusu, Bilge Kül Kadir Han'dır. 840-1212 tarihleri arasında, Türkistan ve Maverâünnehir'de hâkimiyet kuran ilk Müslüman Türk devleti olan Karhanlılar, Karluk, Çiğil, Yağma ve diğer Türk boylarından meydana geliyordu. Abdülkerim Saltuk Buğra Han'dan sonra yerine geçen hükümdarlardan Arslan Han zamanında topraklarını Samanoğulları Devleti aleyhine genişletmişlerdir. İlig Nasr Han zamanında ise en geniş sınırlarına ulaşmışlar, ancak nihayetinde önce Doğu ve Batı Karahanlı Devletleri olmak üzere ikiye ayrılmışlar, akabinde Selçuklulara tabi bir hale gelmişlerdir. Daha sonra ise Karahitayların egemenliği altına giren Batı ve Doğu Karahanlı Devletleri sırasıyla 1211 ve 1212 yıllarında yıkılmışlardır.

SAMANLI DEVLETİ

Samanlı devleti'nin temelleri Samanoğlu soyundan olup Maverâünnehr bölgesinde Abbasi Devleti'nin valileri olarak görev yapan kişilerin gayretleri ile atılmıştır. Bu devletin hükümdarlarından olan Nasr bin Ahmet zamanında Samanlı devleti, Abbasî Halifeliği tarafından resmen tanınmıştır. Hükümdarları İsmail döneminde ise Samanlı devleti, hakimiyet sahasını genişleterek, Maverâünnehr ve Horasan bölgesini ele geçirmişler ve buralardaki küçük yöresel emirlikler Samanlı Devleti'ne bağlanmışlardır. Hükümdarlığı 29 yıl süren II. Nasr zamanında, Samanlı ülkesinde bilim, kültür, dil ve edebiyat en yüksek bir düzeye ulaşmış, çeşitli dallarda pek çok ünlü bilgin, şair ve edip yetişmiş ve bunlar, çok değerli eserler kaleme almışlardır. Ancak daha sonraki yıllarda özellikle batıda Büveyhi, doğuda Karahanlı ve Gaznelilerin artan güçleri karşısında Samanlı devleti, yıkılmaktan kurtulamamıştır. Son Samanlı hükümdarı İsmail Muntasır'ın, Selçuklulardan da yardım almasına rağmen, devleti kurtarma çabaları akim kalmış ve nihayetinde

Samanlı Devleti, Karahanlılar ile Gazneliler karşısında tutunamayarak bu iki devlet arasında bölüşölmek üzere tarih sahnesinden silinmiştir.

GAZNELİLER DEVLETİ

Sâmânî Devletinin (819-1005) en parlak devirlerinde çok sayıda Türk, gruplar hâlinde Mâverâünnehir yoluyla İslâm dünyasına gelmekteydi. 912 yılından itibaren ise Sâmânî Devletinin vali ve komutan kadrolarında, Türk isimleri de görölmeye başlanmıştır. İşte bu Türk komutanlardan biri de Gazne Devletini kuracak olan Alptegin'dir. Alptegin, 961 senesinde Samani Devleti veziri Ebû Ali Muhammed Belâmî ile birleşerek, Sâmânî Şehzâdesi Nasr'ı tahta oturtmak istediye de bu arzusunu gerçekleştiremedi. Bunun üzerine kendisine bağılı birliklerle Afganistan'daki Gazne şehrine çekilmiş ve burada bulunan Levik Hânedânını bölgeden uzaklaştırarak, şehre hakim olmuştur. Böylece Gazne Devletinin temelleri atılmıştır. Devletin gerçek kurucusu ise köle olarak satıldığı Alptegin tarafından evlat edinilen Sebük Tegin olmuştur. Sebük Tegin'in 997'de ölümünden sonra, yerine oğlu İsmail geçmiş, ancak, kısa bir süre sonra, tahtı ağabeyi Mahmud'a bırakmak zorunda kalmıştır. Mahmud zamanında Gazneliler, bağımsız bir duruma gelerek Abbasî Halifeliğı tarafından da resmen tanınmıştır. Gazneliler, yıkılan Samanlı Devleti'nin topraklarını Karahanlılarla birlikte bölüşmüşlerdir. Daha sonra sultan Mahmut, Hindistan'a tam on yedi sefer düzenleyerek İslâmiyet'in bu ülkede yayılmasını sağlamış ve bu sebeple İslâm dünyasında ünlü bir kahraman olarak tanınmıştır. Sultan Mahmut, saltanatının son zamanlarında, Selçuklular ve dolayısıyla birçok Türkmen (Oğuz) kitlelerinin Maveraünnehr 'den Horasan'a geçmelerine izin vermiş, bu durum ise, Gazneli devleti aleyhine telâfisi güç sorunlar yaratmıştır. Sultan Mahmud'dan sonra yerine oğlu Muhammed geçti ise de, bu sırada Isfahan ve Rey umumî valisi bulunan kardeşi Mesud tarafından tahttan indirildi. Ekim 1030'da tahta çıkan Sultan Mesud, iyi bir asker olmakla beraber, babasının komşularla iyi geçinme siyasetini devam ettiremedi. Özellikle, Selçuklular'la olan geçimsizlikleri, uzun ve kanlı savaşların çıkmasına sebep oldu. Horasan'ın bir kısmını alma başarısını gösteren Selçuklulara karşı, Sultan Mesud, 1040 yılında Dandanakan Meydan Savaşı'nda büyük bir mağlûbiyete uğradı. İran, Harezm ve

Mâverâünnehir’e Selçukluların hakim olmaları, Gaznelileri Afganistan ve Hindistan toprakları üzerinde yaşamaya mahkûm etti.

BÜVEYHİ DEVLETİ

Ebû Şuca Büveyh tarafından kurulan ve daha sonra onun üç oğlunun gayretleri ile gittikçe büyüyen İran kökenli Büveyhoğulları devleti, kısa zamanda Isfahan, Cibâl, Kirman, Huzistan ve yörelerine hâkim olmuş ve hattâ Ebu Şuca’nın oğlu Ahmet zamanında Sünni Abbasi Hilafeti’nin başkenti olan Bağdat, bu devletin hakimiyetine girmiştir. Büveyhi Devleti’nin en geniş sınırlarına ulaştığı dönem ise Ahmet’in oğlu Adududdevle Fenahusrev dönemi olmuştur. Ancak onun ölümünden sonra aile içinde çekişmeler ortaya çıkmış ve önce Gazneliler’in, daha sonra da Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey’in hamleleri sonucu Büveyhi Devleti 1055 yılında yıkılmıştır. Büveyhilerin valisi olarak, Bağdat’ta görev yapan Türk asıllı Ebu’l Hâris Arslan Besasirî, Şii Mısır Fatımîleri ve Arap emirlerinden Kureyş ve Dübeyş ile işbirliği yaparak, 28 Kasım 1058’de, Tuğrul Bey’in İbrahim Yınal isyanı dolayısıyla şehirde bulunmamasından yararlanarak Bağdat’ı işgal etmiş ve Sünni Abbasi Halifesi Kaaim Biemrillah’ı da esir almıştır. İbrahim Yınal’ın isyanını bastıran Tuğrul Bey, yeniden Bağdat’a gelerek Besasiri’yi ortadan kaldırmış, böylece Halifenin esaretine son vermiştir.

ABBASÎ HALİFELİĞİ

Horasanlı komutan Ebu Müslim’in yardımları sonucunda, Hz. Peygamber’in amcası Abbas’ın torunlarından olan Ebul-Abbas, Emeviler’e karşı yapmış olduğu mücadeleyi kazanmış ve Emevi Devletini tarih sahnesinden silerek yerine Abbasi Devletini kurmuştur. İlk Abbasî halifesi Ebul-Abbas Saffâh’tan sonra yerine geçen kardeşi Ebû Cafer Mansur, devleti ciddi şekilde uğraştıran iç sorunları büyük ölçüde çözümlenmiş, ülkede huzur ve sükûnu sağlamıştır. Abbasi Devleti en parlak dönemini Harun Reşid döneminde yaşamıştır. Dönemin bu şekilde geçmesinde Harun Reşid’in yetenekli kişiliği yanında, Bermekoğulları ailesinin de katkıları büyük olmuştur. Harun Reşid döneminin sonundan başlayarak Abbasi Devleti gücünü yitirmeye

başlamıştır. İspanya'ya kaçan Emeviler, Endülüs Emevileri Devletini kurmuşlardır. Tulunoğulları, Mısır'da bağımsız bir devlet vücuda getirirken, Maverâünnahr ve Horasan'da Tâhirîler, Samanîler ve Saffarîler, hilâfetten ayrılarak bağımsız birer devlet haline gelmişlerdir. Tüm bunların sonucunda Abbasi Devleti'nin toprakları Irak ile sınırlanmıştır. Mısır ve Kuzey Afrika'da kurulan Şîî Fatımî Halifeliği, Kızıldeniz'den Atlas Okyanusu'na dek uzanan ülkelere hâkim olarak Sünnî Abbasi Halifeliğinin karşısına ciddi bir hasım olarak çıkmıştır. Ayrıca İran ve Irak'ta kurulup genişleyen Şîî Büveyhoğulları, halife Müstekfî zamanında Bağdat'ı işgal edip yönetimi ellerine geçirmişlerdir. Bununla beraber Sünnî Selçukluların tarih sahnesine çıkmaları sonucunda, Abbasî Halifeliği, önce Büveyhoğulları, daha sonra da Fatımî Halifeliğinin baskı ve tehdidinden kurtulmuşlardır.

FATİMİ HALİFELİĞİ

Ebû Abdullah Hüseyin bin Ahmed ve Ebû Muhammed Ubeydullah Mehdi'nin gayretleri ile İhşidi Devleti'nin yerine Mısır'da kurulan bu devlet Şii düşüncenin bir kolu olan İsmailiyye mezhebine bağlıydı. Fatımîler, en görkemli dönemlerini Muntasır'ın döneminde yaşamışlardır. Fatımîler, ilk zamanlar en çok Bizans ile mücadele ettilerse de, Selçukluların Suriye ve Filistin'i fethedip burada bir devlet kurmalarından sonra Bizans'la, Selçuklular aleyhine iyi ilişkiler kurmuşlardır..

Devlet yönetiminde Türklere oldukça geniş yer veren halife Mustansır'ın saltanatının ortalarına doğru Mısır'da ciddi huzursuzluklar ortaya çıkmıştır. Bunun en büyük sebebi ise Fatımî ordusundaki Türk ve Berberi askerleri arasındaki önu alınamayan çatışmalardır. Fatımî Devleti iktisadi olarak ta bu olaylardan çok zarar görmüştür. İsmailiyye inancını yaymak için oluşturulan Dai mekanizması da ciddi anlamda devletin maliyesine yük getiriyordu.

Halife, devletin malî durumunu düzeltmek amacıyla, halka para cezası kesmek, mal ve mülklerine el koymak gibi huzursuzluğu daha da arttıran eylemlere girişti. İşte böyle bir dönemde Hamdanoğullarından Nâsirüddeve, Türk ve Berberîlerle işbirliği yaparak gücü eline aldı. Fakat çok geçmeden Şii Fatımî Halifesi üzerinde de egemenlik kurmak isteyen Nâsirüddeve, bir yandan halife, öbür yandan da rakipleri durumuna geçmiş bulunan Türk kökenli Emirler ile mücadele etmek durumunda

kaldı. Bu mücadele sırasında zor anlar yaşayan Nâsırüddeve, Selçuklu sultanı Alp Arslan'a başvurarak onu Mısır'a davet etmiştir. Mısır'a doğru gelen Alp Arslan Bizans İmparatoru'nun kendi üzerine geldiği haberini alınca yönünü Malazgirt'e çevirmiştir. Nâsırüddeve 1073 yılında Türk Emirlerinden İldeniz tarafından bütün yakınlarıyla birlikte öldürülmüştür.

Nâsırüddeve'den sonra da Mısır'ın durumu düzelmemiştir. 1067 yılından beri devam eden kıtlık nedeniyle Mısır, büyük ve ciddi bir sefalet içinde bulunuyordu. Bu nedenle halkın bir çoğu Suriye ve Irak'a göç etmek zorunda kalmıştı. Ayrıca Berberi Türk Ve Sudanlı Emirlerin birbirleriyle geçinememeleri ülkeyi bir anarşi ortamına sürüklemişti. Halife Mustansır, ülkeyi içine düştüğü bu durumdan kurtarmak için halifeliğin Akkâ valisi Bedrülcemalî'yi Mısır'a çağırarak devlet yönetimini eline almasını istedi. Bedrülcemalî, bu teklifi almadan önce Dımaşk' (Şam) ta iki kez valilik yapmış, daha sonra atandığı Akkâ valiliği sırasında da iyi bir yöneticilik sergileyerek nam salmıştı. Ermeni asıllı olan Bedrülcemalî, Mısır'a çağırıldığı zaman Dımaşk ve Akkâ'da en güvendiği kimselerden kurduğu Ermeni muhafız alayını da birlikte götürmüştü. Gizlice Kahire'ye gelen Bedrülcemalî, halifeyi şiddetle baskı altında bulunduran Türk, Berberî ve Sudanlı emirlerin hepsini bir gecede ortadan kaldırarak, huzuru sağlamıştır.

Bununla birlikte Fatımî ülkesinin durumu düzelmedi. Özellikle XI. yüzyılın sonlarında Güney-Anadolu, Suriye ve Filistin'de üç Haçlı devletinin kurulmasından sonra Fatımîler, toprak kayıplarına uğradılar. Fatımî vezirleri, Haçlılara karşı, onlara büyük darbeler vuran Suriye Türk hükümdarı Nureddin Mahmut ile işbirliğinde bulundular. Fakat bir süre sonra Fatımî halifeliği, içten büyük bir çöküntüye uğradı. Bu dönemdeki halifelerin hükümranlıklarını yitirmeleri sonunda vezirler, devlet yönetimine hâkim olmaya başladılar; Nihayetinde Fatımî halifeliği, Nureddin Mahmut'un kumandanlarından Salâhaddin Eyyubî tarafından ortadan kaldırılmış ve böylece Mısır ve Kuzey-Afrika'da Sünnî Eyyubî devleti kurulmuştur.

BİZANS İMPARATORLUĞU

Orta-Doğu coğrafyasında tek büyük Hristiyan devlet, Bizans İmparatorluğu'du. II. Basil döneminde en parlak dönemlerinden birini yaşayan

Bizans İmparatorluğu II. Basil'in 1025 yılındaki ölümünden sonra çöküşe geçmiştir. Konstantinos Monomakhos döneminde devlet yönetiminde bazı değişikliklere gidilmiştir. Bu dönemde, sivil yönetim orduya üstünlük sağlamış, orduda asker sayısı azaltıldığı gibi, çeşitli uluslardan sağlanan ücretli askerler, Bizans ordusunun çoğunluğunu oluşturmuştu. Bu siyasetin olumsuz bir sonucu olarak görevlerinden alınan generaller, isyan girişiminde bulundularsa da söz konusu isyanlar bastırılmıştır.

Dış Devletlerle olan ilişkilerde ise şu gelişmeler yaşanmıştır. Tuna boylarındaki Peçeneklere karşı başarılı olunmuş ancak Güney-İtalya'ya yerleşmiş olan Normanların saldırılarına cevap verilememiştir. Doğuda ise Mısır Fatımileriyle iyi ilişkiler kurulurken, Anadolu'yu fethetmekte olan Selçuklular karşısında başarısız sonuçlar alınmıştır.

İsaakios'un İmparator olması ile üstünlük, yine ordunun eline geçmiştir. Ancak bunun da bir faydası olmamış ve çöküş devam etmiştir. İsaakios'tan sonra hükümdar olan Dukas zamanında Belgrad elden çıkmış, Tuna'yı geçen Oğuzlar, Makedonya ve Tesalya'ya kadar olan bölgeleri akınlara uğratmışlar, Normanlar ise Bizans aleyhine topraklarını genişletmeye devam etmişlerdir. Dukas'ın ölümünden sonra karısı Evdokya, üç oğlu adına imparatoriçe olmuştur. Ancak sarayda bulunan ve farklı eğilimleri olan grupların devlet yönetimine karışmaları Eyaletlerin ve ordunun ihmal edilmesine yol açmıştır. Anadolu'daki Selçuklu Kuvvetlerinin art arda kazandığı başarılar Bizans'a bu ihmalkarlığın faturası olarak çıkmıştır. Bunun üzerine İmparatoriçe Evdokya, Romanos Diogenes ile evlenmiştir. Askeri bir takım düzenlemeler yapan yeni imparator Diogenes, 1071'de Malazgirt'te yaptığı savaşta, sultan Alp Arslan karşısında yenilgiye uğramış ve tutsak edilmiştir. Bundan sonraki zaman diliminde Selçuklu fetihleri sonucunda Bizans'ın özellikle Anadolu'daki egemenliği sona ermeye başlamıştır.

I.BÖLÜM

SELÇUKLU DEVLETİNİN KURULUŞUNDA AİLENİN LİDERLİĞİ MESELESİ

1.1.ARSLAN YABGU’NUN SELÇUKLU LİDERLİĞİ-TUĞRUL VE ÇAĞRI BEYLERİN TUTUMU

1.1.1.Arslan Yabgu’ya Kadar Selçuklular

Oğuzların Kınık boyuna mensup olan Selçuklu ailesinin şu ana kadar tespit edilen en eski atası Dukak (Tukak) Bey’dir. Dukak Bey, kuvvetinden dolayı Oğuzlar arasında Temir-Yalığ (demir yaylı) lakabı ile ün salmıştır.¹ Bilindiği üzere eski Türk geleneğinde yay hâkimiyet alâmeti idi. Bu durumda demir yaylı lakabına sahip olan Dukak Bey’in, Oğuz Devleti içersinde yüksek bir mevkii işgal ettiğini söyleyebiliriz. Öyle ki Dukak Bey’in Hazar bozkırlarında yaşayan bütün Türk boyları arasında sevilip sayılan ve bir çok konuda kendisine başvuru bir şahıs olduğu anlaşılmaktadır.²

Güçlü bir askerî ve siyasî yeteneği olduğunu anladığımız Dukak Bey’in rivayete göre Oğuz Yabgusu ile bir anlaşmazlığı söz konusu olmuştur; Söz konusu anlaşmazlığın nedeni Oğuz Yabgusunun bir Türk zümresine karşı sefere çıkmak istemesi Dukak Bey’in ise buna karşı çıkmasıdır. Bu anlaşmazlık kavgaya kadar varmış, fakat oğuz beylerinin araya girmesi ve akabinde düzenlenen bir şölen ile Yabgu ve Dukak barışmışlardır. Bu olaydan sonra Dukak’ın Oğuzlar arasında ünü

¹ İbnü’l-Esir, **El-Kâmil Fi’t-Tarih**, (Çvr. Abdülkerim Özaydın).Bahar Yay. IX. C.İstanbul 1991.,s.361 ; Ahmed b. Mahmud, **Selçukname I** (Hz. Erdoğan Merçil) İstanbul 1977.s.1.

² Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, Ötüken Yay,İstanbul 2003,s.64 ; İbrahim Kafesoğlu, “Selçuklular” *Türk Dünyası El Kitabı*,2.Baskı Ankara 1992 C.1 s.248.

daha da artmıştır.³ Ahmed Bin Mahmud ile İbnü'l-Esir, seferin Müslümanlar üzerine tasarlandığını ve Dukak Bey'in bu sırada Müslüman olmasından ötürü sefere karşı çıktığını belirtirler.

Hadisenin değerlendirmesini yapacak olursak; Yabgu, Devletin ileri gelenlerine danışmadan önemli iç ve dış meselelerde bağımsız hareket edememektedir. Devletin ileri gelenlerinden birinin de Dukak Bey olduğu üstelik diğer Beylere nazaran Yabgu'yu karşısına alacak kadar güçlü bir konumunun bulunduğu anlaşılmaktadır. Onun devlet teşkilâtı içinde nüfuzlu ve çok etkin bir komutan olduğunu söylemek mümkündür.

Bu hadiseden bir müddet geçtikten sonra Selçuk dünyaya gelmiştir. Selçuk 17-18 yaşına geldiği sırada Dukak vefat etmiştir. Selçuk'un, X. asrın başında doğduğunu bildiğimizden, Oğuz Yabgusu ile Dukak'ın tartışma hâdisesinin 875-885 yılları arasında meydana gelmiş olma ihtimali yüksektir⁴

Dukak'ın vefatını müteakip oğlu Selçuk Oğuz Devletinin Subaşı'lığına tayin edilmiştir.⁵ Buradan çıkarılması gereken sonuç; genç Selçuk'un devlet teşkilâtı içersindeki en yüksek makamlarından birine gelerek babasının fiilen sahip olduğu güce, hukuki anlamda bir mahiyet kazandırdığıdır. Bu itibarla Selçuk'un, bir bakıma Yabgu tarafından babasına nazaran daha da yükseltildiği söylenebilir.

Aslında Oğuz hükümdarı başlangıçta genç yaştaki Selçuk'u babasıninkî gibi önemli bir makama getirmedi. Fakat bir süre sonra, muhtemelen onda gördüğü kabiliyet üzerine, onu Subaşılığına yani ordu kumandanlığına tayin etti.⁶ Gün geçtikçe Yabgu'nun Selçuk Bey'e karşı olan teveccühü arttı. Bu durum, diğer devlet erkânında kıskançlık duygularının ortaya çıkmasına sebep oldu. Bunlar Yabgu'nun Hatununu da etkilediler. Nitekim bir gün âdet üzere saraya gelen Selçuk Bey, Yabgu'nun hemen yanı başına geçip oturunca, Hatun bu davranışı kendisine karşı bir saygısızlık olarak değerlendirdi ve bir fırsatını bulup Selçuk'un Oğuz Devleti için de tehlikeli olacağını söyleyerek kocasını ikna etti.⁷

³ O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.64 ; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**,TTK Yayınları,Ankara 1995,s.15.

⁴ Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, 2. bsk., Ankara 1982, s. 24.

⁵ İbnü'l-Esir, **El-Kâmil Fi't-Tarih**,C. IX, s.361

⁶ Ahmed Bin Mahmud **Selçukname I** ,s.3. ; O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.64 ;

⁷ İbnü'l-Esir, **El-Kamil Fi't-Tarih**,s.362. ; Ahmed Bin Mahmud **Selçukname I** ,s.4. ; O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.66.

Kaynakların vermiş olduğu bilginin doğruluğunu tespit mümkün olmamakla beraber, Selçuk Bey, gerek kendi hayatını emniyette görmemesi, gerekse diğer siyasî ve iktisadî sebeplerden dolayı, Yenikent şehrinden Sir-derya (Seyhun)'nın sol kıyısında yine bir Oğuz şehri olan Cend'e göç etti.

Cend şehri ve civarı Yabgu Devleti hâkimiyetinin zayıf bulunması ve İslâmiyet'in buralarda hızla yayılması sebebi ile, Selçuk Bey için çok müsait bir yer idi. Yabgu'nun Cend şehrindeki bütün hâkimiyeti yılda sadece bir defa gelen memurlarının vergi toplamalarından ibaret kalıyordu. Bu durumu iyi değerlendiren Selçuk Bey, çevrenin siyasî ve sosyal şartlarını da dikkate alarak, tarihi bir kararla İslâm'ı kabul etmiştir.⁸ Akabinde ise Buhara'nın kuzeyinde bulunan Zandak (Zandana) şehrine haber göndererek buranın Müslüman valisinden kendilerine İslâmiyet'i öğretecek bir din âlimi göndermesini istemiştir. Selçuk Bey'in Cend civarına gelmesi ve İslâmiyet'i kabul etmesi, takriben 960'lı yıllarda olmuştur.

Selçukluların bu din değiştirme hadisesinde siyasî bir görüşün yanı sıra bu yeni dinin üstünlüğü, Müslüman tüccar ve mutasavvıfların gayretleri de müessir olmuştur. Selçuk Bey, Oğuz Yabgusu'nun yıllık vergiyi tahsil etmek üzere Cend'e gelen memurlarını, "kâfirlere haraç vermeyeceğini" söyleyerek kovmuş⁹ ve Oğuz Yabgusu'na karşı cihada başlamıştır. Yabgu ile olan mücadelelerinden dolayı «Gazi» sıfatını alan Selçuk Bey'e «el-Melikü'l-Gâzî Selçuk b. Dukak» unvanı da verilmiştir.¹⁰ Ancak onun, Cend'deki hayatı ve Yabgu ile olan mücadeleleri hakkında kaynaklarda fazla bir malumat yoktur. Bununla beraber Oğuz Devletine karşı açmış olduğu cihada o bölgede bulunan Müslüman soydaşları da iştirak etmiştir. Bundan böyle Selçuk çevresindeki devletler tarafından gücüne ihtiyaç duyulan bir kişi konumuna yükselmiştir. O da gelen bu talepleri, oğulları komutasında kuvvetler sevk ederek karşılamıştır.

Kaynakların verdiği bilgilerden Selçuk Bey'in dört oğlu olduğu, bunlardan birisinin daha küçük yaşta iken öldüğü, ötekilerin ise yaş sırasına göre, Mikâil, İsrail ve Musa adlarını taşıdıkları anlaşılmaktadır. Selçuk'un en büyük oğlu Mikâil,

⁸ Gregory Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, (Çvr. Ömer Rıza Doğrul) TTK. Yay. Ankara 1945, s.185.; O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.67 ; Osman Turan "*Türkler ve İslamiyet*" DTCFD, IV, Ankara 1946,s.367

⁹ İbnü'l-Esir, **El-Kâmil Fi't-Tarih**,C. IX, s.362.

¹⁰ O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.67. ; A.Sevim,E.Merçil,**Selçuklu Devletleri**,s.16.

Müslüman Türk ülkelerinden birinde yaptığı bir savaşta bizzat hücumla geçmiş ve şehit düşmüştür.¹¹ Muhtemelen O, gaza yolunda ölmüştür. Bundan anlaşıldığına göre, savaş Cend hudutları dışında olmuştur. Mikâil'in yaptığı savaşa diğer kardeşlerinin katılıp katılmadıkları hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.¹² Kerimüddün Mahmud Aksarayı, "Müsameretü'l Ahbar" adlı eserinde beşinci bir kardeşin mevcudiyetini, ve isminin de Ahmed olduğunu belirtmektedir.¹³

Oğlu Mikail'in ölümüne çok üzülen Selçuk Bey, yetim kalan Tuğrul ve Çağrı adlı torunlarını yanına alarak yetişmelerine büyük itina göstermiştir. Mikail'in unvanının ne olduğunu, yani daha sonra İsrail'in yaptığı gibi, Yabgu unvanını alıp almadığı da anlaşılmamaktadır. Ölüm tarihine gelince; bu tarih, oğlu Tuğrul Bey'in doğum tarihi olan 987'den önce olamayacağı gibi, İsrail'in Karahanlılar'a karşı Sâmânoğulları'na yardım ettiği tarih olan 992 den sonra da olamaz. Çünkü Mikâil bu tarihte sağ olsaydı, aile bireyleri arasında herhangi bir dargınlık bulunmadığını ve İsrail'in babası Selçuk'un emriyle gittiğini kabul edersek, İsrail'in yerine Mikail'in gönderilmesi gerekirdi.¹⁴

Selçuk, Cend şehrinde beyliğini kurduktan sonra Karahanlı ve Samanlı devletlerinin mücadelesinde bu bölgenin askeri ve siyasi bir gücü konumuna geldi. Samanlılar Selçuk Bey'in liderliğini hemen tanıdılar. Samanlı hükümdarı olan Nuh, Karahanlı hükümdarı Buğra Han'a karşı Selçuk Bey'den yardım istedi. Selçuk Bey de büyük oğlu İsrail (Arslan) komutasında Samanlılara yardımcı kuvvetler sevk etti.¹⁵ Bu yardım sayesinde Karahanlıları yenilgiye uğratan Samanlılar, Karahanlı sınırına yakın bir yer olan Nur ismindeki bölgeyi Selçuklulara verdiler.¹⁶ Böylece Arslan kumandasındaki Türkmenler Maverâünnehir bölgesine gelip yerleştiler.

Son Samanlı emiri Ebû İbrahim Muntasır Karahanlılar'a karşı devletini kurtarmak için girdiği mücadelede mağlup olunca yardım almak üzere Oğuzlara sığınmış¹⁷ ve Selçuklular yanlarında el Muntasır olduğu halde, önce Karahanlı

¹¹ İbnü'l-Esir, **El-Kâmil Fi't-Tarih**, C. IX, s.362. ; O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.68.

¹² Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 2000, C.I,s.31

¹³ Kerimüddün Mahmud Aksarayı, **Müsameretü'l Ahbar ve Müsayeretü'l Ahyar** Yay. Osman Turan, TTK Ankara 1944. (Çvr. Mürsel Öztürk) Ankara 2000.s.6.

¹⁴ M.A.Köymen, **Büyük Selçuklu**, s.32.

¹⁵ İbnü'l-Esir, **El-Kâmil Fi't-Tarih**, C. IX,, s.362 ; O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.68.

¹⁶ Ahmed Bin Mahmud, **Selçukname-I.**,s.5. ; O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.69.

¹⁷ Reşat Genç,**Karahanlı Devlet Teşkilatı**, TTK Yayınları, Ankara. 2002, s.12.

komutanı (Subaşı) Tigin'i, hemen arkasından da Semerkant civarına düzenledikleri bir baskınla Nasr İlig-Han'ı Ağustos 1003'te mağlup etmişlerdir. Bir süre sonra Arslan Yabgu'nun idaresindeki Selçuklular, Samanlı kuvvetleri ile birlikte Haziran 1004'te Karahanlı kuvvetlerini üçüncü defa yendiler. Ancak, nihayetinde Karahanlılar Selçukluların desteğinden mahrum oldukları bir sırada Samanlıları kesin olarak mağlup etmişlerdir.¹⁸

Samanlılar ortadan kalktıktan sonra Selçuklular, Karahanlılar karşısında yalnız kaldılar. Buna rağmen Selçuk Bey'in idari ve siyasi kabiliyeti sayesinde varlıklarını bölgede kabul ettirdiler. Cend şehrinde yeni bir Türk-İslâm devletinin temellerini atan Selçuk Bey 1007 yılında yüz yaşları civarında vefat etti.¹⁹

1.1.2.Arslan Yabgu'nun Başa Geçmesi

Selçuk'un ölümünden sonra eski Türk töresi gereğince, büyük erkek çocuk olan Arslan, Selçuklu ailesinin başına bey (baş-buğ) olarak geçmiş ve Yabgu unvanını almıştır. Yine töre gereğince, Arslan'dan sonra Musa inanç Bey, uzun bir süre Yabgu unvanını kullanmıştır. Böylece Arslan Yabgu, Selçukluların beyi durumuna gelmiştir; bununla birlikte ailenin diğer bireyleri, kendilerine bağlı Oğuz oymaklarının başında, yarı bağımsız bir durumda idiler. Bu sebeple genellikle Tuğrul ve Çağrı Beyler'e bağlı olan Oğuzlara Selçuklular, Arslan'a bağlı olanlara Yabgulular ve Yusuf Yınal'a bağlı olanlara da Yınallılar adı verilmiştir.

Claude Cahen ise Selçuk'un vefatından sonra ailenin ikiye bölündüğünü belirtmektedir. *"Selçuk ölünce Ailenin üyeleri ikiye ayrılmışlar, Mikail henüz gençken öldüğünden Musa ise dinamik olmaktan çok uzak olduğundan iki grubun başına Arslan ile Mikali'in oğulları Tuğrul ve Çağrı Bey'ler geçmişlerdir."*²⁰

Mikâil'in vefatını müteakip ailenin reisliğini İsrail (Arslan)'in alması, belki sadece fiili bir durumdu. Belki de Selçuk tarafından bu makam ona uygun görülmüş ve verilmişti. Ancak şurası bir gerçek ki Arslan babası Selçuk'un Subaşı unvanından daha üstün bir unvan olan Yabgu unvanını taşımıştır. Onun taşıdığı Yabgu

¹⁸ O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.67. ; A.Sevim,E.Merçil,**Selçuklu Devletleri**,s.18.

¹⁹ M.A.Köymen, **Büyük Selçuklu**,s.33-34.

²⁰ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, E.Yay.Tarih Dizisi.(Çv.Y. Moron) İstanbul 1979, s.38.

unvanının, şahsı bakımından olduğu kadar, aile reisliği Selçuk tarafından kabul edilmiş ise, başında bulunduğu Selçuklu ailesi için de bir mânası vardır: Ölümüne kadar asıl adı olan Selçuk'a ek olarak Subaşı unvanını taşıyan babası Selçuk'tan farklı ve bir kaç derece daha üstün Yabgu unvanını alması, Arslan'ın bir devletin başında bulunması mânasına alınamazsa da, Selçuklu ailesinin kuvvet derecesi ve seviyesi hakkında bir fikir vermektedir.²¹

Nur kasabasındaki otlaklardan faydalanan daha ziyade Arslan ve maiyeti idi. Zira, ister iç gelişme sebebiyle olsun, isterse Selçuk'un, kendisine halef tâyin ettiği Mikâil'in ölümü ile oğulları Tuğrul Bey ile Çağrı Bey'e hususi bir ihtimam göstermesi sebebiyle olsun, Arslan'ın şahsına bağlı oğuz kitleleriyle babası Selçuk'tan daha erken zamanlardan itibaren ayrı yaşadığı görülüyor.²²

Kaynaklarda açık bir şekilde belirtilmese de ihtiyar Selçuk'un şehit oğlu Mikail'in evlatları olan Tuğrul ve Çağrı kardeşlere; belki kendisine halef olarak gördüğü evladı Mikail'in birer emaneti olması sebebiyle, belki gerçekten bu iki kardeşte fark ettiği birlik, beraberlik ve liderlik özellikleri sebebiyle ve belki de kendisinin ve diğer Beylerin fark ettiği bu iki delikanlıda mevcut bulunan erdemlerin amcaları olan ve Mikail'in vefatından sonra müstakbel aile reisi konumuna yükselen Arslan'ın da fark edip bu iki genci dışlayabileceği düşüncesi ile onlara büyük bir şefkat göstermiş, onların iyi birer devlet adamı olarak yetişmesi için elinden geleni yapmıştır. Bu aşırı himayeden Arslan Yabgu'nun hoşnut olmadığı anlaşılmaktadır. Böylece Mikail oğulları ile Arslan'ın oğulları arasında Selçuklu aile reisliği için bir mücadele başlamış, ileride göreceğimiz gibi bu mücadele imparatorluğun yıkılışına kadar sürmüş ve bazen karşılıklı stratejik bir hoşgörü tutumu ile bazen ise birbirlerine kılıç çekmeye kadar varacak hasmane bir tutum ile devam etmiştir.

Öyle anlaşıyor ki, Mikâil'in ölümü üzerine ister istemez Arslan'ın Selçuklu ailesinin başına geçmesi oldu bittisini kabul etmiş bulunan Selçuk Bey, yıllar geçtikçe, yetim Tuğrul ve Çağrı Beyler'de şeflik kabiliyetinin mevcut olduğunu görmüş, ihtiyarlığın da tesiriyle kanaatlerini değiştirmiş ve ailenin başına Tuğrul ile Çağrı'yı geçirmek istemiştir.²³

²¹ M.A.Köymen, **Büyük Selçuklu**, s.33.

²² A.g.e., s.35

²³ O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.68.

Bu konu hakkında verdiğimiz açıklamayı özetlersek diyebiliriz ki, Selçuklu ailesi arasında ilk buhran daha Selçuk'un sağlığında baş göstermiştir. Selçuk'un meseleyi büyük oğlu Mikâil'in çocukları Tuğrul Bey ve Çağrı Bey lehine çözmeye karar vermesi, aile arasında bu sırada, yani Selçuk sağ bulunduğu sürece, bir mücadelenin patlak vermesine sebep olmamışsa da, taraflardan Arslan'ın küskünlüğüne ve babası Selçuk'tan ayrı yaşamasına sebep olmuştur. Daha sonra da, göreceğimiz gibi, aynı Arslan'ın esir düşmesi ve akabinde kapatıldığı Kalincar kalesindeki ölümü ise, Tuğrul Bey ile Çağrı Bey'in ailenin başına geçmeleri için bir fırsat olmuştur. Fakat Arslan'ın çocukları aile reisliğinin, babaları dolayısıyla, kendilerine ait olduğu iddiasından hiçbir zaman vazgeçmemişlerdir.²⁴

Selçuklu liderleri içersinde gerçek anlamda devletler arası ilişkilerde sürekli bir biçimde rol oynayan kişi Arslan Yabgu olmuştur. Selçuk ise Cend şehrinden hiç ayrılmamıştır. Tuğrul ve Çağrı Beyler dedelerinin vefatını müteakip Maverâünnehir'e inmişlerdir. Tuğrul ve Çağrı Beyler, ister amcalarına katılmış olsunlar, isterse, kendi başlarına hareket etmeyi tercih etmiş bulunsunlar, şurası muhakkak ki, onların Cend'i terk ettikten sonra yaşadıkları saha veya sahalar, ya Arslan 'ın bulunduğu sahaya çok yakındır, yahut da bütün Selçuklu ailesi aynı bölgede yaşamaktadırlar. Yine şurası muhakkak ki, ister, Arslan'ın nezdine gelerek onun reisliğini kabul etmiş olsunlar, isterse, ondan ayrı kalmış bulunsunlar, Tuğrul ve Çağrı Beyler, Arslan'ın Gazneliler Devleti hükümdarı Sultan Mahmud tarafından esir edilmesine kadar, amcaları Arslan'ın uzun zamandan beri fiilen elinde bulundurduğu bütün Selçuklu ailesinin reisliği sıfat ve salâhiyetine itiraz etmemişler, hattâ onu bu sıfat ve salâhiyetle tanımışlardır; ve görünüşe göre, Arslan aile reisi bulunduğu sürece Tuğrul ve Çağrı Beyler, gerek Selçuklu ailesi içinde, gerekse devletlerarası siyasî münasebetlerde, bâzı münferit hâdiseler istisna edilecek olursa, fazla rol oynamamışlardır.²⁵

Ailenin geri kalan kısmı da asıl merkezi terk edip Arslan'ın bulunduğu havalie gelince bütün Selçuklu ailesinin etrafında toplandığı yeni bir merkez meydana gelmiştir. Arslan Yabgu bundan sonra yeni birleşen bütün Selçuklu ailesinin başı olarak hareket edecektir. Bu suretle "onun yetki ve sorumluluğu

²⁴ M. A. Köymen, **Büyük Selçuklu**, s.35

²⁵ O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.92 ; M. A. Köymen, **Büyük Selçuklu**, s.63.

artmıştır” denebilir.

Selçuklu Oğuzlarının yardımda bulundukları Samanoğulları Devleti’nin ortadan kalkmasıyla, son Samanoğulları Devleti hükümdarlarının korumağa çalıştıkları kuvvetler dengesi sistemi çökmüş, Horasan ve Mâverûünnahir’de bir kuvvet boşluğu meydana gelmiş ve bunun sonucunda özellikle Karahanlılar ile Gazneliler Devletleri, yıkılan devletin mirasını aralarında paylaşmışlardır.²⁶

1.1.3.Arslan Yabgu Döneminde Selçuklular

Arslan Yabgu, Samanoğulları Devletine ayrı ayrı tarihlerde üç defa askeri yardımda bulunmuş, bunun sonucunda Samanoğulları Devleti Karahanlılara karşı galip gelmişlerdir. Arslan Yabgu ve kuvvetlerinin bu yardımlarda bulunmalarının birkaç sebebi olmakla beraber en önemli sebebin ganimet elde etmek olduğu görülüyor. Zira son Samanoğlu Hükümdarı Muntasır’ın, Samanoğulları Devletini yeniden diriltmeye çalıştığı bir dönemde Arslan Yabgu’ya bağlı kuvvetler muhtemelen yeterli miktarda ganimet elde etmiş olduklarından Muntasır’a bir kez daha yardımda bulunmamışlar ve bunun sonucunda Karahanlılar, Şehzadeleri İlek Nasr Han komutasında Samanoğulları’nı yenmişler ve Buhara’ya yerleşmişlerdir. Bunda Arslan Yabgu’nun bu zamana kadarki siyasetini değiştirip Samanoğulları’na karşı, Karahanlı İlek Nasr ile ortak hareket etmesinin büyük payı vardır.

Bu sırada Tuğrul ve Çağrı beyler nerede ve ne yapmaktadırlar?

Tuğrul ve Çağrı Bey’lerin, amcaları Arslan Yabgu kadar olmasa da, dedeleri hayatta iken Cend’de ve Selçuk Bey’in vefatını müteakip Cend’i terk ettikten sonra ise bulundukları yeni yerlerde, devletler arası siyasi ilişkilere karıştıkları ve çıkarları doğrultusunda hareket ederek şu veya bu devlet lehine müdahale ve yardımlarda bulundukları anlaşılmaktadır.²⁷

Arslan Yabgu ile Karahanlı İlek Nasr’ın ortak hareket etmeye başladığı yukarıda sözüne ettiğimiz hâdisenin meydana geldiği sırada bu iki kardeşin de artık Mâverâünehr’e indikleri ve Buhara çevresinde ikamet ettikleri görülmektedir. Yani

²⁶ A.Sevim, E.Merçil, **Selçuklu Devletleri**, s.20.

²⁷ M.A.Köymen, **Büyük Selçuklu**,s.102.

Arslan Yabgu gibi, bunlar da Karahanlılar'ın hâkim oldukları arazi üzerinde yaşamaktadırlar.²⁸

Konumuzla ilgisi olması bakımından burada dikkati çeken en önemli husus; Tuğrul ve Çağrı Beyler'in amcaları Arslan Yabgu'dan ayrı hareket etmeleridir. Zaten Arslan Yabgu ile ortak hareket eden Maverâünnehr ve Buhara hakimi Karahanlı İlek Nasr, bu iki kardeş ile her zaman dostane bir münasebet içinde olmamıştır. Zira Karahanlı İlek Nasr'ın Maverâünnehr'e tamamıyla hakim olmasına bu iki kardeş engel olmaktadır. Nihayetinde İlek Nasr Han, topladığı büyük bir kuvvetle Tuğrul ve Çağrı Bey'in üzerine yürümüştür. Haber Selçuklulara ulaşınca Çağrı Bey'in tavsiyesi doğrultusunda hareket edilerek İlek Nasr'ın bölgesinden çıkılarak, bir diğer Karahanlı Hanı olan Buğra Han'a iltica edilmiştir.²⁹

Tuğrul ve Çağrı beylerin sığındıkları Karahanlı hükümdarı Buğra Han'ın da gerçek niyeti Selçuklular'a karşı olumlu değildi. Buğra Han bu iki kardeşe karşı kendini iyi niyetli göstermeye çalışıyor, böylelikle fırsatını bulduğunda her ikisini birden ortadan kaldırmak istiyordu. Nitekim bu iki kardeşi yakalamak için uğraştı ise de yalnız Tuğrul Bey'i ele geçirebildi. Akabinde derhal Çağrı Bey üzerine de asker sevk etti. Fakat Çağrı Bey, Buğra Han'ın gönderdiği orduyu yendi ve önemli komutanlarını esir aldı. Neticede alınan bu esirlere karşılık Tuğrul Bey'i esaretten kurtaran Çağrı Bey, yeniden kardeşi ile birlikte Maverâünnehr'e döndüler.³⁰ Ancak burada da şansları pek yaver gitmedi. Karahanlı İlek Nasr'ın ölümünden sonra Buhara hâkimi olan Ali Tigin (Tekin), bu iki kardeşe karşı son derece olumsuz bir tavır içindeydi.

Karahanlı şehzadelerinden Ali Tigin'in ortaya çıkması Selçukluların milletlerarası siyasette yeniden faaliyete geçmelerini sağlamıştır. Buhara'yı ele geçirip Karahanlılara isyan bayrağını çeken Ali Tigin, Arslan Yabgu ile ittifaka girerek Buhara'yı elinde tutabilmiştir.³¹

Ali Tigin ile Arslan Yabgu'nun ittifakı mevcut şartların gereği olarak ortaya çıkmıştır. Katı olarak bildiğimiz husus, Karahanlılar'ın Mâverâünnehr fethinde adı geçen Karahanlı İlek Nasr'ın maiyetinde bulunmuş olan Ali Tigin'in, daha 1014

²⁸ M.A.Köymen, **Büyük Selçuklu**, s.102

²⁹ İbnü'l-Esir, **El-Kâmil Fi't-Tarih**, C. IX, s.362.

³⁰ İbnü'l-Esir, **El-Kâmil Fi't-Tarih**, C. IX, s.362. ; O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.89.

³¹ R. Genç, **Karahanlılar**, s.14. ; O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.88.

yılından itibaren Buhârâ'da hüküm sürdüğüdür.³² Ancak bir süre sonra Karahanlı Hükümdarlarından Arslan Han'ın eline esir düşen Ali Tigin, bir fırsatını bularak hapisten kaçmış ve 1020-1021 yıllarında tekrar Buhara'ya gelmiştir. Ali Tigin ilk seferden ders almış olacak ki bu defa Buhara'yı elinde tutabilmek için güçlü bir müttefik aramış, bunun sonucunda da Arslan Yabgu ile ittifak yoluna gitmiştir.³³

Kaynaklar Ali Tigin'in, daha önce hâkim bulunduğu Buhara'yı eline geçirmekte pek güçlüğe uğramadığını belirtmektedirler. Yani Ali Tigin bu bölgeyi başka bir yardımcıya ihtiyaç duymaksızın fethedebilmiştir. Ancak bundan sonra ele geçirdiği bu bölgeyi elde tutabilmenin zorluğu, onu müttefik arayışına itmiştir. Bunun sonucunda o sırada bu bölgede bulunan Selçuklu oğuzları şefi Arslan Yabgu ile ittifak yapmıştır. Müttefiklik ilişkisinin ancak iki denk kuvvet arasında olabileceği veya en azından birbirine muhtaç iki kuvvet arasında olabileceği düşünüldüğünde bu ittifakın Selçuklu tarihi açısından ehemmiyeti daha iyi anlaşılır. Çünkü, ilk kez eski bir hanedana mensup bir şehzade yani Karahanlı şehzadesi Ali Tigin, Selçuklu şefine yönelik olarak hukukî bakımdan kendisine eşit bir müttefik muamelesi yapmaktadır. Bu durum bir anlamda Arslan Yabgu'nun artık sadece bir yardımcı kuvvetin lideri olmadığının ve bunun çok ötesinde toprağıyla nüfusuyla ve mevcut egemenliği ile muktedir bir Bey olduğunun göstergesidir³⁴

İşte bu dönemde Buğra Han'ın bölgesinden ayrılıp Maverâünnehr'e dönen Tuğrul ve Çağrı Beyler, karşılarında kendilerine karşı olumsuz bir tavır içinde bulunan ve amcaları Arslan Yabgu'nun müttefiki olan Ali Tigin'i buldular. Kaynaklarda bu konuyla ilgili kesin kayıtlar olmamakla beraber olayların meydana geliş şekline göre yola çıkarak Selçuklu ailesinin başında bulunan Arslan Yabgu ile Tuğrul ve Çağrı Bey arasında amca ve yeğen ilişkisinin getirmesi gereken son derece dostane münasebetlerden ziyade bir soğukluğun ve gerginliğin var olduğunu anlamak mümkündür. Bu iddiayı, Arslan Yabgu'nun Ali Tigin ile olan ittifakına Tuğrul ve Çağrı Beylerin alınmamış olması ve Ali Tigin'in bu iki kardeşe yönelik olarak izlediği düşmanca siyasete amca Arslan Yabgu'nun ses çıkarmaması ile delillendirmek mümkündür. Nitekim bir müddet sonra Selçuklu ailesi arasındaki bu

³² M.A.Köymen, Büyük Selçuklu, s.68.

³³ İbnü'l-Esir, **El-Kâmil Fi't-Tarih**, C. IX, s.362.

³⁴ R. Genç, **Karahanlılar**, s.14 ; M.A.Köymen, Büyük Selçuklu, s.69.

gerginlik, çok ileri safhalara ulaşmış, bunun sonucunda da Ali Tigin, Tuğrul ve Çağrı Beyler'e karşı harekete geçerek onları güçsüz bir duruma getirip kendine tâbi olmaya zorlamıştır. Onun bu hamlelerinden müttefiki Arslan Yabgu'nun bi haber olduğunu, veya Ali Tigin'in bu girişimlerini kabul etmediğini düşünmek mümkün değildir. Tüm bunların sonucunda Tuğrul ve Çağrı Beyler, bir taraftan Buğra Han'ın diğer taraftan da Ali Tigin'in baskı ve saldırılarına karşı en azından kısa vadeli bir çözüm olarak ve söz konusu müşkül durumdan kurtulmak üzere, kendileri için daha güvenli yeni bir yurt aramaya karar vermişlerdir. Bu amaçla Tuğrul Bey ve Türkmenler, savunması daha kolay olan çöllerde çekilirken Çağrı Bey de bir zamanlar Abbasîlerin hizmetinde bulunmuş olan Türk karındaşlarının gazalarda bulundukları Bizans yönetimindeki Anadolu'ya bir keşif seferine çıkmıştır.(1016-1021)³⁵

Bu noktada, iki kardeşin düşündükleri tek husus, kendilerini muvakkat bir zaman için emniyet altına alacak tedbiri bulmaktır. Görülüyor ki, alınan tedbirin dikkati çeken ilk özelliği, geçici oluşudur. Alınan kararın diğer bir özelliği de, iki kardeşin iç ve dış düşmanlarına karşı mücadele edemeyeceklerini kabul etmeleri ve bunun gerektirdiği menfi tedbire baş vurmalarıdır. Yani iki kardeş genel bir geri çekilme hareketine karar vermişlerdir. Ancak Tuğrul Bey'in geri çekilmesi gelecek vaat etmeyen bir geri çekiliş olmasına karşılık, Çağrı Bey'in geri çekilmesi, gelecek vaat eden, ümit veren ve hem maddi hem de manevi hasılatı bol olabilecek geçici bir geri çekiliş mahiyetindedir. Zira böylelikle, tıpkı yüzyıllar sonra Osmanlı Beyliğinin batı yönünde yaptığı seferlerde olduğu gibi hem İslam'ın emri olan gaza ve cihat farzları yerine getirilmiş olacak hem de bulundukları bölgelerdeki Müslümanlar arasındaki nüfuz, prestij ve etkinlikleri artmış olacaktır. Ayrıca bu sefer neticesinde Tuğrul ve Çağrı Bey'ler, dış düşmanlarına karşı olduğu kadar Selçuklu ailesi içindeki rakiplerine, yani Arslan Yabgu'ya karşı da hem maddi hem de manevi anlamda kuvvetlenmiş olacaklardır. En son hamlede de, kısa vadede Maverâünnehr'de aleyhlerine dönmüş bulunan güç dengesini uzun vadede yeniden düzenleyerek kendi lehlerine çevirmiş olacaklardır.³⁶

Çağrı Bey, üç bin Türk atlısıyla Maverâünnehr'den batıya, Anadolu yönüne, hareket ederek, 1016 yılında Gazneliler'in yönetiminde bulunan Horasan üzerinden,

³⁵ O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.89, A.Sevim, E.Merçil, **Selçuklu Devletleri**,s.18.

³⁶ M.A.Köymen, **Büyük Selçuklu**,s.33.

üstelik, Gazneliler'in bu bölgedeki valileri Arslan Cazib'in kendisini izlemesine rağmen, süratle bu bölgeyi geçmiş ve Acem Irak'ı topraklarına girmiştir. Çağrı Bey'in harekâtını haber alan Gazneli Hükümdarı sultan Mahmut, Çağrı Bey'in geçişine engel olamaması sebebiyle Arslan Cazib'e çok kızmıştır. Çağrı Bey de bu yörede fazla durmamış, Azerbaycan üzerinden Doğu-Anadolu sınırlarını aşıp Van Gölü havzasına girmiştir. Bizans'ın bu bölgedeki komutanı, Senekerim, Çağrı Bey'in üzerine kuvvetler gönderdiyse de başarısız olmuştur.³⁷ Bizans ordusundaki Ermeni askerleri, Türklerle karşılaşınca, Türklerin kıyafetleri, uzun saçları, süratli hareket etmeleri, ok atmadaki becerileri onları hayrete düşürmüştür.³⁸ Nihayetinde, bazı kaleler dışında, Van Gölü havzasının büyük bir bölümü Türklerin eline geçmiştir. Çağrı Bey bu bölgeden ayrılarak Gürcülerin egemenliğinde olan Nahçıvan yönüne de seferlerde bulunmuş ve bol miktarda ganimet elde etmiştir.

Bu sefer sonucunda Çağrı Bey, yolu üzerinde aldığı takviyelerle ancak beş-altı bin atlıyı bulan bir Türk kuvvetini, Bizans'ın Doğu-Anadolu'daki kuvvetlerinin durduramayacak derecede zayıf olduğunu kesin bir biçimde görmüş oldu. Bundan sonra Çağrı Bey geldiği güzergahı takip ederek Azerbaycan-Horasan üzerinden, üstelik Gazneli valisi Arslan Cazib'in bütün önleyici tedbirlerine rağmen, Maverâünnehr'e geri dönmüştür. Kardeşi Tuğrul Bey de çekilmiş olduğu çöllerden çıkarak Çağrı Bey ile buluşmuştur. Çağrı Bey, yapmış olduğu bu keşif seferi hakkında kardeşi Tuğrul Bey'e bilgi verirken "Biz, buradaki güçlü devletlerle, yani Karahanlı ve Gazneli devletleriyle mücadele edemeyiz, ancak Horasan, Azerbaycan ve Doğu-Anadolu'ya gidip oralarda hükümran olabiliriz, zira oralarda bize karşı koyabilecek hiçbir kuvvete rastlamadım." diyerek onu batı yönüne harekete teşvik etmiştir.³⁹

Batı seferinden sonra Tuğrul ve Çağrı Bey'lerin nüfusları ciddi bir şekilde artmıştır. Kendilerine yeni katılımlar olmuştur. Ancak bu andan itibaren amcaları Arslan Yabgu'nun bu iki kardeşe karşı görünürde nasihat ederek, ama aslında kuvvet

³⁷ Urfalı Mateos **Vekay-i Nâmesi (952-1136)** ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Çvr.,Hrant D.Andreasyan), 2.bsk., Ankara 1987, s.47 ; Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, TTK Yay. Ankara 1965,s.10.

³⁸ Urfalı Mateos **Vekay-i Nâmesi**, s.48.

³⁹ O.Turan, **Selçuklular Tarihi**. s.89 ; M.A.Köymen, Büyük Selçuklu,s.104. ; A.Sevim, E.Merçil, **Selçuklu Devletleri**, s.19.

ve nüfuslarının artmasını istemediğinden olumsuz bir tavır içine girdiğini ve kendilerinden oluşturmuş oldukları kuvvetlerini dağıtmalarını istediğini görüyoruz. Tuğrul ve Çağrı Bey'in kendisi için tehlike teşkil edebilecek bir duruma geldiklerini fark eden Arslan Yabgu, ilk defa onlarla açıktan açığa ilgilenmesi gerektiğinin farkına varmıştır.

“Kaynağın da ifadesiyle, iki yeğenin tekrar bir araya geliş tarzlarını (sûret-i cemiyet-i biraderzadegân) gören Arslan'ın «içinde hased ateşi alevlenmiştir». Yeğenlerine nasihat ediyor görünerek, onların bu toplanmalarının sonuna kadar devam etmeyeceğini, zira Mâverâünnehr ve Türkistan'ın diğer Melik ve Sultanları'nın «ordumuzu dağıtmak maksadiyle» taarruza geçeceklerini, nihayet (bu ordunun) sahralara dağılacığını söylemiştir. Amcalarının tavsiyesine uyan iki kardeş, askerlerinin dağıtılması için emir vermişlerdir.”⁴⁰

Buradan çıkarılacak sonuç şudur: Bu iki kardeşin artan prestijleri ve servetleri sebebiyle onlara yeni katılmalar olmuş, ve bunun sonucunda komşu devletlerin dikkatlerini çekecek kadar kuvvetlenmişlerdir. Bunu ilk fark eden de amcaları Arslan olmuştur. Demek ki Arslan Yabgu'nun bu iki kardeş üzerinde tam anlamıyla bir gücü vardır. Ve bu iki kardeşin Arslan Yabgu'dan gelen emre itaat etmekten başka çarelerinin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu olay da göstermektedir ki, Arslan Yabgu ile Tuğrul ve Çağrı Bey'in ilişkisinde Arslan Yabgu “üst” konumunda olup Tuğrul ve Çağrı Bey ise onun emrine itaat etmek durumunda kalan “astları” pozisyonunda bulunmaktadır. Adeta onların her türlü hareketlerinden Arslan Yabgu sorumludur. Herkes de mevcut durumu bu şekilde görmekte ve kabul etmektedir.⁴¹

1.1.4. Arslan Yabgu'nun Yakalanması ve Vefatı

Samanlı Devleti'nin yıkılıştan sonra Arslan Yabgu ile ittifak kuran Ali Tigin, Buhara'yı ele geçirip burada bir Karahanlı Beyliği kurmuştu. Müttefiki Arslan Yabgu'nun emrindeki kalabalık Türkmen kitleleri de onun konumunu kuvvetlendiriyordu. Böylece Karahanlı ve Gazneli Devletlerinin yanında üçüncü bir

⁴⁰ O.Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.87 ; M.A.Köymen, *Büyük Selçuklu*, s.33.

⁴¹ M.A.Köymen, *Büyük Selçuklu*, s.114.

askeri ve siyasi güç ortaya çıkmış oluyordu. Ancak bu durum Karahanlılar'ın hükümdarı Yusuf Kadir Han ile Gazneli Hükümdarı Sultan Mahmut'un dikkatlerinden kaçmadığı gibi bunu engellemek için çeşitli önlemleri de devreye sokmalarına neden oldu.

Harezm bölgesine hâkim olan Gazneliler ile Maverâünnehr'de kendilerine karşı herhangi bir rakip görmek istemeyen Karahanlılar, mevcut durumu yeniden düzenlemek amacıyla bir araya gelmeye karar verdiler. Nihayetinde 1025 yılında Karahanlılar'ın hükümdarı Yusuf Kadir Han ile Gazne Sultanı Mahmut, Semerkant yakınlarında bir toplantı yaparak⁴² "İran ve Turan sorunları" üzerine görüş alış verişinde bulunmuşlar ve şu kararları almışlardır:

-Ali Tigin'in Maverâünnehr'deki Beyliğine son verilecek, Beyliğin başına Yusuf Kadir Han'ın oğlu Yeğen Tekin getirilecek,

-Karahanlı ve Gazneliler için gittikçe büyük bir tehlike olmaya başlayan Arslan Yabgu'nun başında bulunduğu Türkmenler, Maverâünnehr'den Horasan'a nakledilecek,

-Bu iki maddenin uygulanması görevini Sultan Mahmut üstlenecek.⁴³

Alınan bu kararlar, Arslan Yabgu ile Ali Tigin'e ulaşınca her ikisi de Buhara'yı terk etmiş, Arslan Yabgu mahiyeti ile beraber çöle çekilmiştir.⁴⁴ Sultan Mahmut Arslan Yabgu'ya bir elçi göndererek "Biz, sürekli olarak Hindistan'a gaza amacıyla seferlere gidiyoruz. Birçok İslâm memleketlerinden gelen gönüllüler, bizimle birlikte bu seferlere katılıyorlar; fakat Müslüman olan sizler, bu gazalara niçin katılmıyorsunuz? Bütün bu konuları görüşmek ve dostluk kurmak üzere, sizi sarayıma davet ediyorum; geldiğiniz takdirde size lâyük olduğunuz unvanlarla lütuf ve ihsanlarda bulunulacaktır." diyerek onu yanına davet etmiştir.⁴⁵

Karahanlı ve Gazneli gibi iki büyük devlet karşısında başarılı olamayacağını bilen Arslan Yabgu, bazı yakın arkadaşlarıyla birlikte sultan Mahmut'un yanına Semerkant'a gitmiştir. Sultan Mahmut'un Arslan Yabgu'ya karşı böyle hile ile⁴⁶

⁴² R.Genç, **Karahanlılar**, s.15.

⁴³ O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.90 ; M.A.Köymen, **Büyük Selçuklu**, s.107 ; A.Sevim, E.Merçil, **Selçuklu Devletleri**, s.20.

⁴⁴ İbnü'l-Esir, **El-Kâmil Fi't-Tarih**, C. IX, s.363.

⁴⁵ K.M.Aksarayi **Müsameretü'l-Ahbar**, s.7 ; A.Sevim, E.Merçil, **Selçuklu Devletleri**, s.20.

⁴⁶ R.Genç, **Karahanlılar**, s.15.

yaklaşması Sultan'ın Arslan Yabgu'yu normal yollardan bertaraf edemeyeceğinin bilincinde olduğunu gösterdiği gibi Arslan Yabgu'nun gücünü de göstermektedir.

Sultan Mahmut, Arslan Yabgu'nun onuruna ziyafet ve şölenler tertip etmiş ve bu sırada Arslan Yabgu'nun gücü ve niyeti hakkında bizzat kendisinin ağzından bilgiler almaya çalışmıştır. Sultan Mahmut'un "Bana askeri yardım gerekirse ne kadar atlı kuvvet gönderebilirsin?" şeklindeki sorusuna, içmiş olduğu içkinin de tesiri ile Arslan Yabgu, silahtarından bir ok almış ve "Bunu, kendi boyuma (Kınık) gönderirsem 10 bin atlı", silahtardan aldığı bir yayı gösterdikten sonra ise "Bunu, kendi ulusuma gönderirsem 30 bin atlı", yine silahtarından aldığı oklardan birisini gösterip, "Eğer bunu Balhan dağına gönderirsem 100 bin atlı", bir ok ile üç yay çıkarıp "Bunu, ayrıca gönderdiğim takdirde 100 bin atlı" ve nihayet çıkardığı bir oku gösterip "Eğer bunu Türkistan'a gönderirsem 200 bin atlı gelir" cevabını vermiştir. Arslan Yabgu'nun bu sözlerine şaşırان Sultan Mahmut, esasen zaten hile ile davet ettiği Arslan Yabgu, oğlu Kutalmış ve bazı yakın arkadaşlarını tutuklatarak Keşmir'e giden geçitteki bir tepe üzerinde bulunan Kâlinçar (Kalencer) kalesine hapsettirmiştir.⁴⁷

Bu olayların Selçuklu tarihi bakımından önemini şöyle değerlendirebiliriz: Tüm bu olayların sonucunda; öncelikle Arslan Yabgu'nun bir devlet kurma teşebbüsünün başarısızlıkla sonuçlandığını görüyoruz. Ayrıca Arslan Yabgu'nun esir edilmesi ve ölümü Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluşunu da geciktirmiştir. Bunun dışında Arslan'ın Selçuklular'ın şefliğinden fiili olarak ayrılması sonucu, devletin başına, Arslan'ın soyundan gelenlerin değil de kardeşi Mikail'in soyundan gelenlerin geçtiğini ve bu durumun Arslan Yabgu'nun evlatları tarafından kendi hakları olan hükümdarlığın Mikail oğulları tarafından gasp edildiği şeklinde yorumlandığını müşahade ediyoruz.

1.1.5.Arslan Yabgu'dan Sonra Selçuklular

⁴⁷ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, C. IX, s.363.; K.M.Aksarayı *Müsameretü'l-Ahbar*, s.8 ; O.Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.91 ; A.Sevim, E.Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s.20

Arslan Yabgu tehlikesini büyümeden ortadan kaldıran Sultan Mahmut, lidersiz kalan Türkmenlerin üzerine saldırılar düzenleyip onları geniş çapta yağmalatmış⁴⁸ ve bunlardan dört bin çadırılık (Aşağı-yukarı 10-15 bin) bir kitleyi, Horasan valisi Arslan Cazib'in arzusu hilafına Horasan'a getirterek Nesa, Baverd ve Ferave'ye yerleştirmiştir. Ancak Sultan Mahmut, bu hareketi ile hedeflediği sonuca ulaşamamıştır. Zira Balhan ve Irak Türkmenleri adlarıyla anılan bu Türkmenler, özellikle başbuğları Arslan Yabgu'nun hapsedilmesinden sonra Kızıl, Yağmur, Göktaş, Boğa, Mansur, Anasioğlu gibi beylerin yönetimleri altında sürekli hareket halinde bulunarak ve özellikle Gazneli vergi memurlarının zulüm seviyesindeki davranışları üzerine kendilerine katılan diğer Türkmenlerle birlikte oturdukları bölgelerde yağma hareketlerine başlamışlardır. Bunun üzerine Sultan Mahmut, önce Horasan valisi Arslan Cazib'i onlara karşı sevk etmiş, daha sonra da bizzat kendisi harekete geçerek (1028) onları ağır bir şekilde cezalandırmıştır. Tüm bu gelişmelerden sonra Türkmenlerin bir kısmı, çeşitli beylerin yönetiminde Balhan dağlarına ve Dihistan' a kaçmışlar, diğer bir kısmı da batıya hareket ederek Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya kadar uzanan bölgelere akınlar yapmışlardır.⁴⁹

Arslan Yabgu'nun esir edildiği sıralarda Tuğrul ve Çağrı Bey'ler Karahanlı toprakları üzerinde bulunuyorlardı. Bu tarihten sonra Selçuklu ailesinin başına bu iki kardeşin ve amcaları olan Musa'nın geçtiğini görüyoruz. Arslan Yabgu'yu kurtarmak için Tuğrul ve Çağrı Bey'in herhangi bir faaliyeti olmamıştır. Sadece Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış, o da babasının ölüm haberini alıncaya kadar, Kalincar kalesinin etrafında dolaşarak babasını kurtarmanın yollarını aramıştır. Arslan Yabgu'ya bağlı olan kuvvetlerin reis ve komutanları Tuğrul ve Çağrı Bey'in liderliğini, belki de kendi mevcut konumlarını muhafaza edemeyecekleri düşüncesi ile, kabul etmeye yanaşmamışlardır ki bu durum iki Selçuklu ailesi arasındaki mevcut rekabet ve soğukluğa da bağlanabilir.⁵⁰

Arslan Yabgu'ya bağlı olan bu Türkmenler daha da ileri giderek Sultan Mahmut'tan kendilerini Horasan'a nakil etmelerini istemişlerdir. Arslan Yabgu'nun Kalincar Kalesine gönderilmesinden bir müddet sonra Türkmen Kumandan

⁴⁸ İbnü'l-Esir, **El-Kâmil Fi't-Tarih**, s.363.

⁴⁹ O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.91; A.Sevim, E.Merçil, **Selçuklu Devletleri**,s.21.

⁵⁰ M.A.Köymen, **Büyük Selçuklu**,s.116.

(Salar)'larından ve Lider (pişrev)'lerinden bir heyet Sultan Mahmut'un huzuruna çıkarak kendi başlarındaki Selçuklu şeflerinden (Tuğrul ve Çağrı Bey ile Musa Yabgu'dan) şikâyetlerde bulunmuşlar ve onların kendilerine zulüm yaptığını ileri sürmüşlerdir. Onların, başbuğları Arslan'ı daha dün denecek bir zamanda hile ile tutuklatıp hapishaneye gönderen bir hükümdarın hâkimiyetine geçmeyi istemeleri için, yeni Selçuklu şefleri Tuğrul Bey ve Çağrı Bey ile bu Türkmenler arasında çok derin ve büyük ihtilafların mevcut olması gerekir.⁵¹

Böylece Selçuklu Türkmenleri arasında ilk kez bu denli büyük bir ayrılığın olduğunu görüyoruz. Arslan'ın başbuğluğu altında fiilen olmasa bile şeklen birleşik görünen Türkmenler'in onun vefatından sonra bir arada durmayı reddettiklerini müşahade ediyoruz. Bu aynı zamanda Selçuklu ailesi arasında öteden beri devam eden gelen gizli iç mücadelenin ortaya çıkması demektir.

Burada şöyle bir soruyu sormak gerekir; Neden bu kumandanlar böyle bir harekette bulunmuşlardı? Gerçekten günün birinde Arslan Yabgu'nun serbest bırakılacağına inanıyorlardı da, onun için mi Selçuklu ailesi liderliğini saklı tutmak istiyorlardı? Veya Selçuklu ailesi liderliğinin Arslan Yabgu'nun soyunda kalması için mi böyle gayret sarf ediyorlardı? Aslında bu sorulara verilecek doğru cevaplar sayesinde Selçuklu ailesi arasında bazen gizli bazen de açık asırlarca devam eden bir mücadelenin mahiyetini ortaya koymak mümkün olabilirdi. Ancak kaynaklarda bu Türkmenlerin Selçuklu ailesinin liderliğini gerçekten saklı tutmaya çalışıp çalışmadıkları veya kimin için saklı tutmaya çalıştıkları noktasında kesin bir bilgi yoktur. Bununla birlikte şunu söyleyebiliriz ki, bu kumandanlar Tuğrul ve Çağrı Bey'i Arslan Yabgu'nun mirasını gasp etmiş kişiler olarak görmekte ve onların liderliğinde hareket etmektense Başbuğları olan Arslan Yabgu'yu hile ile esir eden Sultan Mahmut'un hakimiyetinde bulunmayı tercih ettikleri görülmektedir.⁵²

Anlaşılan o ki bu Türkmenlerin esas arzuları Arslan Yabgu veya onun soyunun başa geçmesi değildir. Zira dikkat edilirse Arslan'ın evladı Kutalmış'ın, babasının ölümünden sonra bu Türkmenlerle değil, Tuğrul ve Çağrı Beyler ile işbirliği yaptığı görülecektir. Dolayısıyla sözünü ettiğimiz kumandanların esas korkuları mevcut

⁵¹ M.A.Köymen, **Büyük Selçuklu**, s.116.

⁵² M.A.Köymen, **Büyük Selçuklu**, s.119.

konumlarını yeni kurulan devlet teşkilatı içersinde muhafaza edemeyeceklerinden kaynaklanmaktadır.

Selçuklu ailesi içinde Mikail oğulları ile Arslan'ın çocukları arasındaki mevcut rekabet düşünüldüğünde acaba neden Kutalmış, bu Türkmenlerle değil de Tuğrul ve Çağrı Beyler ile işbirliği yapmıştır? Öyle görünüyor ki Kutalmış, kendisi için zaman ve şartların müsait olmadığının farkındadır. Daha doğru bir ifade ile “siyaseten” böyle hareket etmesi gerektiğinin bilincindedir.

Selçuklular'ın kendi iç durumları bu şekilde idi. Yani Türkmenler arasında dahi Tuğrul ve Çağrı Bey'in liderliği ve dolayısıyla Selçuklu ailesinin liderliği meselesi tam olarak çözüme kavuşturulamamıştı.

Bu durum dışarıdan da benzer bir mahiyet arz ediyordu; Zira Tuğrul ve Çağrı Bey'in Selçuklu ailesinin başına geçmelerini Arslan Yabgu'nun eski müttefiki Ali Tigin de kabul etmek istememiştir. Ancak Ali Tigin, bu niyetini açığa vurmadan önce ilk hamle olarak Tuğrul ve Çağrı Bey'lere elçiler göndererek onların gururlarını okşayıp, kendi yanına çekmek istemiş ve böylece onların etkinliklerini sınırlandırmayı hedeflemiştir. Ancak Tuğrul ve Çağrı Bey özellikle geçmişte Ali Tigin'den görmüş oldukları düşmanca tavır nedeniyle bu teklife yanaşmamışlar daha doğru bir ifade ile tuzağa düşmemişlerdir. Tuzak diyoruz; Çünkü, Ali Tigin'in bundan sonraki hamlelerinde de göreceğimiz üzere Tuğrul ve Çağrı Bey'lere karşı niyeti müspet olmamıştır. İlk hamlesinde başarılı olamayan Ali Tigin ikinci hamlesi ile Selçuklu ailesini içten parçalamayı hedeflemiştir. O, bu amaçla Türkmenlerin Başbuğluğunu, Tuğrul ve Çağrı Bey'in diğer amcaları Musa'nın oğlu olan Yusuf'a vermeyi düşünmüştür.⁵³

Yusuf'a “Yabgu” unvanını da veren Ali Tigin'in amacı aile içine nifak sokmaktı.⁵⁴ Nitekim bu nifak tohumunun meyve vermesini Çağrı Bey'in engellediğini görüyoruz. Zira Yabgu unvanını alan Yusuf'a sinirlenen Tuğrul Bey'i, Çağrı Bey engellemiş ve böylece Ali Tigin'in aile içinde oluşturmaya çalıştığı fitne büyümeden yok edilmiştir. Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, Yusuf ta Ali Tigin'in oyununa gelmemiştir. Buna delilimiz de Ali Tigin'in planlarına alet olmayan Yusuf'un üzerine, hem de özellikle Yusuf'u öldürmesi için,

⁵³ O.Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.78.

⁵⁴ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, C.IX, s.363.

komutanlarından Alp Kara'yı sevk etmesidir. Nitekim, Alp Kara bu görevini yerine getirmiş, ve Yusuf'u öldürmüştür. Bu durum, Tuğrul ve Çağrı Bey'in çok ağrına gitmiş, ve bunun intikamını almaya karar vermişlerdir. İstikbalin Büyük sultanı Alp Arslan'ın doğduğu yıl olan 1029'u müteakip Selçuklular Alp Kara komutasındaki Karahanlı ordusunu yenmişler ve kumandanları Alp Kara'yı öldürmüşlerdir.(1030)⁵⁵

Burada dikkati çeken bir husus bulunmaktadır; O da Tuğrul ve Çağrı Bey'in amcaları Arslan Yabgu'nun yakalanması ve esareti sırasında amcalarını kurtarmaya çalışmak şöyle dursun, herhangi bir tepkide dahi bulunmazken, diğer Amcaları Musa'nın oğlu Yusuf'un öldürülmesini kabul etmeyip savaşmayı göze almalarıdır. Bu durumun sebepleri neler olabilir? diye düşünürsek; Öncelikle şunu diyebiliriz ki, Tuğrul ve Çağrı Bey'in Arslan Yabgu'nun yakalanmasına hiç bir tepki göstermezken, diğer amcaları Musa'nın oğlu Yusuf'un öldürülmesine çok ciddi ve de riskli sayılabilecek bir tepki göstermeleri dahi tek başına, Tuğrul ve Çağrı Bey'in Arslan Yabgu'ya karşı ciddi bir kırgınlıklarının hatta daha da ileri bir boyutta düşünürsek aralarında ciddi bir rekabetin olduğunun göstergesidir. Geçmişte kendilerine açıkça düşmanlık yapan Ali Tigin'in müttefiki olan Arslan Yabgu'nun bu davranışını Tuğrul ve Çağrı Bey'in unutacaklarını düşünmek fazla iyi niyetli bir yaklaşım olur. Oysa diğer Amcaları Olan Musa'nın Tuğrul ve Çağrı Bey'e karşı geçmişte herhangi bir menfi davranışının olduğuna dair kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Zaten kaynaklar Musa'dan bahsederken Onun, “mutedil ve işbirliğine yatkın”⁵⁶ bir kişiliğe sahip olduğunu belirtmektedirler.

Burada ilginç olan bir husustan daha bahsetmek gerekir: Ali Tigin'in Yusuf'a verdiği Yabgu unvanının, Yusuf'un ölümünden sonra babası Musa tarafından kullanıldığını görüyoruz. Bu durum Tuğrul ve Çağrı Bey tarafından da kabul edilmiştir.

Musa'nın kullandığı Yabgu unvanı ile Selçuklu ailesinin tek lideri konumuna yükselmesi söz konusu değildir. Bey unvanını muhafaza eden Tuğrul ve Çağrı Bey'ler Selçuklu Türkmenlerini Musa Yabgu ile ortaklaşa idare etmişlerdir. Yani “Kolektif Başbuğluk” sistemi uygulanmıştır. Arslan Yabgu zamanında tek Başbuğ

⁵⁵ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, C. IX, s.363 ; M.A.Köymen, *Büyük Selçuklu*, s.124-125. ; O.Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.79.

⁵⁶ M.A.Köymen, *Büyük Selçuklu*, s.112.

Arslan idi. Dolayısıyla denilebilir ki Arslan Yabgu zamanındaki Başbuğluk ile Tuğrul ve Çağrı Bey zamanındaki Başbuğluk birbirinden farklıdır. Tuğrul ve Çağrı Bey Başbuğluk'a amcaları Musa'nın, ailenin en büyüğü olması sebebiyle, ortak olmasına rıza göstermişlerdir.

1.1.6.Gazneli Mahmud'un Vefatı ve Değişen Şartlar

Gazneli sultanı Mahmud 1030 yılında öldü. Yerine sağlığında kendisine halef gösterdiği oğlu Mehmed geçti. Ancak diğer oğlu Mesud bunu kabul etmeyip taht mücadelesine girişti. Buhara Karahanlı hükümdarı Ali Tigin'e bazı vaatlerde bulunarak onunla anlaştı.⁵⁷ Nihayetinde Gazneli devlet adamlarının kendisini tutması sonucunda kolaylıkla tahtı ele geçirdi. Ali Tigin ise kendisine yapılan vaatlerin yerine getirilmesini istemekteydi.

Yeni Gazneli sultanı Mesud, elde ettiği istihbarat sonucunda; tahta geçmeden önce yaptığı anlaşma ile, tahta geçmesi halinde kendisine bir vilayet vereceği ancak tahta yardımına gerek kalmaksızın geçmesinden ötürü yaptığı vaadi bir kenara bıraktığı Ali Tigin'in kendisinin aleyhinde propaganda yaptığını ve kendisine karşı asker topladığını öğrendi.⁵⁸ Bundan sonra Mesud, yapmış olduğu istişarelerin de bir sonucu olarak Ali Tigin'e karşı harekete geçmeye karar vermiştir.

Bu olaylardan önce Selçuklular'ın Musa Yabgu'nun oğlu Yusuf'u öldüren ve Ali Tigin'in komutanı olan Alp Kara komutasındaki Karahanlı ordusunu yendiklerini ve kumandanları Alp Kara'yı öldürdüklerini gördük. Buna rağmen Ali Tigin, Selçuklulara karşı saldırılarına devam etmiş ve nihayetinde nispi anlamda da olsa muvaffak olarak Selçukluları Harezm bölgesine göç etmek zorunda bırakmıştır.⁵⁹

Bu bölgenin Gazneli Valisi Altuntaş, Selçuklulara, Şurahan ve Darhan yörelerini yurt olarak vermiştir.⁶⁰ Gazneli sultanı Mesud, işte bu Harezm valisi Altuntaş'ı Ali Tigin'in üzerine gönderdi.⁶¹ Altuntaş'ın üzerine geldiğini gören Ali Tigin, Buhara'yı boşaltarak Debusiye denilen yere çekilmiş ve bu noktada

⁵⁷ O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.93 ; R.Genç, **Karahanlılar**, s.15.

⁵⁸ O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.93 ; M.A.Köymen, **Büyük Selçuklu**, s.140.

⁵⁹ İbnü'l-Esir, **El-Kâmil Fi't-Tarih**, C. IX, s.364.

⁶⁰ A.Sevim, E.Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, s.22.

⁶¹ O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.93; R.Genç, **Karahanlılar**, s.16.

Selçukluların ve Türkmenlerin kendisine katılmasını sağlayabilmiştir. Altuntaş'ın kuvvetleri ile Ali Tigin'in kuvvetleri Debusiye'de karşılaşmış yapılan muharebede her iki taraf ta bir netice elde edememiş, ancak ihtiyar Altuntaş almış olduğu yara sonucunda ölmüştür.⁶² Altuntaş'ın yerine oğlu Harun geçmiştir. Harun'un, Gazneli sultanı Mesud ile anlaşamadığını ve bunun sonucunda Gaznelilere karşı isyan ettiğini görüyoruz. Hatta daha da ileri giderek, pozisyonunu kuvvetlendirmek amacıyla Ali Tigin'le ve Selçuklularla müttefik oldu.⁶³ Bunun karşılığında Selçuklulara, Hârezm'de Ribatı Maş ve Şurâhan'ı yurt olarak verdi. Böylece Gaznelilere karşı üçlü bir ittifak oluşturulmuş oldu. Bu ittifak sayesinde Selçuklular, bölgede yeniden siyasi ve askerî bir güce kavuşmuşlardır diyebiliriz⁶⁴

Ancak tam bu sırada Oğuzların Baranlı (Koyunlu) boyundan Cend hâkimi Ebu'l-Fevâris Şahmelik b. Ali'nin, Selçuk oğullarına eskiden beri duyduğu kin dolayısıyla,⁶⁵ anî bir baskın yaparak 7-8 bin kişiyi öldürdüğünü görüyoruz. (Kasım 1034). Çok can ve mal zayıyatı veren Selçuklular, Harezm'deki yurtlarını terk ederek Ceyhun nehrini geçmek zorunda kaldılar.⁶⁶ Selçukluların desteğini kaybetmek istemeyen Harun'un araya girmesi üzerine, Selçuklular yeniden Harezm'e döndüler. Harun'un otuz bin kişilik ordusundan çekinen Şahmelik ise Selçuk oğullarının peşini bırakmak zorunda kaldı.⁶⁷

Ancak olayların seyri Selçukluların lehine gelişmedi. Ali Tigin'in 1035 yılında ölmesi, Gaznelilere karşı oluşturulan üçlü ittifak'ın (Harun-Ali Tigin ve Selçuklular) bir ayağının ortadan kalkmasına neden oldu. Çünkü Ali Tigin'in oğulları, babalarının son zamanlarında takip ettiği siyaseti terk ederek, Selçuklular ile olan dostane münasebetleri bozdular. Selçuk oğullarını destekleyen Harun'un da Nisan 1035'de bir suikast sonucunda öldürülmesi, Selçukluları gerek Şahmelik'e, gerekse Ali Tigin'in oğullarına karşı yalnız bıraktı. Zor durumda kalan Selçuklular, Gazne

⁶² M.A.Köymen, **Büyük Selçuklu**, s.144 ; O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.93.

⁶³ O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.93 ; R.Genç, **Karahanlılar**, s.16.

⁶⁴ İbnü'l-Esir, **El-Kâmil Fi't Tarih**, s.364 ; A.Sevim, E.Merçil, **Selçuklu Devletleri**, s.22

⁶⁵ Şahmelik'in dedesi, Baran Hanoğlu Ali Han'dır. Bunların soyu oğuzların Yazır Boyuna dayanıyordu. Türk Hukukuna ve Oğuz töresine göre Oğuz Devletinde liderlik, Oğuzların Kayı Han boyuna aitti. Dolayısıyla Şahmelik'in kini, kabilevi bir husumete dayanıyordu. İki Boy İslamiyete girdikten sonra bile bu kin ortadan kalkmamıştır. Bkz.O.Turan **Selçuklular Tarihi**. ve İbnü'l-Esir, **El-Kâmil Fi't-Tarih**.

⁶⁶ İbnü'l-Esir, **El-Kâmil Fi't-Tarih**, C. IX, s.364. ; Osman Turan, **Selçuklular Tarihi**. s.79.

⁶⁷ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.94.

sultanı Mesud'dan izin almaksızın Horasan'a göç ettiler. Musa Yabgu, Tuğrul ve Çağrı beyler, Yusuf Yinal'ın oğulları, yanlarındaki Türkmenler ile Ceyhun nehrini geçerek Mayıs 1035'de Gazne ülkesine girdiler.⁶⁸

Böylece Horasan bölgesine tekrar gelen Selçuk oğulları, Merv, Serahs ve Ferave yörelerinde konakladılar. Daha önce buraya gelmiş olan bazı Türkmen guruplarının kendilerine ilhak etmesiyle sayıları daha da artan Selçuklular Gazne Devleti için tehdit oluşturmadıklarını göstermek istediler. Bu amaçla Selçuklu başbuğları, derhal Gaznelilerin Horasan Divan (Hükümet) Başkanı Sûri'ye bir mektup göndererek “Yurtsuz kaldıklarını, çaresizlik içinde bulunduklarından Horasan'a gelmek durumunda kaldıklarını, askerî hizmet (özellikle Halkan, Dihistan, Hârezm ve Ceyhun yönünden yapılması muhtemel Türkmen saldırılarını durdurma) karşılığında, oturdukları yerlerin kendilerine verilmesi hususunda, Sultan Mesut nezdinde kendileri için ricada bulunmasını” bildirdiler. Durumdan haberdar olan Sultan Mesut, zamanında babası Sultan Mahmut'un, Arslan Yabgu oğuzlarını Horasan'a nakletmekle nasıl ciddi bir hata işlediğini ve onların, ülke içinde çıkardıkları sorunları göz önüne alarak Selçukluların bu isteğini kabul etmedi.⁶⁹ Gazneli devletinin Divan üyeleri, “Şu anda 10 bin savaşçı atlıya sahip bulunan Selçukluların düşman bir duruma getirilmesinin doğru olmayacağını” ileri sürdülerse de sultan, kararını değiştirmede ve Selçuklulara karşı bir askeri harekât düzenlemeye karar verdi ve bunu derhal uygulamaya koydu. Bu amaçla o, Hacip Beg Togdı komutasında Selçuklulara karşı büyük bir ordu sevk etti. Gazneli ordusu, ilk önce Selçukluları bozguna uğrattı ise de Nesa yörelerinde yapılan esas savaşta (Haziran 1035) özellikle Çağrı Bey'in büyük askerî yeteneği sayesinde, kesin bir yenilgiye uğradı; Başkumandan Beg Togdı ve dağılan kuvvetleri, güçlkle Nişabur'a kaçabildiler.⁷⁰ Selçuklular, bu zaferden sonra ganimet olarak pek çok altın, değerli eşya, silâh, gîysi ve at ele geçirdiler. Bu galibiyet, Selçuklular'a büyük güven verdi. Zaferden sonra iki taraf arasında elçiler teati edildi.⁷¹ Gazne sultanına gönderilen üç

⁶⁸ Ahmed Bin Mahmud, *Selçukname I*, s.7 ; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.94 ; M.A. Köymen, *Büyük Selçuklu*, s.147.

⁶⁹ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, C. IX, s.364. ; A.Sevim, E.Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s.23.

⁷⁰ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, C.IX, s.364 ; Ahmed Bin Mahmud, *Selçukname I*, s.11; O. Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.95

⁷¹ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, C.IX, s.365; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.94; İ.Kafesoğlu, *Selçuklu*, s.23; M.A.Köymen, *Büyük Selçuklu*, s.149.

elçinin her biri, bir Selçuklu liderini temsil etti. Yapılan uzun müzakereler sonunda Dihistan'a Çağrı, Nesâ'ya Tuğrul ve Ferâve'ye Musa Yabgu, Gazne devletinin birer valisi (Dihkan) olarak tayin edildiler. (Ağustos 1035)⁷² Böylece yapılan antlaşma sonunda sultan Mesud, Selçuklulara Horasan'da muhtariyet (yarı bağımsızlık) vererek onları, siyasî ve askerî bir güç olarak tanımak zorunda kalmıştır.⁷³

Ancak bu antlaşma, dört ay gibi kısa bir süre sonra bozuldu. Yeni katılmalar ile çoğalan Selçuklular, Gazneliler tarafından kendilerine tahsis edilen bölgelere sığmamaya başladılar. Bunun neticesinde de bu sınırların dışına taşarak Ferâ, Cuzcân ve Serahs'a akınlarda bulundular. Ayrıca Gazne sultanına başvurarak Merv, Serahs ve Baverd'in kendilerine verilmesini, buna karşılık, kendilerini Gazne devletinin maaşlı askeri olmayı, Horasan'da asayişin temin etmeyi ve verilecek her vazifeyi yapmayı kabul edeceklerini teklif ettiler.⁷⁴

Aslında bu sırada Selçukluların elde ettikleri güçle birlikte bir kısım dış ilişkilerde de bulundukları görülmektedir. Mesela Harun'dan sonra Hârezmşah olan İsmail ve Karahanlı hükümdarı Buğra Han ile de siyasî ilişkiler kurma girişimlerinde bulunmakta idiler.⁷⁵ Selçukluların bu tip bağımsız hareket ve girişimlerini yakından takip eden Sultan Mesut, Selçukluların kendisi için daha fazla tehlike teşkil edecek seviyeye gelmesini beklemeden kesin bir darbe ile Selçukluları Horasan'dan çıkarmaya karar verdi. Bu amaçla o, Hacib Subaşı kumandasında 15 ya da 17 bin kişilik bir Gazne ordusunu Horasan'a, ikinci bir orduyu da Herat'a sevk etti. Kendisi ise Hindistan seferine çıktı. Subaşı'nın Nişabur'dan Serahs'a yürümesi üzerine, korku ve endişeye kapılan Selçuklular, bütün ağırlık ve ailelerini Merv çölüne gönderdiler ve Serahs yörelerinde, Gazne ordusuna karşı savaş düzeni aldılar. Çok geçmeden Gazneli ve Selçuklu kuvvetleri arasında savaş başladı. Gaznelilere oranla, az bir kuvveti bulunan Selçuklular, atlı kuvvetleriyle, donanım bakımından ağır Gazne ordusuna karşı onları yıpratma amacıyla, bozkır savaş düzenini uygulayarak saldırılarda bulunup geri çekiliyorlardı. Nihayetinde Mayıs 1038 sonlarında Serahs yörelerindeki Telhâb'da her iki taraf kuvvetleri arasında bütün bir gün süren şiddetli

⁷² İbnü'l-Esir, **El-Kâmil Fi't-Tarih**, C. IX, s.365; O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.95.

⁷³ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi**, s. 96. ; A.Sevim, E.Merçil, **Selçuklu Devletleri**, s. 23 ; M.A. Köymen. **Büyük Selçuklu**, s.149

⁷⁴ Mehmet Altay Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, MEB. Yayını, İstanbul 1976, s.10.

⁷⁵ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.97.

bir savaş sonunda, özellikle yine Çağrı Bey'in askerî yeteneği ve ustaca manevraları sayesinde. Gazne ordusu, ikinci kez, kesin bir yenilgiye uğradı, Subaşı ve diğer Gazneli kumandan ve askerler Herat'a kaçtılar.⁷⁶

Gaznelilere karşı kazanılan bu ikinci savaştan sonra Selçuklular, bütün Horasan'ı kendi hâkimiyetlerin alıp yeni bir devlet kurma yoluna gittiler. Yapılan kurultayda, eski Türk devlet an'anesi gereğince, ülkeyi kendi aralarında bölüştüler. Buna göre; Tuğrul Bey Horasan'ın başşehri Nişabur'u, Çağrı Bey Merv'i, Musa Yabgu ise Serahs'ı aldı. Selçuklu liderlerinin aralarında yaptıkları bu paylaşmaya göre, Tuğrul Bey'in kurulmakta olan Selçuklu Devleti'nin başına geçtiği ve ailenin bunu onayladığı anlaşılmaktadır. Nitekim Tuğrul Bey'in (ana bir baba ayrı) üvey kardeşi İbrahim Yınal, Gazne ordusu tarafından boşaltılmış olan Nişabur'u teslim almak için öncü kuvvet olarak gönderildi. Nişabur'a gelen İbrahim Yınal, Tuğrul Bey'in adaletli ve iyi bir idareci olduğunu halka anlattıktan sonra onun adına «es-Sultanü'l-Muazzam» unvanı ile hutbe okuttu. Bir süre sonra Nişabur'a gelen Tuğrul Bey, büyük bir merasim ile karşılandı. Halka merhametli ve âdil davranacağını vaat eden Tuğrul Bey, Gazne sultanı Mesud'un tahtına oturdu.⁷⁷ Merv şehrinde ise hutbe «Melikü'l-Mülûk» (Melikler Meliki) unvanı ile Çağrı Bey adına okutuldu. Selçukluların bu zaferi, etrafta büyük yankılar uyandırmış hatta Abbasî halifesi el-Kâim Biemrillah, Tuğrul Bey'e elçi yollayarak onu tebrik etmiştir.⁷⁸

Selçukluların Gaznelilere karşı kazandıkları 1035 ve 1038 yıllarındaki zaferlerden sonra Gaznelilerin bölgedeki siyasî ve askerî prestijinin ciddi şekilde sarsıldığını ve bundan faydalanan Karahanlı şehzadesi Böri Tekin'in, Ekim 1038'de, Gazne topraklarına bazı akınlarda bulunduğunu görüyoruz. Bu durum karşısında Sultan Mesut, sarsılan durumunu kuvvetlendirme amacıyla Hârezm'i Cend emîri Şahmelik'e vererek onunla bir ittifak yapmıştır, Amacı Selçukluları ve asi Hârezmşah İsmail'i iyice köşeye sıkıştırmaktır.⁷⁹ Gerçekleştirdiği bu siyasî girişimden sonra Sultan Mesud, askeri alanda da derhal harekete geçerek, elli bin piyade ve üç yüz savaş filinden oluşan büyük bir ordu kurmuş, önce Belh'e oradan

⁷⁶ İbnü'l-Esir, **El-Kâmil Fi't-Tarih**, C.IX, s.367 ; A.Sevim, E.Merçil, **Selçuklu Devletleri**, s.24. O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.98 ; M.A.Köymen, **Büyük Selçuklu**, s.149

⁷⁷ İbnü'l-Esir, **El-Kâmil Fi't-Tarih**, C.IX, s.366. M.A.Köymen, **Büyük Selçuklu**, s.150.

⁷⁸ İbnü'l-Esir, **El-Kâmil Fi't-Tarih**, C.IX, s.367 ; O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.98.

⁷⁹ A.Sevim, E.Merçil, **Selçuklu Devletleri**, s.24.

da Çağrı Bey'in bulunduğu Serahs'a gelmiştir. Bu sırada, Talikan ve Faryâb'ın ele geçirilmesi ile meşgul olan Çağrı Bey, Mesud'un kendi üzerine geldiğini öğrenince, Tuğrul Bey'den izin almadan savaşa girmiş, ancak 7 Nisan 1039'da Ulyâabâd'da yapılan savaşın nihayetinde Çağrı Bey, mağlup olmuştur.⁸⁰

Bu olay üzerine Tuğrul Bey ve Musa Yabgu bulundukları yerlerden hareket ederek Serahs'a geldiler. Yaptıkları istişare sonucunda iki farklı görüş ortaya çıktı. Tuğrul ve Musa Yabgu'nun görüşü, Batı İran (Rey, Cibâl, Curcân)'a çekilme yönünde idi. Çağrı Bey ise buna karşıydı. Çağrı Bey, Gazne ordusunun ağır hareket ettiğini, bu durumdan yararlanılırsa Mesud'un kolayca mağlup edilebileceğini, bu sebeple de Horasan'ı hiç boşaltmamak gerektiğini düşünüyordu. Nihayetinde Çağrı Bey'in görüşü benimsendi. Üç liderin emrinde yaklaşık yirmi bin kadar atlı vardı. Bunlarla Gazne ordusunu Talhab'da karşıladılar. Ancak yapılan muharebe neticesinde Selçuklu ordusu, mağlup olarak çekilmek ve çete savaşına girmek durumunda kaldı (14-21 Haziran 1039). Çete savaşı uygulanarak, Gazne ordusunu susuz ve ikmalsiz bırakmak için faaliyetlere girişildi. Bu durumda onları takip edemeyeceğini gören Sultan Mesud, Ocak 1040'da Nişabur'a girdi.⁸¹ Tuğrul Bey'in oturduğu taht ile Selçuklulara ait binalar tahrip edilerek kurulmakta olan bir devletin bütün izleri silindi.

Selçukluların yıpratma taktiği karşısında zaman kazanmak isteyen Sultan Mesud, bir elçisi vasıtasıyla Selçuklular ile anlaşmak istediğini bildirdi. Yapılan görüşmeler sonunda; Nesâ, Bâverd, Ferâve Selçuklulara verilecek, buna karşılık da Selçuklular Nişâpur, Serahs ve Merv gibi şehirlerden çekileceklerdi. Aslında Sultan Mesud, Selçukluları Horasan'dan tamamen çıkarmak amacında idi. Tuğrul ve Çağrı Bey de bu durumun farkındaydılar Ancak her iki tarafın da zamana ihtiyacı vardı. Bu sıralarda Türkistan'dan gelen kalabalık Oğuz kitleleri, davet üzerine, Selçuklulara katıldılar. Bunun sonucunda Selçuklular, Gazneliler karşısında biraz daha güçlenmiş oldular.⁸²

Nişapur'a çekilen Sultan Mesud, Selçukluların peşini bırakmayıp 1040 yılının baharında Tûs ve Serahs'a doğru harekete geçti. Sultan Mesud'un bu kararlılığı

⁸⁰ İbnü'l-Esir, **El-Kâmil Fi't-Tarih**, C.IX, s.352 ; M.A.Köymen, **Büyük Selçuklu**, s.150.

⁸¹ İbnü'l-Esir, **El-Kâmil Fi't-Tarih**, C.IX, s.355 ; M.A.Köymen, **Büyük Selçuklu**, s.151.

⁸² A.Sevim, E.Merçil, **Selçuklu Devletleri**, s.25.

karşısında endişeye düşen Selçuklular, takip edecekleri stratejiyi tesbit için bir kurultay topladılar. Burada Tuğrul Bey'in yine batıya çekilme fikrine karşı Çağrı Bey'in, Sultan Mesud ile yeniden bir muharebeye girme teklifi, Musa Yabgu ve Yııallılar tarafından desteklenince, Tuğrul Bey de bu karara uydu. Neticede Selçuklular çöllerden çıkarak Serahs'a doğru yola çıktılar.⁸³

Yiyecek ve hayvanları için ot sıkıntısı içinde bulunan Gazne ordusu, Merv istikâmetinde ilerlerken Selçuklu ordusunun öncü birlikleri hücumu geçti. Ana ordu ise Gazne ordusu önünden yavaş yavaş Serahs'dan çöle doğru çekilmeye başladı. Yol üzerindeki bütün kuyular tahrip edilip, Gazne ordusuna yıpratıcı baskınlar düzenlendi. Nihayet Selçuklular, Merv şehri yakınındaki Dandanakan hisarı önünde muharebeyi kabul ettiler.⁸⁴ 22-24 Mayıs 1040 tarihleri arasında, bütün şiddeti ile üç gün süren savaşı Selçuklular kazandı. Gazne ordusunun büyük bir kısmı yok edildi, ordunun bütün ağırlıkları ile çok miktarda ganimet Selçuklular tarafından ele geçirildi. Gazne Sultanı Mesud, yanındaki yüz kadar adamıyla muharebe meydanından kaçmayı başardı.⁸⁵

Sonuç olarak diyebiliriz ki, gerek Türk tarihi, gerekse dünya tarihi bakımından son derece önemli olan bu zafer sonunda Selçuklular, bağımsızlıklarını ilân edip rahatça yerleşebilecekleri topraklara da sahip oldular.

Dandanakan muharebesi biter bitmez saltanat çadırı kuruldu ve Tuğrul Bey sultan ilân edilip tahta oturdu. O zamanki âdetler gereği, Türkistan hakanlarına, Buhara'ya hâkim Ali Tigin oğullarına ve komşu ülkelere fetihnameler gönderildi. Bu yeni devletin temellerini oluşturacak olan hükümet ve devlet teşkilâtının tanzimi, Merv şehrinde toplanan kurultaydan sonra ortaya çıktı. Kurultayda bir oku ağabeyi Çağrı Bey'e veren Tuğrul Bey, onu kırmamasını istedi. Oku kıran Çağrı Bey'e bu sefer üç ok verdi. Kırılması daha güç üç ok esas anlamda beraberlikten kuvvet doğacağıının bir ifadesiydi. Kurultayda kurulan devletin tanınması maksadı ile Bağdat Abbasî halifesi el-Kaim Biemrillah'a mektup yakılmasına karar verildi. Bu mektupta, Selçuklu ailesinin uğradığı haksızlıklar, yaptıkları cihatlar ile Gazne sultanı Mesud'un tutarsız icraatları anlatıldı. Kurultayda alınan bir diğer karar da, mevcut

⁸³ O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.98.

⁸⁴ İbnü'l-Esir, **El-Kâmil Fi't-Tarih**, C.IX, s.368 ; O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.105.

⁸⁵ İbnü'l-Esir, **El-Kâmil Fi't-Tarih**, C.IX, s.369 ; M.A.Köymen, **Büyük Selçuklu**, s.152.

topraklar ile ileride fethedilecek memleketlerin Selçuklu ailesi arasında taksimi idi. Buna göre, Serahs ve Belh şehirlerinin dahil bulunduğu Ceyhun ile Gazne arasındaki bölge, merkez Merv olmak üzere Çağrı Bey'e, Herat merkez olmak üzere Sistan ile Büst Musa Yabgu'ya, Nişapur merkez olmak üzere Irak bölgesi Sultan Tuğrul'a veriliyordu. Hanedanın diğer mensuplarından İbrahim Yınal Kuhistan'a, Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış Cürcan ve Dâmgan'a, Çağrı Bey'in oğlu Kavurd Bey de Kirman'a tayin olundular.

Kurultayda alınan birinci karara bakarsak; İslâmiyet'i bir süre önce kabul etmiş olan Selçukluların Sünni İslâm halifesine bağlılıklarını ve İslâmiyet'i İran, Horasan ve Türkistan'da yaymaya ve müdafaa etmeye de azimli olduklarını görmekteyiz. İkinci karar ise, Selçuklu ülkesinin eski Türk devlet anlayışına göre taksimi ile yapılacak fütuhatin hedeflerini göstermektedir ki, bundan merkeziyetçi bir hükümet sisteminin henüz gerçekleşmiş olmadığı anlaşılmaktadır.⁸⁶ Böylelikle ortaya üçlü bir yönetim tarzının çıktığı görülmektedir. Çağrı ve Musa İnanç Beyler, kendi yönetim bölgelerinde, sultan Tuğrul'un adından sonra, adlarına hutbe okutup para bastırabilecekleri gibi, saraylarının kapısında günde üç kez (sultan ise günde beş kez) bando (nevbet) çaldırabilecekler ve başlarında da hükümdarlık simgelerinden olan çetr taşıtabileceklerdi. Bununla beraber hem çağrı Bey hem de Musa İnanç Bey tam bağımsız olamayacaklar, başkent Nişabur'daki sultan Tuğrul'a kesinlikle tâbi bir durumda kalacaklardı.⁸⁷

1.2. TUĞRUL BEY DEVRİNDE KUTALMIŞ İSYANI

1.2.1. Kutalmış Öncesi İbrahim Yınal ve Resul Tekin İsyamları

Dandanakan savaşından sonra toplanan Büyük Selçuklu Kurultayında Tuğrul Bey'in Sultan olması kabul edilmiş, ülkenin toprakları da hanedan üyeleri arasında, Büyük Sultana bağlı kalmak şartıyla, pay edilmiştir. Tuğrul Bey batının fethini planlarken Kutalmış'a da rol vermişti. Zaten Kutalmış, babası Arslan Yabgu'nun ölümünden sonra babasına bağlı Türkmenlerin yanına değil Tuğrul ve Çağrı Bey'in

⁸⁶ O.Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.66-67.

⁸⁷ A.Sevim, E.Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.27.; M.A.Köymen, *Büyük Selçuklu*, s.154.

yanına gitmişti. “*Kutalmış Tuğrul Bey’in yanına varınca onu sevindirdi. Tuğrul Bey’den büyük ilgi ve yakınlık gördü. Hiç bir zaman ona hizmet etmekten geri durmadı*”⁸⁸. Kutalmış, kendisine verilen vazifeleri başarıyla yerine getirmişti. Mesela 1045 yılının sonbaharında Gürcü Prensi Liparit’in de dahil bulunduğu Bizans kuvvetlerini, Kutalmış bozguna uğratmıştır. (Hasankale Zaferi). Kutalmış’ın Tuğrul Bey’e ve dolayısıyla Selçuklu Devletine bağlı olarak yapmış olduğu son vazife Arslan Besasiri’nin üzerine yürümek olmuştur. Ancak, o bu vazifesinde başarısızlığa uğramıştır.⁸⁹

Kutalmış’ın isyanından önce Tuğrul Bey’in amcazadesi Resul Tekin’in ve daha sonra da üvey kardeşi İbrahim Yınal’ın isyan ettiğini görüyoruz.

Tuğrul Bey, Büveyhiler ile uğraştığı sıralarda amcazadesi Resul Tekin; Basra, Ahvaz ve Şiraz taraflarını işgal ederek devlete isyan etmişti.⁹⁰ Sincar’ı ele geçiren Tuğrul Bey, Musul’a İbrahim Yınal’ı vali olarak bırakmış ve Bağdat’a dönmüştü. Kendisi Bağdat’ta bulunurken Şiraz valisi olan Hezaresb b. Bengir b. İyad’ı isyanı bastırmakla görevlendirdi. Hezaresb, sultanın emri üzerine Basra’ya geldi. Burada yapılan muharebeden sonra Resul Tekin mağlup edilerek esir alındı. Ancak Resul Tekin, Hezâresb’den Tuğrul Bey’in kendisini bağışlaması için halifenin aracı olmasını istemek üzere hilâfet sarayına gönderilmesini istedi. O da bunu kabul etti. Bağdat’a gelen Resul Tekin Halifenin aracı olması ile kurtuldu.

İbrahim Yınal, Selçuklu Devletinin batı yönünde yapmış olduğu fetihlerde aktif rol almıştır. Rey şehrini dahi ilk önce İbrahim Yınal ele geçirmişti.⁹¹ Ancak merkeziyetçi bir devlet kurmaya çalışan Tuğrul Bey, Rey Şehri gibi bir kaç yeri daha İbrahim Yınal’ın elinden alınca İbrahim Yınal isyana kalkışmıştır. Tuğrul Bey’i terk ederek asker toplayan Yınal’ın üzerine giden Büyük Sultan, onu yenmiş ve nihayetinde onu sığınmış olduğu Sermac kalesinde ele geçirmiştir Bu isyanına rağmen Tuğrul Bey, İbrahim Yınal’a iyi muamelede bulunmuş, hatta dilerse kendi yanında kalmasını ve dilerse ona ikta olarak vereceği yerlere gitmesini teklif etmiş, ancak İbrahim Yınal, Sultanın yanında kalmayı tercih etmiştir.⁹² Kaynaklardan

⁸⁸ K.M.Aksarayi, **Müsameretü’l-Ahbar**, s.10.

⁸⁹ M.A.Köymen, **Büyük Selçuklu**, s.62.

⁹⁰ O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.136.

⁹¹ İbnü’l-Esir, **El-Kâmil Fi’t-Tarih**, C.IX, s.388 ; O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.126.

⁹² İbnü’l-Esir, **El-Kâmil Fi’t-Tarih**, C.IX, s.423.

anlaşıldığına göre Tuğrul Bey'in İbrahim Yınal'a ceza vermek yerine böyle olumlu yaklaşmasının sebeplerinden biri de Abbasi Hilafetinin ceza verilmemesi hususunda ricacı olmasıdır.⁹³

Bu olayın değerlendirmesi şöyle olabilir: Yınal'ın net bir hedefi yoktur. Yani en azından Tuğrul Bey'i tahttan indirerek devletin başına geçmek gibi bir düşüncesinin olmadığı anlaşılıyor. Amacının kendisine ait tam bağımsız bir devlet kurmak olduğu iddiası bile tartışma götürülecektir. Onun istediği, ele geçirdiği sahaların fetih hakkı olarak kendisine bırakılmasından ibarettir. Zaten tam bağımsız bir devlet kurma veya Tuğrul Bey'i devirmek gibi bir niyete sahip olmuş olsaydı mağlubiyetten sonra Tuğrul Bey tarafından kendisine ikta olarak verilen bölgeye gider ve söz konusu amaçlarına ulaşmak için daha rahat hareket edebilirdi. Ancak o, Sultan Tuğrul'un yanında kalmayı tercih ederek Sultan'ın itimadını kazanmaya çalışmıştır.⁹⁴

Bundan sonraki dönemde Yınal'ın Sultan tarafından Arslan Besasiri üzerine gönderilinceye kadar sadakatle hizmet ettiğini görüyoruz. Anlaşılan o ki, İbrahim Yınal'ın yeniden isyana teşebbüs etmesinde Tuğrul Bey'in Bağdat'tan sürüp çıkardığı Arslan Besâsiri'nin ciddi bir payı olmuştur. Zira Arslan Besasiri'yi berteraf etmek amacıyla onun üzerine yürüyen İbrahim Yınal, Besasirinin kendisini Selçuklu imparatorluğu'nun başına geçmeye teşvik ve tahrik etmesi sonucu ikinci kez devlete isyan etmek durumunda kalmıştır.⁹⁵

İbrahim Yınal bu sırada Haleb civarında bulunan Besâsiri ile müttefiki Kuyreş'e bir elçi göndermiştir. Görünüşte kardeşi Tuğrul Bey'e itaat etmeye davet amacıyla gönderilen bu elçinin gerçek görevi, Mısır Fatımi halifesinden para, hilat unvan ve sancak istemektir. Böylece Tuğrul Bey'i tahttan indirebilecek olan İbrahim Yınal, bütün memleketi eline geçirecek ve hükümdar olacaktı. Bunların karşılığında İbrahim Yınal da hutbeyi Mısır halifeliği adına okutacaktı. İbrahim Yınal'ın bu şartları, gerek Besâsiri ve müttefiki ve gerekse Mısır Fatımi halifeliğinin Besâsiri'ye yardımı idare eden mümessili Müeyyed tarafından kabul edilmiştir.(24 Ağustos

⁹³ A.Sevim, *Mir'atü'z-Zaman "Tuğrul Bey Dönemi"* s.58-59.

⁹⁴ M.A.Köymen, *Büyük Selçuklu*, s.58.

⁹⁵ İbnü'l Adim, *Bugyetü't-Talep Fi Tarih-i Haleb*, Biyografilerle Selçuklu Tarihi, (Çvr. Ali Sevim) TTK. Yay. Ankara 1982, s.4; A.Sevim, *Mir'atü'z-Zaman "Tuğrul Bey Dönemi"* s.63; O.Turan, *Selçuklular Tarihi*. s.126.

1058).⁹⁶İbrahim Yınal'ın Arslan Besâsiri ile münasebetini öğrenen Tuğrul Bey derhal harekete geçti. Sultan Tuğrul, epey zorlanmasına rağmen gerek eşinin gayretleri⁹⁷ ile ve gerekse yardıma gelen Çağrı Bey'in oğulları Alparslan, Kavurd ve Yakuti'nin yardımıyla İbrahim Yınal'ı mağlup etti ve onu yayının kirişi ile boğdurup ortadan kaldırdı.⁹⁸

İbrahim Yınal'ın bu ikinci isyanını değerlendirecek olursak; öncelikle şunu belirtmeliyiz ki birinci isyandan farklı olarak burada net bir hedefin olduğu ve bunun da devleti ele geçirip hutbeyi Mısır Şii Fatımi Halifesi adına okutmak olduğu anlaşılmaktadır. Yani onun zaferi Şiiliğin zaferi demek olacaktı. Böyle bir sonucun ise, başlangıçtan beri Selçukluların benimsemiş ve izlemiş oldukları siyasetle bağdaşmayacağı açıktır.⁹⁹

1.2.2. Kutalmış İsyanı

İbrahim Yınal isyanını bastıran Tuğrul Bey'in karşısına bu defa Kutalmış'ın isyanı çıktı. Kerimüddün Mahmud Aksarayı, "Müsameretü'l Ahbar" adlı eserinde Kutalmış'ın isyanının Tuğrul Bey'in vefatından sonra ortaya çıktığını ve "*Saltanat bize düşer Babam bu yolda öldürüldü*"¹⁰⁰ diyerek isyana kalkıştığını belirtir.

Yukarıda da bahsedildiği üzere Selçuk'un vefatından sonra Selçukluların başına Arslan Yabgu geçmişti. Onun Gazne Sultanı Mahmut tarafından yakalanmasından sonra Tuğrul ve Çağrı Bey'ler ipleri ellerine almışlardı. Oysa bu sırada Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış hayatta idi. Konuya Kutalmış açısından bakıldığında Saltanat üzerinde onun da hakkı olduğu görülür. Babası Arslan'ın, Selçuk'un ölümünden sonra, Selçukluların büyüğü ve Yabgusu olması dolayısı ile oğlu da saltanat davasında haklı olduğunu ileri sürüyor ve hiç olmazsa bir hâkimiyet sahası elde etmek istiyordu.¹⁰¹ Ancak ailenin büyüğü olması hasebiyle daha önceden

⁹⁶ İbnü'l-Esir, **El-Kâmil Fi't Tarih**, s.484 ; M.A.Köymen, **Büyük Selçuklu**, s.60.

⁹⁷ İbnü'l-Adim, **Bugyetü't-Taleb**, s.4 ; Osman Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.137.

⁹⁸ A.Sevim, **Mir'atü'z-Zaman "Tuğrul Bey Dönemi"** s.91 ; İbnü'l-Esir, **El-Kâmil Fi't Tarih**, s.489 ; O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.126.

⁹⁹ M.A.Köymen, **Büyük Selçuklu**, s.62.

¹⁰⁰ K.M.Aksarayı, **Müsameretü'l-Ahbar**, s.11.

¹⁰¹ O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.140.

Musa'ya Yabgu unvanı verilmişti. Dolayısıyla Kutalmış'ın bu talebi çok geçerli görünmemektedir.

Kaynaklar Kutalmış'ın tam olarak ne zaman isyana başladığını belirtmemektedir. Ancak İbrahim Yinal'ın Musul'dan ayrılışı sırasında Kutalmış'ın da ortadan kaybolması, isyana katılmış olabileceğini gösterir. İbrahim Yinal'ın mağlûbiyeti üzerine Kutalmış kardeşi Resûl-Tekin ve 10.000 kişilik bir ordu ile mücâdeleye devam etmiş ve 1061 mayısında Selçuklu kuvvetleri karşısında yenilgiye uğrayarak Cibâl'de Girdkûh kalesine sığınmıştır. Tuğrul Bey ise bu sırada Halifenin kızı ile evlenmek üzereydi. Sultan Rey'e dönerken komutanlarından Humar-Tekin'i Kutalmış'a karşı başkentin emniyeti için göndermiştir. Humar-Tekin Kutalmış'ı sığındığı Girdkûh kalesinde kuşatmış; fakat 2 Ağustos 1061'de bozguna uğramıştır.¹⁰²

Kutalmış'ın isyanı İbrahim Yinal'ın ilk isyanından tamamen farklı gözükmekte ve daha çok İbrahim Yinal'ın ikinci isyanına benzemektedir. Çünkü Kutalmış'ın hedefi Devletin başına geçmektir. Zira O, babası Arslan Yabgu'nun ailenin lideri olmasından dolayı onun ölümünden sonra yerine kendisinin geçmesi gerektiğini düşünüyordu.

İki yıl sonra bu defa Tuğrul Bey'in Veziri Amidü'l Mülk Kündüri, Kutalmış'ı sığındığı kalede kuşatmıştı.¹⁰³ Kutalmış çok müşkül durumda kalınca sulh görüşmelerine başlamış ve hayatı konusunda teminat istemişti. Ancak tam bu sırada Sultan Tuğrul Bey'in vefat haberi gelmiştir. Vezir Kündüri, bu sebeple, başkente dönmek zorunda kalınca Kutalmış kaleden inmiş ve asker temini için Türkmen obalarına gitmiştir. Türkmenlerin kendisine katılması ile ordusu ciddi anlamda kuvvet kazanmıştır.¹⁰⁴

¹⁰² O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.141 ; A.Sevim, E.Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, s.47.

¹⁰³ O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.141 ; A.Sevim, **Mir'atü'z-Zaman "Tuğrul Bey Dönemi"** s.182.

¹⁰⁴ M.A.Köymen, **Büyük Selçuklu**, s.63; A.Sevim, E.Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, s.48.

1.3. KUTALMIŞ İLE ALPARSLAN ARASINDA HAKİMİYET MÜCADELESİ

Tuğrul Bey vefat ettiği sırada Selçuklu Veziri Amidü'l-Mülk Kündüri, Kutalmış'ı kuşatmış olduğu Girdkuh kalesinde ele geçirmeye çalışıyordu. Vezir Kündüri vefat haberi kendisine ulaşınca o sırada orduda bulunan Selçuklu Bey ve komutanlarını etrafına toplayarak onları ikna etmiş ve Sultan Tuğrul Bey'in vasiyeti doğrultusunda Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'ı tahta çıkarmıştır. Kutalmış ise kuşatmadan kurtulunca Türkmen obalarına gidip asker toplamaya başlamıştır. Amacı, gücünü arttırarak devletin başkentini ele geçirerek tahta çıkmaktır.

Süleyman'ı tahta çıkaran Vezir Kündüri ise, Süleyman'ın karşısında tek ciddi rakip olarak Alp Arslan'ı görüyordu. Bunu dikkate alarak Horasan Melik Alp Arslan'a “aba altından sopa gösterir” tarzda bir mektup yazmış ve Alp Arslan'dan Süleyman'ın saltanatına karşı çıkmamasını bunun karşılığında kendisine ihsanlarda bulunulacağını yok eğer bu teklifleri kabul etmezse kendisine saldıracağını bildirmiştir.¹⁰⁵ Süleyman'ın tahta çıkmasına bazı Selçuklu Beyleri rıza göstermemiş halk ta bu seçimden memnun olmamıştı. Alp Arslan ve Kutalmış gibi çok daha yetenekli hükümdar adayları varken Süleyman'ın tahta çıkması uygun olmamıştı. Selçuk Bey'in torunlarından Erbasan ve Erdem Kazvin'e giderek burada hutbeyi Alp Arslan adına okutmaya başlamışlardı. Alp Arslan'ın gün geçtikçe kuvvetlendiğini gören Vezir Kündüri kararını tekrar gözden geçirmek durumunda kalmış ve Rey Şehrinde hutbeyi önce Alp Arslan ve ondan sonra Süleyman gelecek şekilde okutmaya başlamıştır.¹⁰⁶ Bundan sonra ise Vezir Kündüri, topladığı kuvvetlerle üzerine gelen ve saltanatı ele geçirme hedefinde olan Kutalmış'a karşı zor durumda kalmış ve Rey şehrinin iç kalesine çekilerek Alp Arslan'ın yardıma gelmesini beklemeye başlamıştır.

Ahmed bin Mahmud Selçukname isimli eserinde Kutalmış'ın Yeni Sultan Alparslan'a karşı başlattığı isyanını şu cümlelerle açıklamaktadır:

“Sultan Alp Arslan müstakil padişah olup, bütün asker ona biat ettiği ve Horasan ve Irak'a Şah olduğu zaman Selçuklulardan İsrail'in oğlu ve Rum

¹⁰⁵ A.Sevim, **Mir'atü'z-Zaman** “Alp Arslan Dönemi” s.188-189.

¹⁰⁶ İbnü'l-Esir, **El-Kâmil Fi't-Tarih**, C. IX, s.496.

*Melikleri (Türkiye Selçukluları)'nin atası Kutalmış, beylerini ve kumandanlarını bir yerde topladı. "Tuğrul Han yerine ben değil Alp Arslan Sultan oldu Ayrıca ben ondan yaşlı ve saltanata daha layığım. Şimdi onun padişah olup benim bakıp durmam doğru değildir. Belki savaşıp başımıza ne yazıldığını görmek daha uygun olur." dedi. Bütün beyler ve ordu bağrışıp, bir bir "bizim de fikrimiz sizin gönlünüzdeki gibidir. Hemen bu hususta emrine boyun eğerez. Sen buyur biz tutalım. Hangi tarafa dersin gidelim" dediler. Kutalmış reislerden bu yardımı duyunca niyeti bir iken bin oldu. Hemen ülkelerde çağrı ile sayısız asker toplanmasını emretti. Sonra Save'nin dışına çıkıp oturdu. Alp Arslan'a olan düşmanlığını meydana çıkarıp, sadakati ortadan kaldırdı. ve kinle Rey'e doğru yürüdü."*¹⁰⁷

Burada dikkati çeken bir husus; Ahmed Bin Mahmud'un yukarıda geçen cümlelerinde "Alp Arslan'a olan düşmanlığını meydana çıkarması ve kinlenmesi" şeklinde ifade edilen duyguların konumuzla ilgisi olması bakımından bize bazı ipuçlarını vermesidir. Burada sözü edilen "kin" sadece Alp Arslan'ın Sultan olmasından kaynaklanan bir kin değildir. Zira bu sırada Alp Arslan henüz Sultanlığı tam olarak ele geçirmemiştir. Burada söz konusu olan öfkenin ve ortaya çıkarılan düşmanlığın temeli, Arslan Yabgu'nun ölümüne hatta Selçuk'tan sonra ailenin başına Arslan'ın geçmesine kadar uzanan ve Mikail oğulları ile Arslan oğulları arasında mevcut olan rekabet olgusuna dayanmaktadır.

Vezer Kündüri'nin kuşatmasından kurtulan Kutalmış, emrindeki yaklaşık 50.000 atlıyla harekete geçti. Kuvvetlendiğini gören etraftaki bir kısım Beyler de ona katıldı. Artık Kutalmış'ın hedefi başkent Rey şehrini ele geçirmektir.¹⁰⁸ Bu durumun farkında olan Vezer Amidü'l-mülk Kündüri, Kutalmış'ın yaptıklarını Nişabur'dan başkent Rey'e doğru gelen yeni Sultan Alp Arslan'a. bildirip yardım istedi ve adına hutbe okuttu. Bu sırada Kutalmış Rey'e gelip şehri kuşattı.(14 Aralık 1063).¹⁰⁹

Kutalmış başkenti ele geçirmek üzereyken başında Amidü'l-mülk'ün bulunduğu ordu taarruza geçti. Ancak muvaffak olmadığı gibi pek çok askeri de esir olarak Kutalmış'ın eline geçti.Amidü'l-mülk'ün kuvvetlerini bozguna uğratan

¹⁰⁷ Ahmed Bin Mahmud, **Selçuknâme I**, s.54.

¹⁰⁸ A.Sevim, **Mir'atü'z-Zaman "Alp Arslan Dönemi"** s.181; O.Turan,**Selçuklular Tarihi**, s.147.

¹⁰⁹ O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.148 ; A.Sevim, E.Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, s.48.

Kutalmış için başkenti ele geçirmek an meselesi idi. Başkent'in halkı da zor durumda kalmıştı. Vezir Amidü'l-mülk ise Alp Arslan'dan sürekli yardım talebinde bulunuyordu. Nihayet gelen cevapta Alp Arslan şehirden çıkmamalarını ve yetişmek üzere olduğunu bildiriyordu.¹¹⁰

Alp Arslan, Kutalmış'ın isyanı ilk başladığı sıralarda kendisine karşı asi bir tavır sergileyen Huttalan emirini bertaraf etmeye çalışıyordu. Ayrıca Musa Yabgu da saltanatta hak iddia etmekteydi. Alp Arslan, asi Huttalan emirini bertaraf ettikten sonra, Musa Yabgu'yu da mağlup ve esir etti. Artık arkasında ciddi bir engel kalmayan Alp Arslan, Merv'den büyük bir ordu ile Rey üzerine harekete geçmiştir. Alp Arslan'ın Nişapur civarına kadar ilerlediğini duyan Kutalmış, meşgul olduğu iç kalenin muhasarasını terkederek, Alp Arslan'a doğru ilerlemiştir. Alp Arslan ise 25 Aralık 1063'te Nişapur'dan hareket ederek Damgan'a varmış ve buradan Kutalmış'a bir mektup gönderip, yaptığı işin yanlışlıklarını anlatarak, saltanata hâkim olmak isteğinden vazgeçmesini bildirmiştir. Kutalmış ise, yanındaki Türkmenlere güvenerek saltanatta kendisinin daha çok hakkı olduğunu iddia etmiştir.¹¹¹ Nihayetinde iki ordu Damgan civarındaki el-Milh (Dih-i Nemek) vadisinde karşı karşıya gelmiştir. Kaynaklar Kutalmış'ın Astroloji (Yıldız İlmi) konusunda bilgili olduğunu ve onun bu bilgisine dayanarak Alp Arslan'a karşı mağlup olacağını tahmin ettiğini belirtmektedir. Kutalmış belki de bu sebepten El Milh vadisine su bağlatarak bu bölgeyi bataklık haline getirmiştir. Böylece Alp Arslan'ın ordusunun savaşma gücünü kırmayı düşünmüştür.¹¹² Ancak harekete geçen Alp Arslan'ın ordusu, bataklığı geçerek, Kutalmış'ı ağır bir mağlubiyete uğratmıştır.¹¹³ Kutalmış ise savaşı kaybedince daha önceden sığınmış olduğu Gird-Kuh kalesine doğru yol alırken yaralanmış ve kısa bir zaman sonra da vefat etmiştir.

Birkaç defa başkenti ele geçirmeye çalışan Kutalmış'ın hedefi açıktı. O da imparatorluğun başına geçmekti. Pozisyon itibarıyla de İbrahim Yinal'a nazaran daha kuvvetli bir konum ve şartlara sahipti. Çünkü başarısız olduğu takdirde sığınabileceği ve alınması hemen hemen imkânsız bir kaleye sahip idi. Ayrıca şunu

¹¹⁰ A.Sevim, *Mir'atü'z-Zaman "Alp Arslan Dönemi"* s.192 ; M.A.Köymen, *Büyük Selçuklu*, s.63

¹¹¹ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, (Çvr. A. Özeydin). Bahar Yay. C.X, İstanbul 1991. s.48. O.Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.149

¹¹² İbnü'l Esir, *El-Kâmil-Fi't Tarih*, C.X, s.48.

¹¹³ İbnü'l Adim, *Bugyetü't-talep*, s.13 ; O.Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.149

da unutmamak gerekir ki Kutalmış, Selçuklu idaresinden hoşnut olmayan geniş Türkmen kitleleri tarafından destekleniyordu.¹¹⁴

Kutalmış, babası Arslan Yabgu'nun vefatından sonra kalabalık Türkmen obalarının desteğini aramamış, aksine doğrudan Tuğrul ve Çağrı Bey'e katılmıştır. Çünkü bu sırada şartlar ve zemin kendisi için müsait değildi. Şartları kendi lehine gördüğü zaman ise her daim aklının bir köşesinde bulunan ve zaten hak sahibi olduğuna inandığı saltanatı ele geçirme fikrini derhal uygulamaya koymuştur.

Kutalmış, sıkıştığı zaman kapandığı kalede en zor durumlarda bile kendisini Sultan ile eşit haklara sahip bir hükümdar olarak görmekte ve ileri sürdüğü şartlar da buna göre olmaktadır. O, Sultan Tuğrul Bey zamanında başlattığı isyanında muvaffak olamayıp zor durumda kalınca bir ülkede müstakil hükümdar olarak hüküm sürmeğe razı olmuştur. Ancak Büyük Sultan bunu reddetmiştir. Hattâ can güvenliğinin sağlanması noktasında kendisine yemin verilmesini ısrarla istemiş ve enteresan bir biçimde karşı taraftan yemin verilmeyince isyanına devam etmiştir.

Kutalmış'ın yeminde ısrar ve kabul edilmeyince de savaşa devam etmesi, başta bulunan Mikail oğullarına karşı ne kadar büyük bir güvensizlik beslediğini gösterdiği gibi karşı tarafın yani Mikail oğlu Tuğrul Bey'in de aynı şekilde Kutalmış'a ve onun bir gün saltanat iddiasından vazgeçeceğine inanmadığını göstermektedir.¹¹⁵

İki aile arasındaki karşılıklı bu güvensizlik devletin yıkılışına kadar sürmüştür. Bu güvensizliğin sonucunda ortaya çıkan mücadele bazen açıkça bazen ise gizli olarak devam etmiştir. Taraflar fırsatını buldukları anda karşı tarafı zor durumda bırakmak için harekete geçmekten çekinmemişlerdir.

Dikkati çeken diğer bir husus ta, Kutalmış'ın isyan hareketini İbrahim Yınal'dan farklı olarak tek başına yürüttüğüdür.

Yukarıda açıkladığımız gibi, İbrahim Yınal, imparatorluğun başına geçebilmek için, yabancı ve düşman bir devletin yani Şii Fatimi Devletinin desteğini aramış ve himayesine girmişti. Anlaşılan o ki, pozisyonu Kutalmış'a nazaran daha zayıf olan İbrahim Yınal için bu bir noktada mecburiyetti. Böyle bir tedbire Kutalmış'ın ihtiyacı yoktu. Zira O, gayri meşrû telâkki ettiği bir yönetimi ele geçirmek için, başka

¹¹⁴ M.A.Köymen, **Büyük Selçuklu**, s.64.

¹¹⁵ M.A.Köymen, **Büyük Selçuklu**, s.64.

sebeplerden dolayı aynı yönetimden memnun olmayan Türkmenlere güvenmekte idi. Dolayısıyla şunu diyebiliriz ki, Kutalmış'ın hâdisesi; mahiyeti açısından daha basit, amacı açısından daha kesin, hukuki temeli bakımından ise daha sağlamdır.¹¹⁶

Şunu belirtmekte fayda vardır; Mikail'in oğulları ile Arslan ve oğulları arasında mevcut olan rekabetin dışında her iki aile arasında çok önemli bir fark ta mevcuttur. Şöyle ki:

Mikail'in oğulları olan Tuğrul ve Çağrı Bey'ler gerek zor günlerinde ve gerekse imparatorluğu kurdukları müreffeh günlerde sürekli birbirlerine destek olmuşlardır. Özellikle Çağrı Bey, kendisinden küçük olmasına rağmen kardeşinin Sultanlığına itiraz etmemiş hep yapıcı olmuştur. Başarı ile tamamladıkları Anadolu seferinden sonra düşmanlarının müttefiki olan amcaları Arslan'ın emirlerine karşı gelmemişler ve ona isyan etmemişlerdir. Dolayısıyla bu iki kardeşin ruhi yapılarının daha çok uzlaşmacı olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Oysa diğer tarafta Arslan'ın daha çok erken zamanlarda babasından ayrıldığını ve işbirliğinden ziyade bağımsız hareket ettiğini görüyoruz. Nitekim Arslan'ın torunları olan Kutalmış oğlu Süleyman Şah ile Kardeşi Mansur'un da nasıl anlaşımadıklarını ve babalarının amca çocukları olan Tuğrul ve Çağrı kardeşler gibi birbirlerine destek olmadıklarını gördüğümüzde Arslan ve oğullarının ruhi yapılarının daha bağımsız hareket etme şeklinde olduğunu müşahade ediyoruz.

¹¹⁶M.A.Köymen, **Büyük Selçuklu**, s.65.

II.BÖLÜM

KUTALMIŞOĞULLARININ ANADOLU'YA GELİŞİ

2.1. KUTALMIŞOĞULLARININ TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI

Kutalmışoğlu Süleyman Şah, tarih sahnesine çıkacağı sırada Orta-Doğu'da, büyük devlet olarak Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Bağdat Sünni Abbasi Halifeliği, Mısır Şii Fatımi Halifeliği ve Büveyhoğulları devleti bulunmaktaydı. Sözü ettiğimiz bu devletlerden başka; Kâkuyeoğulları(İsfahan ve Hamedan'da), Aphaza ve Gürcüler(Kafkaslarda), Ziyaroğulları(Hazar Denizinin güneyinde), Şeddadoğulları(Erzan'da), Mervanoğulları(Diyarbakır ve yörelerinde), Ukayloğulları(Musul ve çevresinde) ve Mirdasoğulları(Haleb ve yörelerinde) gibi birtakım küçük emirlikler de bulunuyordu. Fakat Selçuklular, bütün İslâm dünyasına ve dolayısıyla Orta-Doğu'ya hâkim olduktan sonra bütün bu küçük Emirlikler Selçukluların yüksek hâkimiyetini tanımak durumunda kalmışlardır.¹

Alparslan'a karşı giriştiği saltanat mücadelesini kaybeden Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış'ın, Bizans kaynaklarına göre 5, İslam ve doğu kaynaklarına göre ise 4 tane oğlu vardı.² Bu kardeşlerden bilinen 4 tanesinin ismi; Mansur, Süleyman, Alp-İlek (Yülük) ve Devlet (Dolat) şeklindedir. Bu kardeşlerin babaları Kutalmış ile birlikte olduklarını, Alparslan'a karşı girişilen savaşın mağlûbiyetle sonuçlanmasından sonra, onların da şu veya bu şekilde Alp Arslan'ın eline geçtiğini kabul etmemek için hiçbir sebep yoktur. Zira, bu Selçuklu hükümdarının, zaferden sonra Kutalmış'ın bütün

¹ Ali Sevim, **Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah**, TTK., Ankara, 1990, s.1.

² Mehmet Altay Köymen, "*Süleyman Şah ve Anadolu Selçuklu Devletinin Kuruluşu*", Belleten, C.LVII, s.218.

oğullarını ve akrabalarını öldürmek istediği, vezir Nizamü'l-Mülk'ün, bu hareketin devlete hayır getirmeyeceği mülâhazası ile buna mâni olduğu bilinmektedir.³

Elimizdeki kaynaklarda Alp Arslan'ın başa geçmesinden Malazgirt savaşı sonrasına kadar olan dönemde (1064-1072 yılları arasında) Kutalmış oğullarının isimleri zikredilmemektedir. Dolayısıyla buradan çıkarılabilecek sonuç Kutalmış oğullarının babalarının vefatından sonra, Sultan Alp Arslan'ın bütün saltanatı boyunca devletin başkenti Rey'de tutuklu kalmış olduklarıdır.⁴

Zamansal olarak Kutalmış oğullarının Anadolu'da ilk görüldükleri tarihin Malazgirt savaşından sonraya denk geldiği anlaşılmaktadır. Bu sırada Selçuklu İmparatorluğu'nun Sultanı Alp Arslan, Bizans İmparatoru Romanos Diogenes ile savaş meydanında yaptığı antlaşmanın yeni Bizans İmparatoru VII. Mikhael tarafından tanınmaması sebebiyle, Selçuklu ve Türkmen beylerine Anadolu'nun fethi emrini vermişti.⁵

Acaba Kutalmış oğulları buraya nasıl gelmişlerdi?

Bir kısım kaynaklar Kutalmış oğullarının bir hâdise çıkarmalarını önlemek maksadı ile ya gaza yaparak hizmette bulunmaları veya bu suretle şehid olarak bertaraf edilmeleri için Bizans hudutlarına sürülmelerine karar verildiğini de rivayet ederler. Bunun sonucu olarak ta Kutalmış oğullarının Diyârbakır-Urfa havalisine ve Birecik yakınlarına gelip bu bölgede çok sönük ve sıkıntılı bir hayat sürdüklerini ifade ederler.⁶ V.Gordlevski, "*Vezir Nizamü'l Mülk'ün arka çıkmasıyla, Büyük Selçuklu Melikşah tarafından korunan Kutalmışoğlu Sultan Süleyman Rum'a gönderilmişti.*" diyerek Süleymanşah'ın Anadolu'ya Melikşah tarafından gönderildiğini belirtmektedir⁷. Bazı Müslüman ve Hristiyan kaynaklar ise, bundan biraz farklı olarak, Süleyman Şah'ın Alp Arslan tarafından Anadolu'nun fethine gönderildiğini ve hattâ ona ikta olarak verilen bu ülkede hükümdarlık hakkının da tanındığını yazarlar. Doğruluğu çok daha düşük ihtimalli olan Süryanî Mihael'in iddiası ise; Süleyman Şah'ın, oğulları ile birlikte, Malazgirt meydan muharebesinde büyük hizmet yaptığı ve zaferden sonra Alp

³ K.M.Aksarayî, **Müsameretü'l-Ahbar**, s.11 ; M.A.Köymen, "*Süleyman Şah ve*" s.218; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Yayınları, 8.baskı, İstanbul, 2004, s.76.

⁴ Salim Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi II Malazgirt'ten Miryokefalan'a**, Karam yayınları, Çorum 2003, C.II, s.34

⁵ A.g.e.,s.34.

⁶ K.M.Aksarayî, **Müsameretü'l-Ahbar** s.11 ; O.Turan,**Selçuklular Zamanında**, s.76.

⁷ V.Gordlevski, **Anadolu Selçuklu Devleti** (Çvr.A.Yaran), Ankara 1988, s.39

Arslan'ın, Kapadokya ve Pont ülkelerini fetheden Süleyman'a Anadolu'da saltanat sürmek yetkisi verdiği yönündedir.⁸

Böyle bir iddianın gerçekçi olamayacağını şu şekilde açıklamak mümkündür: Birinci olarak, Süleyman Şah ve kardeşlerinin Malazgirt savaşında veya zaferi müteakip Anadolu'nun fethine gönderilen kumandanlar arasında bulunduğu dair hiç bir belge mevcut değildir. İkincisi, kendisine karşı isyan eden ve tahtı için ciddi bir tehlike teşkil edemeyecek olan Selçuklu Emiri Er-basgan (El-basan)'ı dahi sıkı bir şekilde takip ettirmiş olan Büyük Sultan Alp Arslan, tahtı için her zaman tehdit olabilecek Kutalmış oğullarını Anadolu'nun fethine ve hükümdarlığına neden tâyin etmiş olsun. Böyle bir durum Alp Arslan gibi son derece tutarlı bir hükümdar açısından net bir tezatlık teşkil edecekti. Zaten dikkat edilirse o dönem Anadolu'sunu anlatan eserlerde Alp Arslan'ın Anadolu'yu fethetme memur ettiği bir çok kumandanın ismi geçerken, hanedan üyesinden olan Kutalmış oğullarından hiç söz edilmemektedir.

Süleyman Şah ve kardeşlerinin Alp Arslan zamanında Anadolu'da ve Suriye'de bulunmadıkları konusunda bir başka delil ise, Kutalmış, Kavurt ve El-basan'ın isyanlarından sonra, onlara mensup bulunan Yabgulu (Yâvgıyye) adlı Türkmen kitlelerinin Anadolu ve Suriye'ye kaçtıkları ve bunlardan bir kısmının, 1070'de Atsız ve diğer oğuz beyleri idaresinde fetihlere girişip Filistin'de bir Türkmen beyliği kurarken başlarına geçecek bir Selçuk şehzadesi bulunmamış olmasıdır. Eğer o sırada Kutalmış oğulları Anadolu ve Suriye'de bulunmuş olsalardı, bu Türkmenlerin Kutalmış oğullarının emrine gireceğinden hiç şüphe duyulmazdı. Zaten ilerde de göreceğimiz gibi bu Türkmen beylerinden biri olan Şökli, ancak ve ancak 1074'te, Sultan Melikşâh'a itaatini bildiren Atsız'a karşı mücadeleye girişirken Kutalmış oğullarından birini davet edebilmiş ve kendisine, Selçuk hanedanından olması sebebiyle itaat edeceğini bildirmiştir. Böyle bir durumun meydana gelebileceğini rahatlıkla tahmin edebilecek olan ve de Kutalmış'ın isyanı sırasında bu Türkmenlerle savaşmış olan Sultan Alp Arslan'ın, Kutalmış oğullarını Anadolu'ya göndermiş olması imkansızdır. Kutalmış oğulları Anadolu'ya veya Suriye'ye sürgün olarak gönderilseler dahi bu bölgeye önceden gelmiş veya gelmek zorunda kalmış olan Türkmenlerin

⁸.O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.76

derhal etraflarında toplanması ve bu Selçuk şehzadelerini başlarına geçirmeleri gerekirdi.⁹

Claude Cahen konuyu, Saltanat mücadelesi sırasında Selçuklu ailesi içindeki diğer hanedan üyelerine nasıl yaklaşıldığına bakarak ve bu noktada mukayeselerde bulunarak değerlendirmiştir. Ona göre, “*Babalarının yenilgisinin hemen ardından Kutalmış oğulları, Kavurt’un iki oğlunun yaptığı gibi, saltanat değişikliğinden yararlanarak gizlice kaçmışlar mıydı? Yoksa ailenin şehzadelerine umumi bir siyaset çerçevesinde has dağıtmak amacıyla, Takaş’ın (Tekiş) Türkistan’a gönderilmesi, Kavurt’un oğullarının Kirman’da tanınmaları, daha sonra Tutuş’un Şam’a gönderilmesi gibi onların yıkıcı ihtiraslarını dizginlemek veya askeri sınırların ve merkezden uzak eyaletlerin en iyi yönetim biçimini tesis etmek gayesi ile, bizzat Melik şah tarafından mı gönderilmişti? Nadir de olsa bazı bilinen olaylar, Kutalmış oğullarını, sonuncusunun ölümüne kadar bağımsız ve İranlı Amca çocuklarının düşmanları olarak göstermektedir; Bu olayların ilki Şöklü’nün yardım çağrısına olumlu cevap verilmesidir. Zira Şöklü, “Tabi” olarak Kahire’nin (Fatımi Hilafeti’nin) yardımını da talep etti. Kutalmış’ın oğullarından ikisi Fatımilere sadakat yemini ederek şimdi Sultan’ın müttefiki olan Atsız ile Şöklü’nün yanında savaşmak üzere Taberiyye’ye geldiler fakat Atsız savaştan galip çıkar. Şöklü öldürülür. Kutalmış’ın iki oğlu tutsak edilir ve Melikşah’a gönderilir.*”¹⁰

Aslında Kutalmış oğullarının Anadolu’ya nasıl geldiklerini şu 3 ihtimal çerçevesinde değerlendirmek mümkündür.

1-) Kutalmış’ı yenip onu ortadan kaldıran Alp Arslan, Kutalmış’ın oğullarını saltanatının sonuna kadar tutuklu olarak muhafaza etmiştir. Sultan Alp Arslan’ın vefatını müteakip Genç Sultan Melikşah ile Amcası Kirman Meliki Karâ Arslan Kavurt arasında meydana gelen taht mücadelesinin oluşturduğu çalkantı ve belirsizlik ortamından faydalanan Kutalmış oğulları tutuklu bulundukları yerden kaçmak suretiyle Anadolu’ya gelmişlerdir.

2-) Kutalmış oğulları Türk hâkimiyet anlayışının bir sonucu olarak Anadolu’ya gelmişlerdir. Bilindiği üzere Türk devletlerinde her hanedan üyesinin idaresine belirli

⁹ O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.76.

¹⁰ Claude Cahen, “*Türklerin Anadolu’ya ilk Girişi*” (Çvr.Yaşar Yücel, Bahaeddin Yediyıldız) Belleten, C.LI 1987, S.201, s.1402.

bir bölge bırakılmaktaydı. İşte bu kuralın uygulanması konusunda Vezir Nizâmü'l-Mülk'ün ve Halifenin ricacı olması üzerine Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun yeni ve genç Sultanı Melikşah, Kutalmış oğullarına Anadolu'yu vermiş, diğer bir ifade ile, Kutalmış oğullarını Anadolu'ya bir menşurla göndermiştir.

3-) Saltanat üzerindeki gücünü mutlak bir seviyeye getiren Sultan Alp Arslan, kendisi için artık herhangi bir tehlike teşkil etmeyecek olan Kutalmış oğullarını Malazgirt savaşı sonrasında Anadolu'nun fethine memur ettiği diğer Türk kumandan ve Beyleri gibi Anadolu'ya göndermiştir. Kutalmış oğulları da kendilerini destekleyen Türkmen kitleleriyle birlikte Anadolu'ya gelip bu yeni ülkeyi fethetmeye başlamışlardır.¹¹

Birinci ihtimalden başlayarak değerlendirmeleri inceleyecek olursak;

Bir kısım kaynaklar Kutalmış oğullarının kaçarak Anadolu'ya gelebileceklerini zira böyle bir durum için zaman ve şartların müsait olduğunu kabul etmekle beraber, kaçma fiilinin gerçekleşmesinden sonra saltanat üzerindeki egemenliğini kesinleştiren Sultan Melikşah'ın bu durumu kabul etmeyeceğini ve dolayısıyla mutlak surette kaçan bu Selçuklu şehzadelerini gerekirse üzerlerine ordu sevk ederek tekrar tutuklatacağını belirterek birinci ihtimalin doğru olamayacağını söylemişlerdir.¹²

Bu çalışmamızda vardığımız sonuç çerçevesinde şunu söyleyebiliriz ki Kutalmış oğullarının kaçarak Anadolu'ya gelmiş olabilecekleri, ihtimal dahilinde gözükmektedir. Zira aşağıda ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz üzere, Mikail oğulları ile Arslan oğulları arasında geçmişten itibaren süre gelen rekabet olgusu, kaçmak dışında bir şıkla, hem Alp Arslan'ın hem de Melikşah'ın Kutalmış oğullarını Anadolu'ya göndermeyeceklerini bize işaret etmektedir. Üzerlerine ordu sevk etmek meselesi ise yeni oluşacak zaman ve şartlara bağlıdır. Yani Melikşah saltanat üzerindeki hakimiyetini pekiştirdikten sonra yeni şartları göz önünde bulundurarak Kutalmış oğullarının üzerine ordu sevk etmeye karar verebileceği gibi aksi yönde de karar verebilecektir.

İkinci şıkla ilgili değerlendirmelere göre ise; Her ne kadar bütün Türk hükümdarlarının yaptığı gibi Melikşah ta Türk hâkimiyet anlayışına uygun hareket

¹¹ O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.75 ; M.A.Köymen, “*Süleyman Şah ve*” s.219 ; S.Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, s.34-35.

¹² S.Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, s.36

ederek Anadolu'yu Kutalmış oğullarına verebilir. Ancak bu esnada zaten Türkmenlerin desteklediği Kirman Meliki Kara Arslan Kavurt'un isyanı ile uğraşan Melikşah, neden kendisine bir başka dert çıkarabilecek Kutalmış oğullarını Anadolu'ya göndermiş olsun. Bu durumu mantık dışı gören aynı yaklaşım, Halifenin aracı olmasını da o sıralarda Halifenin böyle bir güce sahip olmadığı gerekçesi ile gerçekçi bulmamaktadır. Buna delil olarak ta halifelerin aracılığı ile herhangi bir Selçuklu şehzadesinin idaresine bir toprak parçası verilmediği gösterilmektedir.¹³

Oysa yukarıda da gördüğümüz üzere İbrahim Yımal'ın ilk isyan teşebbüsünün sonunda Halifenin aracı olması ile İbrahim Yımal affedilmiş üstelik, kendisine isterse Sultanın yanında kalabileceği isterse belli bir yerin tahsis edilerek yönetiminin kendisine bırakılabileceği teklif edilmiştir. Bu durum da göstermektedir ki Halife'nin bu tip konulardaki etkinliği bulunmaktadır.

Üçüncü şıkla ilgili değerlendirmeleri inceleyecek olursak; Türk fetih felsefesine de uygunluk göstermesi sebebiyle Malazgirt zaferini müteakip Sultan Alp Arslan tarafından Anadolu'nun fethine memur edilen diğer Türk beyleri gibi Kutalmış oğullarının da görevlendirildikleri görüşü paralel bir yaklaşımla Süryani Mihael'de de mevcuttur. Bu görüşün dayandığı mantık, Türk hükümdarlarının, bir ülkenin fethine karar verdiklerinde, bu fethi ya bizzat kendilerinin yapması, veya hanedan üyelerine ve beylere bu hususta görev vermesi geleneğinden kaynaklanmaktadır. Bunun sonucu olarak Sultan Alp Arslan, tutukluluk süresince Kutalmış oğullarının iyi hallerini görmüş ve onları kendi arzusu ile Anadolu'nun fethine göndermiştir.¹⁴

Burada şunu ifade etmek gerekir ki; bize göre üçüncü ihtimalin geçerli olması oldukça güçtür. Zira Mikail oğulları ile Arslan oğları arasında geçmişten gelen rekabet olgusunu Sultan Alp Arslan'ın göz ardı etmiş olması mümkün değildir. Gerek dedeleri olan Arslan Yabgu'nun, gerek babaları Kutalmış'ın yaptıkları daha hafızalarda taze iken, torunların yani Kutalmış oğullarının üstelik geniş ve bir noktada başsız Türkmen kitlelerinin olduğu bir coğrafyaya gönderilmeleri Sultan Alp Arslan gibi ufku değil ufkun ötesini görebilen bir hükümdarın devletin bekasını düşündüğü anda yapmayacağı bir hamle olacaktır. Ayrıca yukarıda da belirttiğimiz üzere kaynaklarda, Malazgirt savaşını müteakip Anadolu'nun fethi işi ile görevlendirilen bir çok Türk

¹³ S.Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s.36.

¹⁴ A.g.e.,s.36-37.

Beyinin ismi zikredilirken hanedan ailesine mensup Kutalmış oğullarından bahsedilmemesi¹⁵ bu düşüncemizi kuvvetlendirmektedir. Dolayısıyla Sultan Alp Arslan Zamanında Kutalmış oğullarının Başkent dışında bir bölgede olamayacakları kanaatindeyiz.

İkinci şıkka yani Halifenin aracılığı ile Sultan Melikşah'ın Anadolu'yu Kutalmış oğullarına vermesi meselesine gelince: Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, bu ihtimal zaman olarak daha ileri bir tarihe ve de değişik şartların mevcut olduğu bir döneme aittir. Sultan Alp Arslan vefat etmiş, Kutalmış oğulları mevcut karışıklıktan istifade ederek babalarının ve hatta dedelerinin taraftarlarının bulunabileceği topraklara gitmişlerdir. Melikşah'ın o an için onlarla ilgilenecek durumu yoktur. Çünkü o an itibariyle hem tahtı hem de hayatı tehlikededir. Duruma hakim olduktan sonra ise artık karşısında, etraflarına bir miktar kuvvet toplamış ancak henüz kendisine isyan edecek kadar da güçlenmemiş duruma gelen Kutalmış oğullarını bulmuştur. Yani Melikşah'ın burada uyguladığı strateji kendisinin iradesi dışında gerçekleşen bu durumdan kısa ve uzun vadede en az zararla kurtulmaktır. Bunun yolu da mutlaka birbirlerine düşeceklerini tahmin ettiği Kutalmış oğullarını, ama hepsine birden olacak şekilde Anadolu'da fetih hareketleri ile görevlendirmektir. Ancak zaman içinde Kutalmış oğullarından Süleyman Şah'ın, Büyük Selçuklu Devleti Sultan Melikşah'ın itimadını kazandığını göreceğiz.

Halifenin aracı olması meselesine gelince; bu da bize mantık dışı gelmemektedir. Çünkü ileride de göreceğimiz gibi İslam dünyası bu sırada hilafet anlamında ikiye hatta Endülüs Emevileri ni de katarsak üçe bölünmüş durumdadır. Sünni Abbasi Hilafeti ile Şii Fatımi Hilafeti ciddi bir rekabet içersindedir. Öyle ki bu rekabetin farkında olan küçük kuvvetler için bu rekabetten faydalanmak büyümeleri için adeta zaruriyet arz etmektedir. Nitekim ileride de göreceğimiz gibi Emir Atsız'ın yanında bulunan Şökli Bey Kutalmış oğullarına ittifak teklifinde bulunurken Mısır Fatımi halifesinin de desteğini aldığını belirtmiştir. Burada hedeflenen gerçekleşse idi belki de Kutalmış oğullarının Şii akideyi benimsemeleri söz konusu olacak ve böylece Sünni İslam dünyası için çok ciddi bir sıkıntı doğacaktı.¹⁶ İşte bunu fark eden Bağdat Abbasi

¹⁵ O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.76

¹⁶ O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.93.

Halifesinin, Anadolu'nun Kutalmış oğullarına verilmesi konusunda Sultan Melikşah'a ricada bulunmasının son derece normal olacağı kanaatindeyiz.

Bu düşüncelerimizi destekler mahiyette bulunan kaynaklara göre:

Alp Arslan'ın vefatını müteakip Sultan olan Melikşah, Kirman Selçuklu Devleti hükümdarı Kavurd ile mücadele ederken, o sırada Anadolu'nun doğusunu fethetmiş olan Türkmenler de, başlarında bulunan Kutalmış oğulları ile Kızılırmak'ı geçerek Orta-Anadolu'yu fethetmeye başlamışlardı. Tutak ve Artuk gibi Türkmen Beyleri de aynı hedef doğrultusunda hareket ediyor ve nihayetinde Orta-Anadolu şehirleri birer birer Türklerin eline geçiyordu. Anadoluya geliş biçimleri sözü edilen Türkmen Beylerinde farklı olan Kutalmış oğullarının etraflarında belli bir kuvveti topladıktan sonra Büyük Selçuklu İmparatorluğuna karşı asice davrandıklarını görmekteyiz. İleride daha ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz üzere muhtemelen bu durum Kutalmışoğlu Süleyman Şah ile kardeşi Mansur arasında meydana gelen anlaşmazlığın arifesinde meydana gelmiş ve Melikşah Anadolu'ya ordu sevk etmek durumunda kalmıştır. Ancak nihayetinde Bağdat Abbasî Halifesinin aracılığı ile ihtilâf bir anlaşma ile sonuçlanmış, bu anlaşma çerçevesinde Kutalmış oğulları, Melikşah tarafından Anadolu'nun fethine memur edilmişler ve fethettikleri yerlerde hükümdarlık yapabileceklerine dair “menşur” almışlardır.¹⁷

Burada dikkati çeken diğer bir husus sözü edilen “menşur” un Kutalmış oğullarından herhangi birine değil, dört veya beş kardeşe birden verilmiş olmasıdır. Bu hamle ile Sultan Melikşah'ın özel bir amaç güttüğü düşünülebilir; Melikşah kardeşlerin ortak hüküm sürmesini isterken, Selçuklu ailesinin bu iki kolu (Mikail oğulları ile Arslan oğulları) arasında bulunan ve kökü dedeleri Selçuk zamanına kadar uzanan rekabeti; Selçuklu hanedanının başı olmak için babaları Kutalmış'ın mücadelelerini ve nihayetinde bizzat Kutalmış oğullarının, kendisine karşı isyana kalkışmalarını göz önünde bulundurmuştur. Kutalmış'ın oğulları arasında herhangi bir ihtilaf çıkmasa dahi tek bir kardeşin hakimiyeti ele geçireceği bir devletin varlığına nazaran üç dört kardeşin hüküm süreceği bir devlet Büyük Selçuklu Devleti için daha yararlı olacaktır. Kanaatimizce Sultan Melikşah, kendi rızası hilafına Anadolu'ya giden Kutalmış oğulları arasında eninde sonunda ihtilaf çıkacağını tahmin ettiği için

¹⁷ Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklu Devri 1 Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1934, s.56 ; M.A.Köymen, *Selçuklu Devri*, s.102 ; İ.Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s.57.

“menşur”u tek bir kardeşe vermemiştir. Nitekim gelişen olaylar, eğer Sultan Melikşah bu biçimde düşünmüş ise, onun yanılmadığını gösterecektir.¹⁸

2.2. KUTALMIŞOĞULLARININ ANADOLU’DAKİ İLK FAALİYETLERİ

Kutalmış oğullarının Anadolu’da ilk faaliyetlerinin görüldüğü yer Güneydoğu Anadolu bölgesi olmuştur. Kutalmış oğullarının Güneydoğu Anadolu’ya gelmelerinden önce Kutalmış, Kavurd ve el-Basan gibi Selçuklu hanedanından olup isyan eden beylere mensup Yabgulu (Navekiyye) adlı Türkmen kitleleri de Anadolu ve Suriye’ye kaçmışlardı. Suriye’ye kaçan bu Türkmenler’in bir kısmı buralarda fetihlerde bulunan Atsız, Kurlu ve Şöklü gibi beylerin hizmetine girmişlerdi.

Kaynakların verdiği bilgiye göre Kutalmış oğulları; Mansur, Süleyman, Alp İlek ve Devlet kardeşler, Güneydoğu Anadolu bölgesine ve bu yörede de Birecik üs olmak üzere, Diyarbakır-Urfa havalisine 1072 yılı içinde gelmişlerdir. Selçuklu ailesine mensup olmaları sebebiyle, bu bölgeye daha önceden gelmiş bulunan ve Büyük Selçuklu hanedanına küskün olan geniş Türkmen kitleleri, Kutalmış oğullarının etraflarında toplanmışlardır. Ortak faaliyet dönemi olarak ta nitelendirilebilen bu dönemde kardeşler arasında herhangi bir liderlik mücadelesinin olmadığı görülmektedir.¹⁹

Bir kısım kaynaklar ise bir şekilde Anadolu’ya giden Kutalmış oğullarına yönelik olarak Sultan Melikşah’ın ortak Hakimiyet menşur’u vermesinin dışında başka tedbirler de aldığını belirtmektedir. Bu manada Sultan Melikşah’ın, Artuk ve Tutak’tan başka, Afşin, Dilmaçoğlu, Tarankoğlu ve Dudoğlu gibi bazı Türkmen Beylerini de Anadolu’nun fethine memur etmesi, ayrıca Büyük Selçuklu Devleti ile vassalı Anadolu Selçuklu Devleti arasında Kuzeydoğu Anadolu’dan batıya doğru Saltukoğulları, Mengücekoğulları ve Dânişmendoğulları gibi başlarında Türk soyundan hükümdarların bulunduğu vassal devletlerin kurulmasına müsaade etmesi Kutalmış oğullarının bulunduğu devletten gelecek tehlikelere karşı aldığı diğer

¹⁸ M.A.Köymen, “*Süleyman Şah ve*”, s.71

¹⁹ S.Koca, *Türkiye Selçuklu Tarihi*, s.37 ; A.Sevim, *Anadolu Fatih*, s.24 ; O.Turan, *Selçuklular Zamanında*, s.76

tedbirler olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Böylelikle, bir noktada kuruluşunu engelleyemediği veya engellemek istemediği Türkiye Selçuklu Devletinden istikbalde gelebilecek tehlikelerin de bir nebze önüne geçilmiş olacaktır.²⁰

Kutalmış oğulları, Anadolu'ya gelince hep birlikte değil de üç gruba ayrılarak, ve her grup, Anadolu'nun bir bölgesinde faaliyette bulunarak fetih hareketlerine giriştiler; Mansur, Anadolu'nun batı kısmını ve Adalar Denizi'ne kadar olan bölgeleri fethetmeye çalışırken, Süleyman Şah da Birecik'i üs yaparak, Güneydoğu Anadolu'yu fethetmeye çalışıyordu. Üçüncü grubun başında bulunan Kutalmış oğlu Alp İlek ile Devlet'in, ise Mansur ve Süleyman kadar etkin olamadıkları görülüyor. Zira bu iki kardeşin etkin olmaya çalıştıkları andan itibaren nasıl başarısız olduklarını aşağıda göreceğiz.

Anadolu'da fetih hareketi devam ederken 1071'den beri Suriye'yi fethetmeye giden Türkmenler de bu bölgenin büyük kısmını ele geçirmişlerdi. Suriye fütuhatını yapmış bulunan Türkmen Beylerine “Atsız Bey” riyaset ediyordu.²¹

Atsız Bey, Remle ve Kudüs'ü fethettikten sonra kuzeye doğru harekâtını sürdürerek Suriye'nin en merkezi şehri olan Dımaşk (Şam)'ı sürekli baskı altına almıştır.²² Bu sıralarda diğer bir Türkmen Beyi olan ve Emir Atsız ile beraber hareket eden Şöklü Bey de Filistin'in kıyı bölgelerinde fetihler yapmakla meşguldü. Bu bölge Mısır Fatımi Devleti'nin egemenliğinde idi. Ancak Akka halkı Fatımîler'den memnun değillerdi. Bu sebeple Akkalılar Şehrin kapılarını Şöklü Bey'e açmışlardır.²³

Akka'yı ele geçiren Şöklü, Fatımî veziri Bedrî'l-Cemali'nin hazinesine sahip olduğu gibi, vezirin oğlu, kızı ve karısını da esir etmiştir. Atsız Bey, kendi emrinde bir bey olan Şöklü'den ele geçirdiği hazinenin yarısını istemiş, Şöklü ise bu isteği reddetmiştir. Atsız'ın kendisini cezasız bırakmayacağını bilen Şöklü, ona karşı bir ittifak kurmak için Dımaşk (Şam) valisi Muallâ'ya kızını vererek onunla akraba olmuş, ancak ne Muallâ, ne de dostluk kurduğu Kilâboğulları kabilesi, Atsız ile savaştığı

²⁰ M.A.Köymen, “*Süleymanşah ve*”, s.71.

²¹ M.H.Yınanç, **Türkiye Tarihi**, s.59 ; Detaylı bilgi için Bkz. Ali Sevim, **Suriye Filistin Selçuklu Devleti Tarihi**, TTK Yay. Ankara 1989, s.34-50.

²² İbnü'l Esir, **El-Kamil Fi't-Tarih**, s.74.

²³ A.Sevim, **Suriye Filistin Selçuklu**, s.36

zaman Şöklü'nün yardımına gelmişlerdir. (Mayıs 1075).Nihayetinde galip gelen Atsız, Şöklü Bey'in peşini bırakıp Dimaşk'ı kuşatma ve sıkıştırmaya devam etmiştir.²⁴

Şöklü Bey'in amacı Akka'yı ele geçirdikten sonra kendisinin başında bulunacağı ayrı bir beylik kurmaktı. O, bu amaçla Kutalmış oğlu Alp İlik'e bir mektupla başvurarak, "Sen Selçuklulardan olup sultan ailesine mensupsun, sana itaat ile senin hizmetinde bulunursak bununla şeref duyar ve onurlanırız. Halbuki ben, sultan ailesinden olmayan Atsız'a tâbi olmak istemiyorum" dedikten sonra, Atsız'ı bertaraf edip Suriye ve Filistin'e hâkim olmanın güç olmadığını bildirmiş ve "Eğer Atsız'ı yenip onu bu ülkeden uzaklaştıracak olursak Mısır Fatımi devleti de bize yardımda bulunacaktır" diyerek Kutalmış oğluna, Filistin'e gelip birlikte fetihlerde bulunmayı önermiştir. Şöklü'nün bu mektubunu müteakip Kutalmış oğlu Alp İlik'in, kardeşi Devlet ve amcası Resultekin'in oğlu ile birlikte Taberiyye'ye gelip Şöklü'ye katıldıklarını görüyoruz. Bununla da yetinmeyen müttefikler "Mısır Fatımî devletine tabi olduklarını" ilân etmişlerdir.²⁵ Böylece Suriye ve Filistin'de, Atsız'ın tâbi olduğu Büyük Selçuklu împaratorluğu'na karşı, Şii Mısır Fatımi Halifeliği'ne tâbi olan ve içinde, Selçuklu hanedanına mensup şehzadelerin de yer aldığı bir ittifak kurulmuştur. Tüm bu gelişmeler karşısında sessiz kalmayan Emir Atsız derhal harekete geçerek, müttefik kuvvetleri, Taberiyye'de, 1074 yılında, yenilgiye uğratmış, tutsak aldığı Şöklü ve oğlunu öldürtürken, eline esir olarak düşen Kutalmışoğulları ile Resultekin'in oğlunu koruma altına alarak, durumu gönderdiği bir elçiyle sultan Melikşah'a bildirmiştir.²⁶

Kutalmış oğullarından Alp İlek, Atsız'ın karşısında yer alarak bir anlamda Büyük Selçuklu Devletine karşı isyan halinde bulunurken, diğer kardeşlerden Süleyman, Sultan Melikşah'ın otoritesine aykırı hareketlerde bulunmaktan imtina ediyordu. Şöyle ki;

Bu sırada yani Kutalmışoğlu Alp İlek'in Atsız'a esir düştüğü 1074 yılında Kutalmış'ın diğer bir oğlu olan Süleyman, Halep şehrini ele geçirmeye çalışıyordu. Zira bu sırada Halep'in hakimi Mirdâsî emîri Mahmud ölmüştü. Süleyman da bu durumdan faydalanmak istiyordu. Ancak, Mahmud'un yerine geçen oğlu Nasr'ın

²⁴ A.Sevim, **Suriye Filistin Selçuklu**, s.36

²⁵ A.Sevim, **Mir'atü'z-Zaman "Melikşah Dönemi"**, s.309-310.

²⁶ A.Sevim, **Anadolu Fatih**, s.24 , A.Sevim, **Suriye Filistin Selçuklu**, s.37

Kutalmışoğlu Süleyman'a yönelik yaptığı ihtar karşısında Süleyman'ın aldığı tavır, onun Melikşah'a olan itaat ve bağlılığının bir göstergesi olmuştur. Zira Nasr, Kutalmış oğluna karşı bir yandan Halep şehrini müdafaa ederken diğer yandan da “ben sultanın naibiyim; sen de ona itaat ediyorsan buradan uzaklaş” demiştir. Süleyman da bir miktar mal karşılığında buna rıza göstermiş ve o bölgeden ayrılarak Selimiye havalisine çekilmiştir.²⁷ Süleyman'ın Büyük Sultan Melikşah'ın otoritesini tanıdığına dair ikinci bir olayda burada yani çekilmiş olduğu Selimiye'de meydana gelmiştir. Selimiye'ye çekilen Kutalmış oğlu Süleyman, Atsız'a mektup yazarak kardeşinin serbest bırakılmasını istemiş, Fakat Atsız bu hususu Sultana yazdığını, gelecek cevaba göre hareket edeceğini bildirmiş, biraz sonra da Süleyman'ın kardeşlerini Melikşah'a göndermiştir.²⁸ Atsız'ın Büyük Sultan Melikşah'tan söz etmesi Kutalmışoğlu Süleyman'ı daha ileri bir adım atmaktan alıkoymuştur.

Bundan sonra Kutalmış oğlu Süleyman, Alp Arslan'ın ölümünden sonra meydana çıkabilen Türkmenleri etrafında toplayarak Antakya'ya yönelmiş ve bu şehri kuşatmıştır. Nihayetinde şehrin Bizans valisi ile bir anlaşma yapmış ve bu bölgeyi akınlardan korumak karşılığında şehri yıllık 20.000 dinar haraca bağlamıştır.²⁹

Kutalmış oğulları tüm bu teşebbüslerinin sonunda bir gerçeğin farkına vardılar: Kuzey Suriye'deki şartlar kendi müstakil devletlerini kurmak için müsait değildi. Zira bölgede mevcut olan Büyük Selçuklu Devleti vassalları kendi istikballeri için her zaman bir tehlike idi. Öyleyse yapılacak en mantıklı iş, beraberlerinde olan Türkmenlerle birlikte Anadolu'nun içlerine doğru hareket ederek buralarda fetihlerde bulunmaktı. Aynı yıl yani 1074 yılında Toros dağlarını aşarak iç Anadolu bölgesine giren Süleyman ve Mansur kardeşler, Konya'yı ve bölgenin en önemli kalesi olan Gavele'yi ele geçirdiler Bölgeyi ele geçirmekte zorlanmayan Süleyman ve Mansur kardeşlerin en büyük avantajları, o sırada ağır iç meselelerle uğraşan Bizans'ın direnişinin çok zayıf olmasıydı. Hakikaten bu sırada büyük çalkantılarla, komplo,

²⁷ A.Sevim, *Mir'atü'z-Zaman "Melikşah Dönemi"*, s.311.

²⁸ M.H.Yınanç, *Türkiye Tarihi*, s.88 ; A.Sevim, *Mir'atü'z-Zaman "Melikşah Dönemi"*, s.311.

²⁹ A.Sevim, *Mir'atü'z-Zaman "Melikşah Dönemi"*, s.311 ; O.Turan, *Selçuklular Zamanında*, s.78 ; A.Sevim, *Anadolu Fatih*, s.25.

ihtilal ve suikastlarla uğraşan Bizans'ın, Mansur ve Süleymanşah kardeşlerin Anadolu'daki siyasî ve askerî faaliyetlerini engelleyebilecek kudreti yoktu.³⁰

Bunların dışında Büyük Selçuklu devletine bir şekilde küskün bulunan “yabgulu” Türkmenlerinin de adeta Kutalmış oğullarını dört gözle beklediklerini ve bu unsurun da Kutalmış oğulları için büyük bir avantaj teşkil ettiğini belirtmek gerekir. Şöyle ki:

Anadolu'da bulunan Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kumandanlarından Artuk Bey Sultan Melikşah tarafından Anadolu fetih hareketinden geri alınmış ve İran'a dönmüştü. Melikşah'ın bu hareketini kendisinin otoritesini tanıyan Kutalmış oğlu Süleyman'a karşı yapmış olduğu bir jest olarak kabul edenler de olmuştur. Böylelikle Büyük Sultanın, Kutalmış oğlu Süleyman'ın Anadolu'da daha rahat hareket etmesini sağlamaya çalıştığı ileri sürülmüştür.

Kutalmış oğulları Bu şekilde Anadolu'ya geçerken hem kendi yanlarında hem de Anadolu'da çok sayıda Yabgulu Türkmeni bulunuyordu. Bilindiği üzere bu Yabgulu Türkmenleri Alp Arslan zamanında Suriye'ye ve Anadolu'ya kaçmışlardı. Anadolu'ya gelen bu Türkmenlerin mühim bir kısmı da Alp Arslan'a ve Melikşah'a karşı isyan eden Kutalmış, El-basan ve Kavurt'a mensup Yabgulular olup bunlar sürekli olarak Anadolu'ya göç etmekteydiler. Bu Türkmenlere karşı büyük Selçuklu devletinin olumsuz bir bakış açısı vardı. Örneğin, bu Türkmenlerin liderlerinden olup ve Sultan Alp Arslan'ın kız kardeşi Gevher Hatun'un da kocası olan El-basan, isyanında başarısız olunca Bizans'a sığınmak durumunda kalmış, bunun üzerine Sultan Alp Arslan da onu Bizans'tan teslim almak üzere kumandanlarından Afşin'i Bizans İmparatoruna göndermiştir. Afşin İmparatora: “aramızda dostluk olduğundan memleketlerinize dokunmam. Halbuki bu Yabgulular sultanın düşmanıdır; sizin ülkelerinizi de yağma ve tahrip ettiler. Bu sebeple El-basan'ı teslim etmeniz gerekir” diye ihtarda bulunmuştur. Sultan Alp Arslan'dan sonra Melikşah'ın da bu Türkmenlere yönelik olarak olumsuz bir tavır içinde bulunduğunu müşahade ediyoruz. Sultan Melikşah, daha önce isyan etmiş olan Er basan'ın eşi ve aynı zamanda kendisinin halası olan Gevher Hatun'u bu Türkmenlere katılmak üzere Azerbeycan'a gitmesi

³⁰ S.Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s.38.

sebebiyle cezalandırarak hayatına son vermişti.³¹ İşte Büyük Selçuklu Devleti nezdinde bu denli olumsuz konumları olan bu Türkmenler için, yine Büyük Selçuklu Devletince her zaman bir tehdit olarak görülen Kutalmış oğulları, en iyi lider namzetleri idi. Bu durum Anadolu'ya göç eden Türkmenlerin Kutalmış oğullarını nasıl beklediklerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.³²

Kutalmış oğulları İç Anadolu'nun fethini tamamladıktan sonra Kuzey-Batı Anadolu'ya yöneldiler. Bu sırada Bizans, iç karışıklıklardan bunalmış durumdaydı. Öyle ki hemen Başkent'in yanı olan İznik şehrinin nasıl bir tehlike ile karşı karşıya olduğunu fark edemiyordu. Bizans devlet adamlarının ve komutanlarının iktidar mücadelelerini kendi lehlerine değerlendirmesini bilen Süleymanşah ve Mansur kardeşler, 1075 yılında bölgenin en önemli şehirlerinden biri olan İznik şehrini ve kalesini ele geçirdiler. Bu fethin en önemli sonucu yeni bir devletin temellerinin atılmaya başlanmasıdır.³³

Süleymanşah ve Mansur kardeşler 1075 yılında İznik'e yerleştikten sonra, Bizans'ın saltanat mücadelelerinden faydalanarak ülkelerini süratle genişletme imkânını buldular. Gerçekten o sırada imparatorluğun Rumeli ordusu 1075 yılında toptan ayaklandı ve bu ordunun komutanı Nikephoros Bryennios; Edirne'de, 1077'de imparatorluğunu ilân ederek İstanbul üzerine yürüdü. İmparator, hapisten çıkardığı Russel'i, Alexis ile birlikte onun üzerine gönderdi. Bu karışıklıklar sırasında Bizans'ın Anadolu askerî komutanı Nikephoros Botaniates, müttefiki bulunan El-Basan'ı Kutalmış oğullarına göndererek büyük menfaatler karşılığında onları kendi tarafına çekmeye muvaffak oldu. Kutalmış oğulları daha fazla menfaat elde ettikleri için müttefiki bulunan imparatora karşı Botaniates'i desteklediler. Botaniates, Mansur ve İznik hükümdarı Kutalmış oğlu Süleymanşah'dan sağladığı yardımlar sayesinde, 1078 yılında Bizans tahtını ele geçirdi. Bu durum Selçuklu Türklerinin, Karadeniz, Marmara ve Akdeniz sahillerine kadar her tarafta yayılmasını ve geniş menfaatler elde etmesini sağlamıştır.³⁴

Kutalmış oğullarının kurduğu hâkimiyet ve kazandığı muvaffakiyetler, Anadolu'da Türkmen yoğunluğunu arttırarak kuvvetlenmesine sebep olduğu gibi,

³¹ A.Sevim, *Mir'atü'z-Zaman "Melikşah Dönemi"*, s.306-307; O.Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.199

³² O.Turan, *Selçuklular Zamanında*, s.83 ; A.Sevim, *Selçuklu Devri*, s.42.

³³ S.Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s.38-39.

³⁴ G.Ostrogorsky, *Bizans Devlet Tarihi*, (Çvr.Fikret Işıltan) Ankara, 1981, s.322.

Bizans'ın kötü idaresi, savaşlar ve isyanlar dolayısıyla perişan olan yerli halklar da Süleymanşah'ın idaresinde huzur ve sükûna kavuşuyor ve bu sayede Türkiye Selçuklu Devleti sağlam bir temele oturmuş bulunuyordu.

Nikephoros Botaniates'in tahta çıkması bize şunu göstermektedir ki, Kutalmış oğulları Bizans'ın içinde bulunduğu şartları çok iyi değerlendirmekte ve artık sadece Anadolu'daki değil, aynı zamanda İstanbul'daki gelişmelerde de belirleyici faktör konumuna gelmişlerdir. Hem istedikleri adayı Bizans tahtına çıkarabilmişler hem de İmparator olan Bizans komutanının en büyük koruyucusu olmuşlardır. Bizans'ın yeni imparatoru Botaniates, tacını borçlu olduğu Süleyman ve Mansur kardeşlerin bölgedeki faaliyetlerine ve hakimiyet alanlarını genişletmelerine ses çıkaramamakta, İstanbul boğazına kadar olan bütün bölgeyi Kutalmış oğullarının egemenliğine bırakmaktadır. Bundan da önemlisi, Kutalmış oğullarını kendisine eşit ve müttefik birer hükümdar gibi değerlendirmekte ve benimsemekteydi.³⁵.

2.3. SÜLEYMAN ŞAH İLE MANSUR'UN KARŞI KARŞIYA GELMELERİ

Süleyman Şah, başlangıçta, devlet yönetimini ağabeyi Mansur ile beraber yürütüyordu. Konya'yı da İznik'i de birlikte fethetmişler, Bizans tahtı üzerindeki belirleyici olma rollerini bu birliktelik sayesinde başarmışlardı. Ancak özellikle İznik'in fethinden sonra Anadolu'da "yeni bir Türk devleti" olgusunun ortaya çıkmasından itibaren Mansur'da bu devletin tahtına tek başına geçme arzusunun ortaya çıktığını ve bunun sonucunda kardeşler arasında ihtilaf çıktığını müşahade ediyoruz. Devlete tek başına hâkim olmak isteyen Mansur, kardeşi ile birlikte tahta çıkardıkları yeni Bizans imparatoru Nikephoros Botaniates ile kardeşi aleyhine ittifak yapmış, bunun üzerine Süleyman Şah, kardeşinin bu hareketlerini tâbi olduğu Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'a bildirmiştir.

Aslında ileride ayrıntılı olarak değineceğimiz Büyük Selçuklular ile Türkiye Selçukluları arasındaki bu "tabilik" meselesini Süleyman Şah zamanındaki boyutu itibarıyla incelediğimizde; Süleyman Şah'ın, kurduğu Türkiye Selçuklu Devleti'nde

³⁵ S.Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi* s.40. ; O.Turan, *Selçuklular Zamanında*, s.85. A.Sevim, *Anadolu Fatih*, s.27.

kendi adına para bastırıp hutbe okutmuş olduğunu tespit edemememiz nedeniyle, hukukî bakımdan Büyük Selçuklu İmparatorluğuna (Sultan Melikşah’a) tâbi olduğunu söylemek durumundayız. Zaten özellikle İslâm kaynaklarında Süleyman şah’ın, bir çok durumda sultan Melikşah’a tâbi olduğunu gösteren net ve kesin kayıtlar yer almıştır.³⁶

“Anadolu hakimiyetini paylaşamamaları” nedeniyle başlayan Mansur ve Süleyman Şah anlaşmazlığı Büyük Sultan Melikşah’a intikal ettikten sonra, Sultan Melikşah ilk tedbir olarak, o sırada İstanbul’da Bizans sarayında misafir olarak bulunan Mansur’un öldürülmesi için Bizans İmparatoruna elçi gönderir. Ancak İmparator Melikşah’ın elçisine bu konuda söz verdiği halde sözünde durmamış, Mansur’un Bizans’tan ayrılmasına izin vererek kardeşi Süleyman Şah ile mücadeleye başlamasını sağlamıştır. İlk hamlesinde istediği neticeyi alamayan Sultan Melikşah, ikinci bir hamle olarak önemli komutanlarından biri olan Emir Porsuk’u Anadolu’ya göndermiştir.³⁷

Burada şu soru akla gelebilir; Neden Sultan Melikşah, Süleyman’ı Mansur’a tercih etmekteydi? Bu soruya cevap verebilmek için birkaç yıl öncesine, 1073-1074’e gitmek gerekir.

Hatırlanacağı üzere Süleyman Şah Kardeşleri Alp İlek ve Devlet’in Şöklü Bey ile ittifaka girip Sultan Melikşah’a isyan ettikleri sırada Halep Şehrini kuşatmakla meşguldü. Buranın hakimi Arap Nasr bin Mahmud’un kendisine “Ben Melikşah’a bağlıyım. Eğer sen de ona itaat ediyorsan bu kuşatmayı kaldır” şeklindeki sözleri üzerine Süleyman Şah kuşatmayı kaldırmıştı.³⁸

Kaynaklar işte bu hâdiseyi, Süleyman Şah’ın, Büyük Sultan Melikşah’a olan bağlılığının ve onun hakimiyet haklarına saygı göstermesinin ilk delili olarak belirtir. İkinci bir delil ise hemen bu olayın akabinde meydana gelmiştir. Şöyle ki; Ası ırmağı kenarında karargâh kuran Süleyman Şah, Şöklü Bey ile beraber hareket eden kardeşi Alp İlek ve Amcazadesini yenilgiye uğratıp esir alan Atsız’a haber göndererek, ondan kardeşlerinin ve amcasının oğlunu kendisine geri verilmesini istemiş, Atsız, ise konuyu Sultan Melikşah’a bildirdiğini, dolayısıyla Büyük Selçuklu İmparatorluğu

³⁶ A.Sevim, “*Mir’atü ’z-Zaman Melikşah Dönemi*” s.326. ; A.Sevim, **Anadolu Fatih**i, s.29.

³⁷ M.H.Yınanç, **Türkiye Tarihi**, s.62 ; A.Sevim, **Anadolu Fatih**i, s.29 ; O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.87-88.

³⁸ O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.78 ; M.A.Köymen, “*Süleymanşah ve*”, s.71

Büyük Divanından cevap gelmedikçe hiçbir şey yapamayacağını belirtmiştir. Onun bu cevabı üzerine Süleyman Şah'ın kardeşlerini almak için bir teşebbüse girişmemesi, Anadolu Selçukluları hükümdarının, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'a karşı olan bağlılığını gösteren ikinci hâdisedir.³⁹ Bu itaat ve sadakatin üçüncü bir göstergesi de şu olmuştur: Süleyman Şah, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'tan gelen ve esir kardeşleri ile amcasının oğlunun imparatorluk başkentine gönderilmesini emreden ve derhal uygulanan fermanı sükûnet ve tevekkülle karşılamıştır. Bu da göstermektedir ki Süleyman Şah, gönderdiği bu fermanla kardeşler arasındaki ortak hâkimiyet düzenini sarsan Büyük Selçuklu Sultanını protesto etmek bir tarafa, Büyük Sultandan kardeşlerinin ve amcasının oğlunun kendisine iade edilmesini bile rica edememiştir.

Tüm bu olaylar, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın, Süleyman Şah'a olan itimadını artırmıştır. Artık Süleyman Şah, bu hareketinin mükâfatını görmeyi bekleyebilirdi: Daha başlangıçtan itibaren Anadolu'nun fethinde çok etkin rol oynayan Türkmen Beyi Artuk'un, Sultan Melikşah'ın bir emriyle 1076 yılında Anadolu'dan alınarak İran'da görevlendirilmesi, Süleyman Şah'ın bu türlü davranışlarının ilk ödülü olarak değerlendirilebilir. Zira, kaynaklar da Kutalmış oğullarının, kendileriyle anlaşamayan Artuk Bey'i Sultan Melikşah'a şikâyet ettikleri, Melikşah'ın da bu şikâyet üzerine Artuk Bey'i Anadolu'dan aldığı belirtilmektedir..⁴⁰

Zaten son derece başarılı fetih ve akınlarda bulunan Artuk Bey'in neden Anadolu fethinden geri alındığını gösteren kesin ve tatmin edici bir bilgi de mevcut değildir. Ancak şunu da söylemek gerekir ki Süleyman Şah'ın bu şikâyeti ve akabinde Artuk Bey'in Anadolu fethinden geri alınması Süleyman Şah'ın sonunu da getiren bir savaşa kadar sürecek düşmanlığın temelini atmıştır. Bu konuya ileride değinilecektir.

Süleyman Şah'ın kardeşi Mansur'un, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na karşı isyana hazırlanmakta olduğunu Sultan Melikşah'a bildirmesi Süleyman Şah'ın Büyük Sultana sadık olduğunu gösterdiği gibi, akabinde Melikşah'ın bu şikâyeti ciddiye alarak, gereken tedbirlere hemen başvurması, Büyük Selçuklu Sultanının Anadolu'da meydana gelen olaylara karşı ne denli hassas olduğunun da bir göstergesidir. Ayrıca Anadolu'daki olayları bu denli yakından takip eden Melikşah'ın, Süleyman'ın, kardeşi Mansur hakkında yaptığı ihbarı, araştırma ve soruşturmaya gerek görmeden hakikat

³⁹ O.Turan, *Selçuklular Zamanında*, s.78 ; M.A.Köymen, "*Süleymanşah ve*", s.73

⁴⁰ M.A.Köymen, "*Süleyman Şah ve*", s.74-75.

olarak kabul etmesi, Süleyman Şah'ın Büyük Selçuklu Sultanlığı başkentinde kendisi için oluşturmaya çalıştığı “itimât edilecek birisi” imajı noktasında başarı sağladığını göstermektedir.⁴¹

Mansur'un sözü edilen isyan hareketi üzerine Sultan Melikşah tarafından Anadolu'ya gönderilen Porsuk'un emri altındaki ordu, Süleyman Şah'ın kuvvetleri ile birleşmiş, nihayetinde Porsuk ile Mansur'un yaptıkları teke tek vuruşmada Mansur hile ile öldürülmüştür. Böylece, sefer düzenlenerek hedeflenen amaca ulaşılmıştır.⁴²

Mansur ortadan kaldırıldıktan sonra Anadolu'nun hakimiyeti, Sultan Melikşah'a sadık olan ve onun tarafından sevilen Süleyman Şah'a kalmıştır. Gerçekten de ileride göreceğimiz üzere Melikşah'ın, kardeşi Tutuş'un, Süleyman Şah'ı yenmesi ve onun ölümüne neden olması sonucunda Kuzey Suriye'ye düzenlediği seferin akabinde kardeşi Tutuşa, Süleyman Şah'ın ölümüne neden olduğu için şiddetle kızması Büyük Sultanın Süleyman Şah'ı sevdiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Kaynaklar bundan sonra Anadolu hakimiyeti konusunda rakibi kalmayan Süleyman Şah'a, Melikşah tarafından Anadolu Hükümdarlığı menşurunun gönderildiğini belirtmekte, ayrıca Bağdat Abbasi Halifesi'nin de Süleyman Şah'a saltanat menşuru, sancak ve Hil'at yolladığını ve ona Sultan unvanı ile hitap ettiğini ifade etmektedirler. Gerçekten bu çok dikkat çekici bir durumdur ki bu konuya çalışmamızın ileriki bölümlerinde değinilecektir. Yalnız şunu ifade etmek gerekir ki bu unvan ve hakimiyet alametleri gönderilmiş olsa bile Sultan Melikşah'ın Büyük Divanında Süleyman Şah, vassal devlet hükümdarı olması sebebiyle sadece “Melik” unvanı ile tanınacaktır.⁴³ Zira Sultan unvanı sadece Büyük Selçuklu Devleti'nin hükümdarına ait bir unvandır.

Bundan sonra ise Süleyman Şah'ın, Türkiye Selçuklu Devletinin temellerini yükseltmeye başladığını görüyoruz; Süleyman Şah, öncelikle İznik'i kendisine başkent yaparak Bizans devlet teşkilatına benzer bir teşkilat oluşturmuştur. Artık ortada kendisinin hükümdar bulunduğu bir devlet vardı. Öyle ki, bu devletin belirli bir başkenti, hükümdarı, yeni oluşturulan bir teşkilâtı ve Türkmen atlılarından meydana

⁴¹ M.A.Köymen, “Süleyman Şah ve”, s.76.

⁴² Gregory Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi I-II** (Çvr. Ömer Rıza Doğrul) TTK. Yay. Ankara 1945., s.329 ; M.H.Yinanç, **Türkiye Tarihi**, s.62 ; O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.87; A.Sevim, **Anadolu Fatih**, s.29

⁴³ M.H.Yinanç, **Türkiye Tarihi**, s.62-63.

gelen bir silahlı gücü mevcuttu. Devletin başı olan Süleyman Şah oldukça geniş bir coğrafyaya hükmediyordu. Ülkesinin sınırları Marmara sahillerinden Toros Dağlarına kadar ulaşmıştı.⁴⁴ Bütün İç Anadolu toprakları onun egemenliği altındaydı. Sürekli meydana gelen göçler sonucu Anadolu'nun nüfus yapısı da değişmeye başlamış buna paralel olarak Türkmenler toplam nüfus içinde ağırlık kazanmaya başlamışlardı. Burada şunu da belirtmek gerekir ki Süleyman Şah'ın idaresi zalimane bir idare değil tam aksine Anadolu'nun yerli halkı için de özlem duyulan bir idare olmuştur. Zira, yerli halk Bizans'ın kötü yönetiminden, sınırları aşan vergi yüklerinden, Rumlaştırma ve Ortodokslastırma siyasetinden kurtulduğu için son derece mutluydu. Selçuklulardaki inanç hürriyeti yerli halkın inançlarının gereğini serbestçe yerine getirebilmelerini imkan veriyordu. Selçuklu idare tarzı halkını refah seviyesini yükseltmeye çalışan, onların güvenliğini sağlayan ve de en önemlisi onların haklarına saygı gösteren bir şekilde kendini gösteriyordu.⁴⁵

⁴⁴ A.Sevim, *Mir'atü'z-Zaman "Melikşah Dönemi"*, s.405.

⁴⁵ S.Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s.41 ; A.Sevim, *Anadolu Fatihi*, s.27 ; O.Turan, *Selçuklular Zamanında*, s.81-89 ; M.A.Köymen, *"Süleymanşah ve"*, s.71

III.BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞU

3.1. HUKUK YÖNÜNDEN SELÇUKLU DEVLETLERİ

Orta Doğu'nun büyük kısmını hakimiyeti altına alabilmiş nadir imparatorluklardan biri olan Büyük Selçuklu İmparatorluğu, katı bir merkeziyetçi sistemden ziyade türlü devletlerden meydana gelen bir devletler topluluğu mahiyetinde idi. Büyük Selçuklu İmparatorluğu kendi hakimiyet sınırları içerisindeki yerleri doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki şekilde yönetiyordu. Doğrudan yönettiği yerlere Valiler tayin etmek suretiyle direk merkeze bağlıyor, Dolaylı olarak yönettiği yerlerde ise Vassal hükümdarları vasıtasıyla hakimiyetini gösteriyordu. Dolaylı olarak yönettiği Vassal devletler ile Büyük Selçuklu İmparatorluğu arasındaki ilişki “tabi ve metbu” tarzında bir ilişkiydi.

Vassallık statüleri, söz konusu vassal devletin başındaki idarecinin Türk olup olmaması bakımından ve de şekil ve mahiyet bakımından, devletten devlete değişiyordu.

Vassal devletleri başlıca 3 kategoriye veya gruba ayırarak inceleyebiliriz:

1) Başlarında Selçuklu soyundan hükümdarların bulunduğu vassal devletler, (Kirman Selçukluları, Anadolu Selçukluları, Suriye Selçukluları, Irak Selçukluları devletleri gibi).

2) Başlarında Türk soyundan hükümdarların bulunduğu vassal devletler, (Doğuda Karahanlılar, Gazneliler, Harezmi-Şahlar; Batıda Danişmendiler, Mengücekler, Saltuklar devletleri gibi).

3) Başlarında Türk olmayan hükümdarların bulunduğu vassal devletler, (Büveyh-oğulları, Bâvendiler, Ukayl-oğulları, Mezyed oğulları gibi).¹

Burada yapılan tasnif, Vassal Devletlerin başlarında bulunan kişilerin mensup oldukları milletlerine göre yapılmış bir tasniftir. Amaçlanan ise Metbu Devlet yani Büyük Selçuklu İmparatorluğu karşısında söz konusu vassal devletlerin ne denli bağımsız hareket edip edemeyeceklerinin belirlenmesidir.

Bu tip bir tasnif Büyük Selçuklu imparatorluğu'nun anlaşılmasını kolaylaştıracağı gibi, her kategoriden vassal devletin Selçuklu imparatorluğu ile olan hukuki ilişkilerinin mahiyetini de ortaya koyar. Çünkü, birinci kategoriden bir devletin vassallık statüsü ile 2. ve 3. kategoriden devletlerin vassallık statüleri arasında farklar olup, İlk kategoriden devletlerin hak ve salâhiyetleri daha geniştir. Bütün vassallık şartlarını yerine getirmek zorunda değildirler”².

Burada şunu ifade etmeliyiz ki; Vassallık olgusu kesin bir şekilde sınırları ve şartları belirlenmiş zaman ve mekan ayırımı olmaksızın sürekli aynı şekilde uygulanan bir olgu değildir. Öyle ki bu olgu metbu devletin hükümdarı ile tabi devletin hükümdarı arasındaki geçmişten kaynaklanan ikili ilişkilerden her iki hükümdarın mevcut güç ve prestijine; Tabi olan devletin Tabi devlet haline geliş şeklinden Tabi ve Metbu hükümdarın soy ağaçlarına kadar çeşitli faktörlerden etkilenip değişik durumlarda tezahür edebiliyordu.

Söz konusu tâbilik statüsü, tâbi hükümdarın yetki ve hukukunu son derece sınırlayan bir tâbilik seviyesine (âzami had-en ileri seviye) varabileceği gibi, tâbi devletin tâbilik durumu dikkate alınmayacak kadar sembolik (asgarî had-en aşağı seviye) bir seviyeye inebiliyordu³

Bunu biraz daha açarsak; Örneğin, Tabi statüde bulunan Kirman Melikleri ile Metbu Büyük Selçuklu İmparatorluğu arasındaki vassallık ilişkisi ile Tabi Suriye Selçukluları ile Metbu Büyük Selçuklu İmparatorluğu arasındaki vassallık ilişkisi aynı değildir.

Aslında hakimiyet sembolleri açısından hem Metbu hemde Tabi devletlerde benzerlik söz konusu idi. Şöyle ki: Tıpkı tabî olunan yani Metbu Selçuklu hükümdarı

¹ Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 2004, 4.baskı, s.11-12.

² M.A.Köymen, **Selçuklu Devri**, s.12.

³ A.g.e., s.97.

gibi vassal yani tabi olan hükümdarların da taht, taç, çetr, özel rengi olan bayrak gibi hâkimiyet alâmetleri vardı, ayrı devlet teşkilâtı vardı. Kısacası, Büyük Selçuklu İmparatorluğunda ne varsa, daha küçük ölçüde de olsa, vassal devlette de vardı.⁴

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun başında bulunan hükümdarlar ile tabi devletlerin hükümdarları arasında, Hükümdarlığın belirtileri noktasında bazı farklar vardı. Ayrıca aşağıda izah edeceğimiz gibi her iki tarafın yerine getirmesi gereken bazı mükellefiyetleri de söz konusu idi.

Öncelikle hükümdarlığın belirtileri noktasındaki farkları inceleyelim;

1) Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun başında bulunan hükümdarlar “Sultan” “Büyük Sultan” (Sultan-ı muazzam) unvanlarını taşıdıkları halde; vassal hükümdarlar “Melik” unvanı taşırlardı. Bununla beraber Sancar'ın 1118 yılında imparatorluk tahtına geçmesiyle, vassallık sisteminde bir değişiklik yapılmıştır; Sancar, imparatorluk tahtını elinden aldığı yeğeni Mahmud'un “Sultan” unvanını muhafaza etmesine müsaade etmiş, kendisi de “En büyük sultan” (Sultan-ı a'zam) unvanını kullanmıştır.

2) Tabi olunan (Metbû) hükümdarın sarayının veya çadırının önünde günde 5 defa nevbet (devlet bandosu) çalındığı halde, vassal (tabî) hükümdarlarda çalınan nevbet sayısı 3'ü geçemezdi.

3) Metbû Selçuklu hükümdarının, bastırdıkları paralarda kendi isim ve unvanlarının dışında sadece o sırada Halife olan kişinin ismini belirttikleri halde, vassal hükümdarlar önce Halifenin ismini daha sonra Metbû Büyük Selçuklu hükümdarının ismini ve unvanını ve nihayetinde ancak üçüncü sırada kendi isimlerini belirtebilirlerdi.

4) Cuma namazlarında okutulan hutbede de aynı sıra takip edilirdi.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Metbu ve Tabi devlet hükümdarlarının yerine getirmeleri gereken bazı yükümlülüklerde vardı. Önce Vassal hükümdarın yükümlülüklerini inceleyelim;

1) Vassal hükümdar, tabî oldukları metbu Büyük Selçuklu Hükümdarı'na her yıl vergi vermek zorundaydılar. Yıllık vergi miktarı vassal devletin ekonomik ve mali gücüne bağlı olduğu gibi, söz konusu vassal devletin kendiliğinden vassallık statüsü

⁴ M.A.Köymen, **Selçuklu Devri**, s.13.

kazanmasına veya silâh gücüyle vassal konumuna getirilmesine göre azalır veya çoğalırdı.

2) Vassal hükümdar, oğlunu veya kardeşini metbu Büyük Selçuklu Hükümdarı'nın sarayına rehin olarak göndermek zorundaydılar.

3) Metbû Selçuklu Hükümdarı sefere çıktığı zaman vassal hükümdar, vassallık statüsü ile kararlaştırılmış miktarda bir yardımcı kuvveti imparatorluk ordusuna vermek durumundaydılar.

4) Vassal hükümdar, itaatlerini arz etmek üzere, en az yılda bir defa metbû Selçuklu Sultanı nezdine hediyelerle gitmek zorundaydılar.

Bunun dışında, metbu Selçuklu Hükümdarı bir neden olsun veya olmasın her istedikleri zaman, izin almaksızın, vassal devlet arazisine girme hakkına sahipti. Vassal hükümdar, idaresi altındaki halka zulüm yapamazdı; halkını iyi idare edemezse, metbû hükümdarın müdahale hakkı ortaya çıkardı.

Buna karşılık, metbu hükümdarın da vassalına karşı bazı mükellefiyetleri söz konusu olabiliyordu.; Mesela, bir iç isyan ile veya bir dış istilâ ile güç duruma düşen vassal hükümdar, yardım istediği zaman, tabî olunan (metbû) hükümdar yardım etmek zorundaydı.

Tüm bu mükellefiyetler dışında vassal hükümdar iç ve dış ilişkilerinde serbest olup, üçüncü bir devletle metbûuna danışmadan savaş veya barış yapabilir; başka devletlere elçiler gönderip, onlardan gelen elçileri kabul edebilirdi.”⁵

Görüldüğü üzere tabi ve tabi olunan (metbu) arasındaki ilişkide, tabi olan kendi iç işlerinde aşırı marjinal fiillerde bulunmadığı müddetçe serbest hareket edebiliyordu. Bugünkü sistemlerle karşılaştırdığımız vakit tabi ve metbu arasındaki ilişki bazen federatif bir mahiyette bazen ise konfederatif bir mahiyette tezahür ediyordu.

Şu halde, hukuk dili ile ifade etmek gerekirse, vassal hükümdar, kendi devletinin sınırları dahilinde hükümdarlık haklarına sahipti. Dikkat etmesi gereken husus, metbû hükümdarın hak ve menfaatlerine aykırı davranmamasının gerektiği idi. İleride daha ayrıntılı olarak göreceğimiz üzere Anadolu Selçuklu Devletinin hükümdarı Süleyman Şah ile Suriye Selçuklu Devletinin hükümdarı Tutuş arasında meydana gelen çatışma üzerine Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Sultanı Melikşah, kendi hak ve

⁵ M.A.Köymen, **Selçuklu Devri**, s.13

menfaatlerine aykırı davranılmasını kabul etmeyerek bu bölgeye yönelik olarak sefer düzenlemiş ve bölgenin önemli şehirleri olan Antakya, Halep ve Urfa'ya merkezden kendi valilerini tayin ederek İki Selçuklu devletinin bir daha çatışmasını engellemeye çalışmıştır.⁶

Burada bir hususu tekrar belirtmek gerekir ki; Tabi olanın yükümlülükleri ve hakları onun hangi kategoriye dahil olduğuna göre değiştiği gibi onun şahsi kudretine, ortaya çıkış şekline, hatta o ana kadarki tavır ve hareketlerine göre de değişmekteydi.

Vassal devletleri kategorize ederken bu sınıflandırmanın vassal devletin başında buluna kişinin soyuna bakılarak yapıldığını belirtmiştik. İşte bunun sonucu olarak ta vassallık şartlarının değiştiğini söyleyebiliriz. Mesela, başlarında Türk olmayan hükümdarların bulunduğu (üçüncü kategoriden) devletler saydığımız bütün vassallık şartlarını eksiksiz yerine getirmek durumundaydılar; Buna karşılık, başlarında Selçuklu soyundan (yani birinci kategoriden) hükümdarların bulunduğu devletler, çok defa sadece metbû Selçuklu hükümdarı adına para bastırmak ve hutbe okutmakla yetinirlerdi. Örneğin, bu kategoriden devletlerin yıllık vergi verdiklerine dair kaynaklarda herhangi bilgiye denk gelinmemiştir.⁷ Bununla birlikte Vassal devletin başka bir ülkeye karşı kazandığı büyük bir zafer söz konusu olduğunda elde edilen ganimetin bir bölümünün başkente gönderildiği örnekler mevcuttur.

Hangi kategoriye dahil olurlarsa olsunlar, vassal hükümdarlar, vassallık şartlarını dahil olduğu vassallık statüsü çerçevesinde yerine getirmek durumundaydılar. Eğer şartlardan birini dahi yerine getirmezlerse, isyan etmiş sayılırlar ve üzerlerine ordu gönderilerek isyanları bastırılırdı. Yani bir vassal devletin tam bağımsız olmayı istemesi halinde bunu aleniyete çıkarması için illaki silah gücüne başvurması gerekmiyordu. Metbu hükümdarın ismini, bastırmış olduğu paralardan sildirmesi kafi idi. Mesela Kirman Meliki Kavurd, Büyük Sultan Alp Arslan'ın adını, okuttuğu hutbeden çıkarmış, paralardan sildirmiş böylece bağımsızlığını ilan etmeye kalkmıştır.⁸

Esas konumuzla ilgisi olması nedeniyle şunu ifade edebiliriz ki Türkiye Selçuklu devleti de Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na tabi bir devlettir. Ancak yukarı da belirttiğimiz tabilik şartlarını tam olarak yerine getirmemekteydi. Örneğin hükümdarın

⁶ M.A.Köymen, **Selçuklu Devri**, s.13.

⁷ A.g.e.,s.14.

⁸ A.g.e.,s.14.

bir kardeşini ve ya oğlunu metbu hükümdarın yanında rehin olarak bulundurma şartını Türkiye Selçukluları'nda göremiyoruz. Bu durumun açıklaması şöyle olabilir:

Kaynaklar edindiğimiz bilgiler çerçevesinde Türkiye Selçuklu Devleti'nin durumunun Sui generis yani kendine has bir özellik gösterdiğini söyleyebiliriz. Şurası bir gerçek ki Türkiye Selçukluları, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun 1157 yılındaki yıkılışına dek, en önemli bağımsızlık sembollerinden biri olan para basma işlemini gerçekleştirmemişlerdir. İlk uluslararası dolaşım gücüne sahip gümüş dirhemi ve altın dinarı ancak Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan zamanında ve de Büyük Selçuklu imparatorluğunun yıkılmasından 10 yıl sonra yani 1167'de bastırabilmiştir. Bunun anlamı, “Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarları, Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarih sahnesinde bulunduğu sürece, aradaki mevcut rekabetten dolayı, para bastırarak vassallığını göstermekten ise, para bastırmamayı tercih etmişlerdir”,⁹ şeklinde olabileceği gibi Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarlarının para bastırmaları ve bu parada Büyük Selçuklu Sultanının ismini belirtmemeleri durumunda üzerlerine ordu gönderileceğinden endişe etmelerinden dolayı para bastırmayı tercih etmemiş olabilirler.

Durum böyle olsa bile, Türkiye Selçuklu Devleti'nin, Büyük Selçuklu Devletinin vassalı olduğu gerçeği önümüzde durmaktadır. Nitekim, Sultan Sancar, 1118 yılında Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun başına geçtikten sonra, Türkiye Selçuklu Devleti'ni yeni kurulan Irak Selçukluları Devleti'nin vassalı yapmak suretiyle vassalın vassalı durumuna sokmuştur. İleride de göreceğimiz gibi konuya uzak olan Anna Commena gibi Bizans tarihçileri Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarlarına daha başlangıçtan itibaren “Sultan” unvanını vermişlerdir.¹⁰

İlginç olan bir diğer husus vassal sayısının artmasının tercih edilen bir gelişme olduğudur. Kaynakların belirttiğine göre o zamanın hâkimiyet anlayışında metbû bir hükümdarın ne kadar çok vassalı bulunursa, söz konusu hükümdar o kadar haşmetli kabul edilirdi. Bu nedenle mutlak bir zorunluluk olmadıkça, vassal devletler ortadan kaldırılmazdı. Mesela Tuğrul Bey'in 28 vassalı olduğu bilinmektedir.¹¹ Ancak tarihsel süreç içerisinde 3. kategoriden Vassal devlet sayısının gittikçe azaldığını yerine 1.

⁹ M.A.Köymen, **Selçuklu Devri**, s.14.

¹⁰ A.g.e.,s.14.

¹¹ M.A.Köymen, **Tuğrul Bey**, s.22.

kategoriden vassal devletlerin geldiğini, dolayısıyla başında Türk veya Selçuklu soyundan olmayan hükümdarların bulunduğu vassal devletlerin ortadan kalktığı görülmektedir.¹²

3.2. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN TABİLİĞİ MESELESİ

Türkiye Selçuklu Devletinin Tabiliği meselesi Tabilik şartları çerçevesinde tam olarak tanımlanamayacağı gibi, bu meselenin zaman içerisindeki Tabi ve Metbu hükümdarların ilişkileri çerçevesinde farklılık arz ettiği de görülmektedir. Örneğin Süleyman Şah ve Melikşah arasındaki tabilik ilişkisi ile I.Kılıç Arslan ve Mehmed Tapar arasındaki tabilik ilişkisi farklılık arz etmektedir. Böyle bir durumda Türkiye Selçuklu Devletinin tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bizim için önemli olacaktır. Türkiye Selçuklu Devletinin kurulduğu kabul edilen tarihlere göre Tabilik meselesini ayrı ayrı değerlendirmek gerekir.

Kaynaklardan edindiğimiz bilgiler çerçevesinde şunu diyebiliriz ki, Türkiye Selçuklu Devlet'i, yasal siyasî bir teşekkül olarak, yani toprağı, nüfusu, egemenliği, teşkilatı olan bir devlet vasfı ile, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na ancak Melikşah zamanında katılmıştır. Bu konuda ilk akla gelen tarih ise 1073 yılıdır. Zira bu tarihte Sultan Melikşah, Kutalmış oğullarına, bir fermanla, Anadolu'da hükümdarlık yapmaları salâhiyetini tanımıştır. Türkiye Selçuklu Devlet'inin başına gelen kişilerin atalarının, Selçuklu imparatorluğunun başında bulunan kolu ile mücadeleleri (Arslan oğulları-Mikail oğulları) ve imparatorluk tahtı üzerindeki iddiaları göz önünde tutulduğunda, bu gecikme doğal olarak karşılanabilir. Türk hâkimiyet anlayışındaki devletin hükümdar ailesinin ortak malı olduğu hükmüne rağmen, Kutalmış'ın çocuklarına belirli bir ülkenin verilmesi veya buna rıza gösterilmesi kolay olmamıştır. Ancak 1073 yılında şartların gerektirmesi ve halifeliğin aracılığı ile, Büyük Sultan Melikşah tarafından Anadolu'da, fethedecekleri ülkeler Kutalmış'ın çocuklarına tevcih edilmiştir. Bir fermanla kurulmasına izin verilen Anadolu Selçukluları Devleti'nin bir özelliğini daima göz önünde tutmak gerekir; Ferman, Kutalmış oğullarından herhangi

¹² M.A.Köymen, *Selçuklu Devri*, s.11-12

birine değil, hepsine birden verilmiştir ki bunun ifade ettiği anlamı çalışmamızın önceki bölümünde izah etmiş bulunmaktayız.¹³

Bir anlamda 1073'te Türkiye Selçuklu Devlet'inin kurulmasına izin veren Melikşah'ın böyle bir tevcihte bulunmasının nedeni tamamıyla mevcut şartların gereğidir. O zaman için Sultan Alp Arslan vefat etmiş, Kutalmış oğulları mevcut karışıklıktan istifade ederek babalarının ve hatta dedelerinin taraftarlarının bulunabileceği topraklara gitmişlerdir. Melikşah'ın o an itibariyle onlarla ilgilenecek durumu yoktur. Şu an için hem tahtı hem de hayatı tehlikededir. Duruma hakim olduktan sonra ise artık karşısında, etraflarına bir miktar kuvvet toplamış ancak henüz kendisine isyan edecek kadar da güçlenmemiş duruma gelen Kutalmış oğullarını bulmuştur. Yani Melikşah'ın burada uyguladığı strateji kendisinin iradesi dışında gerçekleşen bu durumdan kısa ve uzun vadede en az zararla kurtulmaktır. Bunun yolu da mutlaka birbirlerine düşeceklerini tahmin ettiği Kutalmış oğullarına, ama hepsine birden olacak şekilde Anadolu'yu vermektir. Ancak zaman içinde şu da görülecektir ki Kutalmış oğullarından Süleyman Şah, Sultan Melikşah'ın itimadını kazanacak ve tek başına Türkiye Selçuklu Devletinin tahtına oturacaktır.

Burada akla şöyle bir soru gelebilir; Halifelik makamı neden böyle bir konuda aracı olmuştur? Bu hususu şöyle bir mantıkla izah etmek mümkündür: ileride de göreceğimiz gibi bu sırada İslam dünyasında Sünni Abbasi Hilafeti ile Şii Fatımi Hilafeti arasında ciddi bir rekabet mevcuttur. Hatırlanacağı üzere Emir Atsız'ın yanında buluna Şökli Bey Kutalmış oğullarına ittifak teklifinde bulunurken Mısır Fatımi halifesinin de desteğini aldığını belirtmiştir. Burada hedeflenen gerçekleşse idi belki de Kutalmış oğullarının Şii akideyi benimsemeleri söz konusu olacak ve böylece Sünni İslam dünyası için çok ciddi bir sıkıntı doğacaktı. İşte bunu fark eden Bağdat Abbasi Halifesinin Anadolu'nun Kutalmış oğullarına verilmesi konusunda Sultan Melikşah'a ricada bulunmasının son derece doğal olacağı kanaatindeyiz.

Melikşah'ın ister gönüllü olarak isterse şartların gereği olarak Anadolu'yu Kutalmış oğullarına tevcih etmesi, beraberinde Kutalmış oğullarından gelebilecek tehditlere karşı bazı tedbirler almasını da gerekli kılmıştır. Bu manada yukarıda da belirttiğimiz gibi diğer bazı Türkmen Bey'lerine (Danişmend, Saltuk, Mengücek) de

¹³ A.g.e., s.102-103.

Anadolu’da fetihlerde bulunma vazifesi verilmiş ve bu Beylere fethedecekleri yerlerin hükümrانlık haklarının kendilerine verileceği söylenmiştir. Böylece Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Türkiye Selçuklu Devleti ile arasına tampon bölge koyarak gelmesi muhtemel tehlikeleri önlemeye çalışmıştır

Gelişen olaylar silsilesi, Büyük Selçuklu İmparatorluğunun aldığı tedbirlerin haklılığını ortaya çıkarmıştır. Zira Türkiye Selçuklu Devleti, Büyük Selçuklu imparatorluğu ile kendi arasında tampon bölge vazifesi gören bu devletleri ortadan kaldırarak, Anadolu birliğini kurmak için epey bir çaba sarf etmiş, buna paralel olarak ta batı yönünde savunma, doğu yönünde ise taarruz politikası izleyerek, henüz devletin kuruluş aşamasında iki büyük hükümdarını kaybetmek durumunda kalmıştır. Bütün bunlar, Büyük Selçuklu imparatorluğu’nun aldığı tedbirleri yok etme gayretleri olarak değerlendirilebilir.¹⁴

Sultan Melikşah ta iki aile arasındaki rekabetin farkındaydı. Arslan Yabgu’nun evlatlarının eninde sonunda kendi hakları olarak gördükleri Büyük Selçuklu İmparatorluğu tahtına göz dikeceklerini tahmin ediyordu ki bu tip önlemlerle en azından kendisine istikbalde yönelmesi muhtemel olan bu potansiyel tehlikenin önünü almaya çalışıyordu.

Buraya kadar olan açıklamalar çerçevesinde tabilik konusunda şunu diyebiliriz ki Türkiye Selçuklu Devleti’nin bu ilk zamanlarındaki tâbilik statüsü hakkında açık ve net bilgilere sahip olmamakla beraber, en klâsik tâbilik şartları olan Büyük Selçuklu İmparatoru adına hutbe okunması ve para bastırılması gibi şartların yerine getirildiğini ve dolayısıyla Türkiye Selçuklu Devleti’nin, her şeye rağmen, «asgarî tâbilik statüsü» ne tâbi tutulduğunu söyleyebiliriz.¹⁵

Claude Cahen konuyu değerlendirirken, Melikşah’ın, Kutalmış oğullarını bertaraf etmek için elinden geleni yaptığını ancak bunda başarılı olamadığını; “Sultan” unvanının ise Süleyman Şah’ a Melikşah veya Halife tarafından verilmediğini bunun Rumlar tarafından yapılan bir yakıştırma olduğunu belirtmektedir: *“Melikşah’ın aşağı yukarı asi durumdaki yeğenlerinin yeni bir güç kazanmalarını görmekten hiçbir menfaati yoktur. Aksine Bizans’tan bu iki tehlikeli şahsın (Mansur ve Süleyman) yakalanarak gönderilmesini talep eder. Ve bu talebini (Bursuk) Porsuk*

¹⁴ M.A.Köymen, **Selçuklu Devri**, s.103-104.

¹⁵ A.g.e, s.104.

tarafından yönetilen bir orduyla destekler....Takriben 1080 yılından itibaren Süleyman'dan "sultan" diye söz edilmektedir. Bu durum da Melik Şah'ın hiç hoşuna gitmemektedir. Zira O, Sultanlığın ikiye bölünebilirliğini kabul etmiyordu. Ne var ki bu durum Süleyman'ın ölümünden sonra meydana gelecekti. Kısacası Rumlar, Süleyman'ı Bizans İmparatorluğu'nda bir Sultan yapmışlardı.”¹⁶

Büyük Sultan Melikşah, ilk kez 1073'te gönderdiği bir menşur ile Anadolu'yu Kutalmış oğullarını tevcih etmek durumunda kalmıştı. Yukarıda bu dönemdeki tabilik ilişkisini incelemiştik. Bundan sonraki dönemde ise; Kutalmış oğlu Mansur'un Büyük Selçuklu İmparatorluğuna karşı asi duruma düştüğünü ve Süleyman Şah'ın durumu Büyük Selçuklu Sultan'a bildirmesi akabinde Melikşah'ın bu isyanı bastırmak üzere Anadolu'ya Emir Porsuk kumandasında ordu sevk ederek Mansur'u ortadan kaldırdığını görüyoruz. Emir Porsuk'un Anadolu seferi ve Mansur'un ortadan kaldırılmasından sonra Anadolu'da hanedan ailesi içinden birisinin liderliğinde 1.kategoriden bir vassal devlet kurmak istendiğinde karşımıza en iyi aday olarak Büyük Selçuklu Sultanına sadakatini çeşitli vesilelerle ispatlamış olan Süleyman Şah çıkmaktadır. İşte bir kısım kaynaklar bu durumu göz önünde bulundurarak, Sultan Melikşah'ın ikinci bir Menşurla Kutalmış'ın tek kalan oğlunu yani Süleyman Şah'ı Türkiye Selçuklu Devletinin başına vassal hükümdar olarak tayin ettiğini böylelikle Süleyman Şah'ın göstermiş olduğu sadakatinin karşılığını aldığını belirtirler.¹⁷

Kanaatimizce burada söz konusu olan sadece bir güven kazanma meselesi değildir; Zira iki aile arasındaki geçmişten gelen rekabet olgusu sadece birkaç hadiseyle tamamen ortadan kalkmış olması beklenemez. Belki törpülenmiş olabilir. Burada esas olgu mevcut şartlar dahilinde Sultan Melikşah'ın Metbu Hükümdar olarak kendi menfaatine en uygun olacak şekilde hareket etmesidir. Bir noktada mevcut, fiili durumu kabullenmesidir. Yoksa hiçbir hükümdar kendisiyle sürekli rekabet halinde bulunan bir ailenin üyesini tabi hükümdar olarak ta olsa kabul etmeyi uygun görmez.

Süleyman Şah, vassal hükümdar olarak Türkiye Selçuklu Devleti'nin tahtına oturduktan sonra Metbu hükümdar Melikşah'a karşı aynı itaat ve sadakatle tabilik siyasetini sürdürmüştür. Ancak bundan sonra Süleyman Şah'ın batıda Bizans'a yönelik

¹⁶ Claude Cahen, “Türklerin Anadolu'ya ilk Girişi”, s.1410.

¹⁷ M.A.Köymen, **Selçuklu Devri**, s.106.

icra ettiği fetih politikasını, yapmış olduğu Dragos Çayı Antlaşması¹⁸ ile durdurup doğuya yöneldiğini müşahade ediyoruz. Gerçi doğuda fetih hareketinde bulunduğu ilk yerin Bizans'ın elinde bulunan Antakya şehri olması Bizans'a yönelik fetih politikasının aynen devam ettiği şeklinde değerlendirilebilir. Bunun sonucunda 1084 yılında Antakya'nın ele geçirilmesi İslam dünyasında sevinçle karşılanmış, Süleyman Şah'ın İslam dünyası içindeki prestijini arttırmıştır. Tüm bu başarılarla rağmen Süleyman Şah'ın, Büyük Sultan Melikşah'a karşı durumunda bir değişiklik olmamıştır. Nitekim, fetihten sonra Süleyman Şah, metbuu Melikşah'a Antakya'nın fethini bir fetihname ile bildirmiş karşılığında ise Melikşah'tan kendisini bu zaferinden dolayı tebrik eden bir yazı almıştır.¹⁹ Ancak bundan sonraki gelişmeler bu pembe tabloyu gölgelemeye başlamıştır. Zira Süleyman Şah, Antakya'dan sonra yönünü daha da doğuya çevirerek Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun 3.kategoriden vassalı olan Ukaly oğulları Devleti hükümdarı Şerefü'd-devle Müslim bin Kureyş'in elinde bulunan Halep'i almaya kalkışmıştır ki bu durum Hristiyanlara karşı gaza eden Müslüman bir hükümdarın silahlarını Müslümanlara çevirmesi anlamına geliyordu.²⁰ Süleyman Şah'ın bu şekilde hareket etmesini gerektirecek haklı sebeplerin varlığı, onun Anadolu sınırlarını aşarak Büyük Selçuklu İmparatorluğu ile karşı karşıya kalabileceği gerçeğini değiştirmemektedir.

Aslında şunu açıkça söylemek gerekir ki Süleyman Şah ta mevcut şartlar dahilinde hareket ediyordu. Adına ister siyaset denilsin ister strateji, amaç daima en çok kar veya en az zarar şeklinde hareket etmektir. Zira Süleyman Şah ta daha dün denilebilecek bir zaman hanesinde babası Kutalmış'ın şimdiki Sultan Melikşah'ın babası Alp Arslan tarafından yenilgiye uğratıldığını ve akabinde bu hareketinin bedelini hayatıyla ödediğini ve nihayetinde o gün kendisinin ve kardeşlerinin canının Vezir Nizamü'l-Mülk'ün tavsiyeleri sonucunda kurtarabildiğinin farkındaydı. Bu sebeple atacağı her adımı dikkatlice atıyordu. Bu dikkatli hareket etme tarzını bıraktığı gün, hayatını kaybettiği gün olmuştur.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na tabi iki vassal hükümdar olan Süleyman Şah ile Şerefü'd-devle Müslim'in karşı karşıya gelmesinin nedeni, Antakya'nın fethinden

¹⁸ S.Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, s.41-43.

¹⁹ İbnü'l-Esir, **El-Kamil Fi't-Tarih**, (Çvr. A. Özeydin).Bahar Yay. X. C.İstanbul 1991, s.129

²⁰ M.A.Köymen, **Selçuklu Devri**, s.107.

önce buranın Bizans'lı valisinin Şerefü'd-devle Müslim'e verdiği yıllık haracın fetihten sonra da Şerefü'd-devle Müslim tarafından Süleyman Şah'tan istenmesidir²¹ ki bir Müslüman devletten cizye veya haraç istenmesi İslam hukukuna göre mümkün değildi.

Şerefü'd-devle Müslim, kendisine haraç veren Antakya'nın fethini tâbilik statüsünün ihlâli olarak değerlendirmekteydi. Müslim, Antakya valisinin kendisine gönderdiği yıllık vergiyi şehrin yeni fatihi Süleyman Şah'tan isterken, onun Sultan Melikşah'a isyan ettiğini iddia etmiş bununla da yetinmeyip Süleyman Şah'ı tehdit etmiştir.²² Süleyman Şah ise gönderdiği cevapta Müslim'in istek ve iddialarını reddederek, "Sultan'a itaatin şiarı olduğunu, memleketinde onun adına hutbe okuttuğunu, para bastırdığını, fethin de onun kutluluğu ile olduğunu ayrıca bu fethi Melikşah'a bir fetihnâme ile bildirdiğini" ifade etmiştir.²³

Tüm bunlara Metbu hükümdar Sultan Melikşah'ın tepkisi, olayları sükunetle takip etmek şeklinde olmuştur. Melikşah, bir taraftan Süleyman Şah'a fethini tebrik eden bir yazı gönderirken, diğer taraftan bizzat huzuruna kadar gelen Müslim ile de ilişkilerini yeniden düzenliyordu. Belki de Melikşah, bu iki kudretli vassalın birbirleriyle mücadele ederek zayıflamasını bekliyordu. Bazı kaynaklar, Müslim'in ordusunda Türkmen başbuğu Çubuk'un bulunmasını, bu mücadelede Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Arap Vassalı Müslim'i tuttuğuna delil olarak gösterecekleri de Süleyman Şah ile Müslim arasında yapılan savaşta Çubuk Bey'in Süleyman Şah'ın tarafına geçmiş olması söz konusu iddiayı çürütür mahiyettedir.²⁴

Bu sırada Müslim'in devleti Bağdat'tan Antakya'ya, Süleyman Şah'ın devleti ise, İznik'ten Trablus-Şam'a kadar uzanan topraklara hakim durumdaydı. Nihayetinde İki devletin orduları karşı karşıya gelmiş ve Müslim'in ordusundaki Çubuk Bey'in askerleri ile Süleyman Şah'ın tarafına geçmesi sonucunda savaşı Türkiye Selçuklu Sultanı Süleyman Şah kazanmıştır.²⁵ Müslim ise savaş meydanında hayatını kaybetmiştir. Zaferi kazanan Süleyman Şah Halep şehrine girememiştir. Zira Ukayl

²¹ A.Sevim, "İbnü'l Adim'in *Zübdetü'l-Haleb*, s.654 ; A.Sevim, *Mir'atü'z-Zaman "Melikşah Dönemi"*, s.406.

²² İbnü'l-Esir, *El Kamil Fi't Tarih*, C.X s.129.

²³ A.Sevim, *Mir'atü'z-Zaman "Melikşah Dönemi"*, s.406.

²⁴ M.A.Köymen, *Selçuklu Devri*, s.108.

²⁵ A.Sevim, "İbnü'l Adim'in *Zübdetü'l-Haleb*, s.657 ; A.Sevim, *Mir'atü'z-Zaman "Melikşah Dönemi"*, s.415 ; İbnü'l-Esir, *El Kamil Fi't Tarih*, C.X, s.129.

Oğulları Devleti'nin ileri gelenleri Süleyman Şah'ın hükümdarları Müslim'e galip gelmesini, Süleyman Şah'ın Metbu hükümdar Sultan Melikşah'a karşı bir isyanı olarak değerlendirmişler veya değerlendirmek istemişlerdir. Bizim kanaatimiz söz konusu devlet erkanının kendi konumlarını muhafaza etmek için bu bahanenin arkasına sığındıkları yönündedir. Zira gelişen olaylar da bu görüşümüzü doğrulamaktadır. Söz konusu devlet erkanı Süleyman Şah'a karşı Sultan Melikşah'tan yardım istemişler,²⁶ oradan ses çıkmayınca da bir başka vassal devlet olan Suriye Selçuklu Devleti hükümdarı ve Sultan Melikşah'ın kardeşi Tutuş'tan yardım isteyip bu iki Selçuklu devletini birbirine düşürmeyi, böylelikle de mevcut konumlarını muhafaza etmeyi planlamışlardır. Nihayetinde bir kez daha, ama bu defa Arapların tuzağına düşerek, karşı karşıya gelen bu iki Selçuklu ailesi arasındaki savaşı, bir zamanlar Kutalmış oğullarının talebi ile Anadolu fethinden geri alınan ve şu an için Tutuş'un ordusunda bulunan Artuk Bey'in üstün gayretiyle Tutuş kazanmış ve Süleyman Şah savaş meydanında vefat etmiştir.²⁷ Halepliler ise Süleyman Şah'a yaptıklarının aynısını bu defa Tutuş'a yapmaya kalkmışlar ve şehri Sultan Melikşah'a teslim edeceklerini belirtmişlerdir.²⁸ Buna gerekçe olarak ise Sultan Melikşah'ın ordusuyla bu bölgeye doğru hareket ettiğini belirten mektupları göstermişlerdir.²⁹ Bu bilgiye itibar etmeyen Tutuş, Halep şehrini kuşatmıştır. Halep Melik İbni Huteyti'nin yönetiminden memnun olmayan Halep halkı şehrin kapılarını Tutuş'a açmıştır.³⁰ Şehri ve akabinde İbni Huteyti'yi ele geçiren Tutuş, Sultan Melikşah'ın bölgeye geldiğini duyunca buradan çekilmek durumunda kalmıştır.

Sultan Melikşah bozulan dengeleri yeniden düzenlemek amacıyla bu bölgeye bizzat sefer düzenlemiştir. Aslında burada ilginç olan ordusuyla olay mahalline gelen Melikşah'a karşı Artuk Bey, maiyetinde bulunduğu Tutuş'a Büyük Sultana saldırmamasını tavsiye etmiş, fakat Tutuş bu tavsiyeyi kabul etmemiştir³¹. Eğer kabul etmiş olsaydı Halep ileri gelenleri belki de tam anlamıyla emellerine ulaşmış olacaktı.

²⁶ A.Sevim, “İbnü'l Adim'in *Zübdetü'l-Haleb*, s.657 ; A.Sevim, *Mir'atü'z-Zaman* “Melikşah Dönemi”, s.415.

²⁷ A.Sevim, “İbnü'l Adim'in *Zübdetü'l-Haleb*, s.657.

²⁸ İbnü'l-Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih*, C.X, s.134.

²⁹ A.Sevim, “İbnü'l Adim'in *Zübdetü'l-Haleb*, s.657.

³⁰ A.Sevim, *Mir'atü'z-Zaman* “Melikşah Dönemi”, s.422.

³¹ İbnü'l-Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih*, C.X, s.137 ; Ali Sevim, *Makaleler 1* (Hzr.E.Semih Yalçın, Süleyman Özbek) “Artukluların Soy ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri” Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s.157.

Melikşah'ın gelmekte olduğunu öğrenen Tutuş, güneye doğru çekilmiştir. Anlaşılan o ki Tutuş, metbuu tarafından cezalandırılacağından korkmaktadır. Aksi takdirde geri çekilmesinin anlamı yoktur. Bununla beraber Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın kardeşini cezalandırmadığını görüyoruz. Melikşah, kardeşi Tutuş'u cezalandırmamışsa da, Halep, Antakya ve Urfa'ya kendi kumandanlarını vali tayin etmek suretiyle bu şehirleri doğrudan Büyük Selçuklu İmparatorluğunun merkezine bağlamıştır.³² Sultan Melikşah, elçiler göndererek kendine itaatini arz eden Tutuş'a, "Ya kendisine verilen ikta bölgesinde oturmasını ya da kendini güvencede göreceği bir yere gitmesini" tembihlemiştir.³³ Böylece Melikşah, meydana gelen olaylarda Tutuş'u da haklı görmediğini göstermiştir. Ancak anlaşılan o ki, Büyük Selçuklu Sultanı bu konuda asıl Türkiye Selçuklu Devletini suçlu bulmuştur. Zira suçunu zaten hayatı ile ödemiş olan Süleyman Şah'ın çocuklarını, bu arada, oğlu Kılıç Arslan'ı Büyük Selçuklu imparatorunun kendisiyle beraber başkente götürmesi, başka bir şekilde açıklanamaz. Bir anlamda Türkiye Selçuklu Devleti'ne Melikşah tarafından son verildiği de söylenebilir. Zira Süleyman Şah, Suriye seferine çıkarken kendi devletinin başkenti İznik'e Ebu'l-Kasım adlı bir kumandanını vekil bırakmış, kendisinin vefatını müteakip oğlu Kılıç Arslan da Melikşah tarafından Büyük Selçuklu Devletinin Merkezine gönderildiği için artık Türkiye Selçuklu Devleti'nin başına geçecek meşru bir halef kalmamıştır.

Kaynaklar Melikşah tarafından Süleyman Şah'ın çocuklarına Horasan'da, ikta'lar verildiğini³⁴ böylelikle de Türkiye Selçuklu Devleti'nin en azından hukuken ortadan kalktığını belirtirler. Birinci kategoriden vasal bir devlete son verildiği ender görülen bir hâdisedir. Tabi ki bunun sebebini iki kol arasında öteden beri süre gelen rekabette aramak gerekir. Buna paralel olarak Türkiye Selçuklu Devleti'nin başına geçenlerin doğuyu fethederek Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun başına geçmek istemeleri de böyle bir sonucun doğmasına neden olmuştur. Muhtemelen durumu bu şekilde değerlendirmiş olan Melikşah, bir daha böyle bir ihtimalle yüz yüze gelmemek için, Türkiye Selçuklu Devleti'nin varislerini merkeze nakletmeyi uygun görmüştür. Melikşah'ın, Türkiye Selçuklu Devleti'ne tamamen son vermek istediğine dair diğer

³² S.Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, s.52 ; A.Sevim, **Anadolu Fatih**, s.39 ; O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.92 ; O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.205.

³³ A.Sevim, **Mir'atü'z-Zaman "Melikşah Dönemi"**, s.424-425.

³⁴ A.g.e., s.425.

bir kanıt ta Melikşah'ın Türkiye Selçuklu Devleti'nin varislerini merkeze nakletmekle yetinmeyip, Süleyman Şah'ın doğu seferine çıkarken İznik'te bıraktığı vekiline karşı da harekete geçmesi ve kendisini itaate mecbur etmesidir.³⁵

Böylelikle Türkiye Selçuklu Devleti ile Büyük Selçuklu İmparatorluğu arasında oluşmuş olan Metbu-Tabi ilişkisi Melikşah'ın tek taraflı iradesi ile ortadan kalkıyordu. Ancak ortada tabilik statüsü açısından ilginç bir durum vardı; Süleyman Şah'ın İznik'te bıraktığı Ebû'l-Kasım, Anadolu'daki Selçuklu yönetimini devam ettirdiği gibi burada Süleyman Şah'ın varisi gibi hareket ediyordu. Sultan Melikşah'ın böyle bir durumu kabul etmesi beklenemezdi. Büyük Sultan derhal harekete geçerek, Anadolu'yu tamamen kendine bağlamak için Bizans İmparatoru Aleksios ile anlaşma teşebbüsünde bulundu. Bu amaçla Bizans İmparatoruna Siyavuş adında bir elçi ile mektup göndererek, İmparatora, İznik'te bulunan Ebû'l-Kasım'ın bertaraf edileceğini, sahil bölgelerinin kendisine bırakılacağını, ayrıca düşmanlarına karşı kendisi ile müttefik olunacağını bildiriyordu. Ancak Melikşah, Bizans imparatorundan istediği cevabı alamadı. Bunun üzerine Sultan Melikşah, Ebû'l-Kasım'ı ortadan kaldırmak ve de Anadolu'yu Büyük Selçuklu Devletine bağlamak için bu defa Porsuk komutasında 50 bin kişilik bir orduyu Türkiye Selçuklu Devleti'nin topraklarına gönderdi. Porsuk, Konya ve Aksaray şehirlerini ele geçirdikten sonra Ebû'l Kasım'ı İznik'te kuşattı. Ancak muvaffak olamadı. İsteddiği sonucu alamayan Melikşah, 1087 yılında Urfa valisi Bozan'ı Ebu'l-Kasım'ın üzerine gönderdi. Bozan İznik'i alamadıysa da geri dönerken yolda, Sultan Melikşah ile görüşmeye giden ancak huzura kabul edilmeyen Ebû'l-Kâsım'a denk geldi ve onu öldürdü.³⁶

Metbu hükümdar olan ve Anadolu'yu tamamen merkeze bağlamak isteyen Sultan Melikşah, hem Bizans İmparatoruyla yapmaya çalıştığı barış teşebbüsünden hem de arka arkaya gönderdiği ordulardan tam olarak istediği neticeyi alamamıştır. Her ne kadar, tarihi kayıtlar, Selçuklu komutanlarının bu seferler sırasında Anadolu'daki 50 kadar şehirde Melikşah adına hutbe okuttuklarını belirtse de Türkiye Selçuklu Devletinin Süleyman Şah zamanında Anadolu'da kurulmuş bulunan

³⁵ M.A.Köymen, **Selçuklu Devri**, s.109.

³⁶ S.Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, s.52.

teşkilatı dağıtılamamış ve dolayısıyla Büyük Selçuklu İmparatorluğuna tam anlamıyla bir bağlanma söz konusu olmamıştır..³⁷

Tabi-Metbu ilişkisini şimdi de Süleyman Şah'ın vefatından 6 yıl sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nin başına geçen oğlu I. Kılıç Arslan dönemi itibarıyla inceleyelim:

Sultan Melikşah'ın 1092 yılındaki vefatını müteakip Büyük Selçuklu Devletinde taht için hemen hemen bütün hanedan üyelerinin katıldığı ve yıllarca sürececek bir mücadele başlamıştır. İşte bu yıl, Süleyman Şah'ın oğulları Kılıç Arslan ve Kulan Arslan (Davud) için bir kurtuluş yılı oldu. Zira onlar babalarının vefatından, yani 1086 yılından beri İsfahan'da tutukluydular. Bu yüzden, Büyük Selçuklu Devletinin merkezindeki karışıklıklardan faydalanan bu genç şehzadeler, kaçarak Anadolu'ya gelmişlerdir.³⁸

Claude Cahen de aynı gerçeği şöyle ifade etmektedir: “*Alparslan'ın ölümüyle Kutalmış oğulları nasıl Anadolu'ya gelebilmişlerse, Melikşah ölünce de Kılıç Arslan kaçabilmiştir.*”³⁹

Aradan 6 yıl gibi bir zaman geçtikten sonra Anadolu'ya gelen Kılıç Arslan, hazır bulduğu mevcut teşkilata hemen hakim oldu. Başında bir Sultan olmamasına, üstelik te etrafı düşmanlarla çevrili olmasına rağmen babası Süleyman Şah'ın kurduğu teşkilatın mevcudiyetinin, 6 yıl boyunca devam edebilmesinin bir çok sebebi bulunabilir. Bu manada Ebu'l-Kasım ve ondan sonra onun yerine geçen Ebu'l-Gazi'nin gayretli ve başarılı çalışmaları; Anadolu'daki yerli halkın Süleyman Şah'tan son derece hoş görülmesi bir yaklaşım görmeleri sebep olarak gösterilebilir. Ancak bizim kanaatimiz esas nedenin Süleyman Şah'ın doğuya giderken arkasında, vassal statüde de olsa, hakiki anlamda bir devlet teşkilatı bırakmasıdır.

Kılıç Arslan başa geçip Bizans'la olan sorunları giderdikten sonra tıpkı babasının yaptığı gibi yüzünü doğuya çevirdi. Büyük Selçuklularla arasında bulunan şehirleri ele geçirmek amacıyla önce Malatya'ya yöneldi. Ancak başlayan Haçlı Seferleri nedeniyle bu niyetini yaklaşık 12 yıl kadar ertelemek ve gelen Haçlı ordusunu karşılamak üzere batıya dönmek durumunda kaldı.⁴⁰ Böylece Büyük Selçuklu

³⁷ A.g.e., s.53.

³⁸ S.Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, s.64.

³⁹ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, E.Yay.Tarih Dizisi, (Çv.Y.Moron) İstanbul 1979., s.95.

⁴⁰ O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.128 ; S.Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, s.71.

İmparatorluğu'nun taht kavgalarından uzak kaldı. Ancak bu durum yani taht mücadelesinden uzak durup Haçlılarla mücadeleye girişmesi Onun Türk İslam dünyası içersindeki itibarını arttırmıştır.

Kılıç Arslan'ın, Haçlılar karşısında verdiği mücadele sonunda elde ettiği bu prestijini, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun başına geçmek için kullanmaya çalıştığı görünüyor. Zaten bu sırada Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun iç şartlarının buna çok uygun olduğunu fark ediyoruz. Buradan çıkardığımız sonuç şu ki, babası Süleyman Şah'a oranla bir basamak daha ileri giden Kılıç Arslan, fırsat çıkınca, doğrudan Büyük Selçuklu imparatorluğu'na karşı harekete geçmekte tereddüt etmemiştir. Amacı kesinlikle Büyük Selçuklu imparatorluğu tahtını ele geçirmektir. Böylece ilk kez Türkiye Selçuklu Devleti ile hukuken vassalı bulunduğu Büyük Selçuklu İmparatorluğu karşı karşıya gelmektedir.⁴¹ Zira bundan önceki karşılaşmalarda Türkiye Selçuklu Devletinin karşısında tıpkı kendisi gibi vassal statüde bulunan Suriye Selçukluları veya Ukayl oğulları bulunmuştur.

İlk Malatya kuşatmasının üzerinden Haçlı seferleri ve 12 sene gibi uzun bir zaman geçtikten sonra Sultan 1.Kılıç Arslan'ı Büyük Selçuklu tahtına sahip olmak üzere doğuya doğru harekete geçiren ne idi? Olayı şöyle izah edebiliriz:

Büyük Selçuklu Sultanı Mehmed Tapar, Musul'un idaresini o sırada Musul'un yöneticisi olan Çökermiş'den alıp, komutanlardan Çavlı'ya vermişti.⁴² Fakat, Çökermiş şehri Çavlı'ya teslim etmek istememiş, akabinde çıkan çarpışmada Çavlı, Çökermiş'i bertaraf ettiyse de, şehre sahip olamamıştır. Zira, Musul şehrinin ileri gelenleri,Çökermiş'e olan bağlılıklarını göstererek, onun küçük yaştaki oğlu Zengi'nin etrafında toplanıp şehri savunmaya karar vermişlerdi. Şehrin ileri gelenleri, bir taraftan şehirlerini savunurken, diğer taraftan da Anadolu'nun güçlü hükümdarı Kılıç Arslan'a başvurarak,⁴³ şehri teslim etmek üzere kendisini Musul'a davet etmişlerdi. Bu davet, Kılıç Arslan'a kaçırılmaması gereken eşsiz bir fırsat gibi göründü. Çünkü, o zamanlar için Anadolu'ya göre Büyük Selçuklu Devletinin hakimiyetindeki ülkelerinin medeni üstünlüğü ve cazibesi, Kılıç Arslan'ı doğuya doğru çekmekteydi. Üstelik, Selçuklu

⁴¹ M.A.Köymen, *Selçuklu Devri*,s.111.

⁴² İbnü'l-Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih*,C.X, s.339-340.

⁴³ A.g.e., s.333.

hanedanının iki kolu arasındaki kökleri Arslan Yabgu'ya kadar uzanan rekabet, bu davetle tekrar canlanmış bulunuyordu.

Kılıç Arslan, Haçlılara ve özellikle Danişmendlilere karşı arka arkaya kazandığı başarılarından aldığı cesaret ve Güneydoğu Anadolu beylerinden gördüğü destekle bölgeye yönelik büyük ve ciddi bir sefere başlamıştır. Bu defa onun hedefi, doğrudan doğruya Büyük Selçuklu Devletinin merkeziydi. Başka bir deyişle, Kılıç Arslan'ın gayesi, Büyük Selçuklu hükümdarı Mehmed Tapar'ı tahttan indirip, Büyük Selçuklu Devleti'nin başına geçmekti. Onun, Anadolu sınırlarını aşarak, Büyük Selçuklu Devletinin iç işlerine karışmasının başka bir açıklamasını görememekteyiz

Kılıç Arslan, 1107 yılında Musul üzerine yürümüştür. 22 Mart 1107'de Musul'u ele geçiren Kılıç Arslan, Çökürmüş'ün oğlu ve adamlarını huzuruna kabul ederek onlara Hil'atler vermiştir. Musul tahtına çıkan Sultan Kılıç Arslan, Büyük Selçuklu Sultanı Mehmed Tapar'ın ismini çıkartarak hutbeyi kendi adına okutmuş ve Musul'a bir Dizdar (kale komutanı) tayin etmiştir.⁴⁴

Gerek hutbelerden Büyük Selçuklu hükümdarı Mehmet Tapar'ın isminin çıkarılması ve gerekse Musul'un ele geçirilmesinden sonra yapılan tayinler, Sultan Kılıç Arslan'ın niyetinin Anadolu'daki topraklarını genişletmekten ziyade bölgeye iyice yerleşerek, Büyük Selçuklu tahtını ele geçirmek olduğunu açıkça göstermektedir..⁴⁵

Burada bir hususu daha eklemek istiyoruz: Babası Süleyman Şah Antakya'yı ele geçirdiği zaman okunan hutbeyi Büyük Selçuklu İmparatoru adına okutmuştu. Oysa Kılıç Arslan Musul'u ele geçirdiği zaman Büyük Selçuklu İmparatoru adına okunan hutbeyi kendi adına okutmuştur.⁴⁶ Bu da babasından farklı olarak Kılıç Arslan'ın doğrudan Büyük Selçuklu İmparatorluğu tahtına göz diktiğini veya en azından Büyük Selçuklu İmparatorluğunu Metbu Devlet olarak tanımadığını göstermektedir. Elbette ki Kılıç Arslan'ı bu denli cesur davranmaya iten sebeplerin başında 1092 ile 1107 yılları arasındaki zaman diliminde özellikle Haçlılara karşı yapmış olduğu başarılı savaşlar gelmektedir.

⁴⁴ İbnü'l-Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih*, C.X, s.343.

⁴⁵ S.Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s.92.

⁴⁶ A.g.e., s.92.

Bu cesur hareketine rağmen Kılıç Arslan da tıpkı babası gibi muvaffak olamamıştır. Adeta babası Süleyman Şah'ın kaderi, burada oğlu Kılıç Arslan'ı da yakalamıştır. Kader, daha önce Süleyman Şah'ın karşısına kimleri çıkardıysa, bu defa Kılıç Arslan'ın karşısına onların oğullarını çıkarmıştır. Daha önce Nusaybin'de Kılıç Arslan'ın karşısında yenilip kaçan Çavlı, Tutuş'un oğlu olan Halep Meliki Rıdvan ve Artuk Bey'in oğlu Mardin Emiri İI-Gâzî ile kuvvetlerini birleştirerek Türkiye Selçuklu hükümdarının üzerine yürümüştür. Kılıç Arslan ise, Musul'dan ayrılarak karşı harekate geçmiş, ayrıca daha önce Bizans İmparatorunun yardımına gönderdiği⁴⁷ kuvvetleri geri çağırıştır. Habur nehri yanında karşı karşıya gelen taraflardan Kılıç Arslan, geri çağırıldığı birlikler gelmeden savaşa girmek zorunda kalmış,⁴⁸ ancak savaşta başarılı olmayarak atı ile birlikte Habur ırmağına düşerek vefat etmiştir.⁴⁹

Tabilik meselesini toparlayacak olursak;

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman Şah, Kuzey Suriye'deki ilk faaliyetlerinden itibaren Büyük Selçuklu imparatorluğunun vassalı Müslim ile çatışmaya kadar Melikşah'a karşı hep itaatli davranmıştır: Süleyman Şah'ın, Kuzey Suriye'deki ilk faaliyeti olan Halep kuşatması sırasında şehrin liderinin kendisine "Ben Sultan Melikşah'ın memuruyum Sen de ona itaat etmekteisin. Öyleyse buradan hemen uzaklaş" şeklinde göndermiş olduğu haber üzerine Süleyman Şah, kuşatmayı kaldırmış ve bu yöreden ayrılarak, Melikşah'ın yüksek hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır. Çünkü Süleyman Şah, metbuu Sultan Melikşah'a karşı gelmenin ne demek olduğunu çok iyi biliyordu.⁵⁰ Nitekim kardeşlerinden gerek Alp İlek'in ve gerekse Mansur'un nasıl bertaraf edildiğini gören Süleyman Şah adımlarını buna göre atmaya çalışmıştır.

Bir açıdan bakıldığında Süleyman Şah, kısa bir sürede ve kolayca kardeşlerinden kurtulmuştur. Ancak hiçbir zaman tam bağımsız bir hükümdar olamamıştır. Zaten, Sultan Melikşah da yeni kurulan Türkiye Selçuklu Devletini ve hükümdarını kendisinin vassalı olarak kabul etmiştir. Bununla beraber Süleyman Şah'ın başta kendisine bağlı kütleri olmak üzere, Bizans ve Süryani kaynakları onu tam bağımsız bir sultan olarak kabul etmişlerdir.

⁴⁷ İbnü'l-Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih*, C.X, s.342.

⁴⁸ S.Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s.92.

⁴⁹ İbnü'l-Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih*, C.X, s.345.

⁵⁰ A.g.e., s.53.

Bir kısım kaynaklar halife tarafından “sultan” unvanının Süleyman Şah’a verilmesinin ihtimal dışı olduğunu, zira Halifenin tâbi bir hükümdara metbu bir hükümdarın aldığı ve kullandığı unvanı vermiş olmasının mümkün olamayacağını, ayrıca böyle bir unvan verilmiş olsa bile, bu tevcihin siyasî otorite olan Sultan Melikşah tarafından da onaylanması gerektiğini oysa Melikşah’ın böyle bir onayda asla bulunmayacağını belirtmişlerdir.

Bizim kanaatimiz de bu görüşe paraleldir; Süleyman Şah’ın almış olduğu unvan hakkında Batılı tarihçilerin yapmış olduğu bazı hatalar vardır. Öncelikle konuya duygusal yaklaşmışlar ve Bizans imparatorluk tahtına kimin çıkacağı konusunda belirleyici faktör olan Süleyman Şah gibi birisinin ancak ve ancak bir Sultan olabileceği düşüncesine kapılmışlar veya kapılmak istemişlerdir. Ayrıca söz konusu tarihçilerin, Türkiye Selçuklu Devletinin kuruluş dönemindeki statüsünü tam olarak bilmedikleri de fark edilmektedir. Oysa, Büyük Selçuklu Devleti ile Türkiye Selçuklu Devleti arasındaki statüyü çok daha iyi bilen İslâm tarihçileri, Süleyman Şah’ı “sultan” değil, hep “melik” unvanı ile anmışlardır. Bu durumda halifenin vermiş olduğu unvanın “Sultan” değil “Melik” olduğunu, zira Büyük Sultan Melikşah’ın ancak buna rıza gösterebileceğini kabul etmeliyiz.⁵¹

Süleyman Şah’ın Tutuş tarafından ortadan kaldırılmasından sonra bölgedeki bozulan dengeyi yeniden düzenlemek amacıyla Kuzey Suriye’ye gelen büyük Sultan Melikşah, yaptığı yeni tayinlerle bölgeyi doğrudan doğruya merkezi idareye bağlamıştır. Anadolu’yu ise Süleyman Şah’ın oğullarına vermeyerek bir anlamda Türkiye Selçuklu Devletinin hukuki varlığına son vermeyi amaçlamıştır. Zaten bu niyet doğrultusunda Süleyman Şah’ın her iki oğlunu da İmparatorluğun merkezine götürmüştür.⁵²

Bunun ifade ettiği anlam, Melikşah, güçlü bir merkezi devlet için gayret göstermekte, bunun engellenmesine yönelik istikbalde çıkabilecek ihtimalleri ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Yani artık Anadolu’yu tamamen topraklarının içine dahil etmek istemektedir.

Diğer yandan, Melikşah’tan sonra gelen Büyük Selçuklu sultanlarının da, Türkiye Selçuklu Devleti ve hükümdarları üzerindeki metbûluk iddialarından

⁵¹ S.Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, s.53-54.

⁵² A.g.e., s.55-56.

vazgeçemedikleri görülmektedir. Buna örnek olarak, devletin ağırlık merkezini doğuya kaydıran Sultan Sancar'ın, muhtemelen Anadolu'yu vassallıkta tutmanın zorluğunu göz önüne alarak, bu devletin metbûluk hakkını, yine kendisinin vassalı olan Irak Selçuklu Devletine bırakmasını gösterebiliriz. Böylelikle Türkiye Selçuklu Devleti vassalın vassalı durumuna sokulmak istenmiştir. Aynı durumu unvanlar ve paralar üzerinde de görmek mümkündür. Meselâ, Büyük Selçuklu hükümdarı Sancar, “En Büyük Sultan” (Sultanü'l-Âzam) unvanını alıp kullanırken, Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarı I. Mesud, bastırdığı bakır para da ancak “Büyük Sultan” (Sultanü'l-Mu'azzam) unvanını alıp kullanmaya cesaret edebilmiştir. Para hususunda Sultan II. Kılıç Arslan bir adım daha ileri giderek, ilk defa uluslar arası dolaşım değerine sahip altın para bastırmak suretiyle babası Mesud'un teşebbüsünü tamamlamıştır.”⁵³

Son olarak şunu ifade etmeliyiz ki Süleyman Şah' tan sonraki Türkiye Selçuklu Devleti Hükümdarlarının Büyük Selçuklu Devletine tam bir bağlılıkları söz konusu olmamıştır. Süleyman Şah'ın ise kendisinden sonraki hükümdarlardan bazı farklılıkları olduğu için açıktan herhangi bir itaatsizlik belirtisi göstermemiştir. Örneğin, Süleyman Şah Büyük Selçuklu Devletinin en güçlü ve en parlak döneminde rakipleriyle karşı karşıya kalmıştır. Burada son olarak şunu da belirtmek gerekir ki Türkiye Selçuklu Devletinin tam bağımsız bir devlet olabilmesi, ancak Büyük Selçuklu Devletinin yıkılmasından sonra mümkün olabilmıştır

3.3. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞ TARİHİNİN TESPİTİ MESELESİ

Türkiye Selçuklu Devleti'nin ne zaman kurulduğu konusunda henüz kesin bir sonuca ulaşabilmiş değiliz. Bunda Türkiye Selçuklu Devleti'nin Statüsünü yani Büyük Selçuklu İmparatorluğu karşısındaki konumunu tam olarak bilmeyişimiz yanında Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk iki hükümdarının Anadolu'ya nasıl geldikleri konusundaki bilgimizin net ve kesin olmaması da belirleyici bir faktördür. Bununla beraber sözüne ettiğimiz konuda yapılmış bazı araştırmalar da mevcuttur. Ayrıca Selçuklular alanında çalışmış değerli Hocalarımızın eserlerinde de konuyla ilgili

⁵³ S.Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s.56.

bilgiler göze çarpmaktadır.

Konuya girmeden önce devlet kavramı üzerinde durmak gerekiyor;

Devlet; ortak bir hayatı ve kültürü paylaşan bir toplumda, bu toplumu düzenleme, bu topluma güvenlik, refah ve huzur sağlama amacını güden ve bu amaca yönelik olarak kanun koyma, bu kanunları uygulama, yargılama, cezalandırma gibi güçlere sahip olan kurumdur. Devleti oluşturan 4 tane öge vardır. Bunlar; Ülke (vatan toprağı), Nüfus (insan topluluğı), İstiklal (iç ve dış bağımsızlık), ve Egemenlik (üstün emretme gücü) tir. Hakimiyetin kaynağına göre ve hukuki yapılarına göre devlet tanımında bazı tasniflere gidilebilir. Konumuzla ilgisi olması bakımından biz sadece “Hukuki yapıları bakımında devlet çeşitleri” ne göz atacağız.

Hukuki yapıları bakımında devlet çeşitleri, “Basit Devlet” ve “Birleşik Devlet” olmak üzere ikiye ayrılır. Basit Devlet tek bir siyasi otoritenin söz konusu olduğu devlettir. Birleşik devlet ise, birden fazla siyasi otoritesi olan, ancak tek bir anayasa etrafında toplanan devlettir. Bu devletlerde bir eyalet yönetimi, birde merkezi yönetim ortaya çıkmaktadır. Birleşik devletleri de, kendi içinde Federal devlet ve Konfederasyon olmak üzere ikiye ayırabiliriz.⁵⁴

Bu kısa izahtan sonra Türkiye Selçuklu devletini devletin öğeleri çerçevesinde değerlendirdiğimiz zaman, “Ülke” ve “Nüfus” ögesi bakımından herhangi bir tartışma konusu mevzu bahis değildir. Tartışma, “İstiklal” (iç ve dış bağımsızlık), ve “Egemenlik” (üstün emretme gücü) üzerinde olmaktadır. Tabi ki biz burada egemenlik kavramını günümüz koşulları çerçevesinde değil, Türk hakimiyet anlayışı çerçevesinde yani hakimiyetin belirtilerinden olan sikke kestirme, adına hutbe okutma v.b. hususlar çerçevesinde değerlendireceğiz. Bu değerlendirmeyi yaparken de asgari ölçüleri baz almamız gerekmektedir. Aksi takdirde Devlet olabilmenin tüm şartlarının mevcudiyetini baz alırız ki bunun sonucunda o dönem için birkaç imparatorluk dışında hiçbir devletin olmadığı gibi bir sonuçla karşılaşırız.

Şurası bir gerçek ki Türkiye Selçuklu Devleti iç bağımsızlık konusunda tıpkı diğer vassal devletler gibi tam bir serbestlik dahilinde hareket ediyordu. Dış bağımsızlık konusunda da özellikle metbuu Büyük Selçuklu İmparatorluğunun vassalı devletlerle olan ilişkileri istisna edilirse bağımsız hareket ettiğini söylemek abartı

⁵⁴ Detaylı bilgi için Bkz., Ergun Özbudun, **Anayasa Hukuku**, Açık Öğretim Fakültesi Yay.Eskişehir 2002.,s.5.; Metin Günday, **İdare Hukuku**, İmaj Yay.Ankara 2000,s.3.

olmayacaktır. Zira Bizans İmparatorluğu ile Süleyman Şah arasında imzalanan 1081 tarihili “Dragos Çayı Antlaşması”nda da görüleceği gibi, söz konusu antlaşma Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun emir ve müsaadesi dahilinde değil, bağımsız iki hükümdarın kendi şahsi takdirleri dahilinde vuku bulmuştur. Devletin diğer bir ögesi ögesi olan Egemenlik yani üstün emretme gücü konusunda ise şunu söyleyebiliriz; Türkiye Selçuklu Devleti’nin kurulduğu yıllarda kendi adına para bastırmak gibi bir egemenlik işaretini göremiyoruz. Ayrıca Süleyman Şah, kendi adına hutbe de okutmamıştır. Ancak O’nun oğlu Kılıç Arslan kendi adına hutbe okutmuştur.⁵⁵ Kanaatimizce esas kilit noktada buradadır. Yani Türkiye Selçuklu Devleti’nde Egemenlik, (Hakimiyet) belirtilerinin yavaş yavaş netlik kazanmaya başladığı dönem Sultan 1. Kılıç Arslan dönemi olmuştur. Netlik diyoruz çünkü; Kılıç Arslan’dan önce de egemenlik belirtileri görmek mümkündür. Zira Süleyman Şah doğuya, Antakya’ya yürümeden önce “teşkilatını” kurmuş, valiler tayin etmiş ve başarısız olup hayatını kaybetmişken, üstelik de Büyük Selçuklu İmparatorluğunun istememesine ve müdahale etmesine rağmen söz konusu teşkilat varlığını yıllarca sürdürebilmiş, nihayetinde 1. Kılıç Arslan gelince hazır ve egemen bir devlet teşkilatı bulmuştur.

Peki bu devlet tam olarak ne zaman kurulmuştur?

“Van Gölü’nün kuzeyinde, Malazgirt’te, Romain Diogene’e karşı Alp Arslan’ın kesin zaferi, Selçuklu Türklerinin Küçük Asya’da (Anadolu’da) diledikleri gibi akınlar yapma özgürlüğünü güvence altına aldığı zaman, 1071 yılında, bu Sultanlık mevcut değildi. Fakat Haçlılar onların başkenti İznik’i 1097’de aldıkları zaman Rum Sultanlığı çok daha canlı idi. Acaba bu kuruluş, bu iki tarih arasında, ne zaman kesin olarak gerçekleşti? Anadolu Selçuklularının en eski millî tarihçisi İbn Bibi’nin eserinde bile, bu sorunun cevabı verilememektedir. Özetlenirse, Selçuklu Türklerinin Anadolu’ya yerleşmeleri ve Anadolu Selçuklu Sultanlığının kuruluşu, bize yanlış anlatılmıştır; “İslâm tarihinin en karanlık kalan dönemi, bu süredir” Çünkü kaynaklar yetersiz ve yanlışlarla doludur.”⁵⁶

Her ne kadar yukarıdaki paragrafın sahibi olan Laurent, İbn-i Bibi’nin eserindeki ifadeler ile ilgili olarak kuruluş tarihinin bilinmediğini söylese de, M.

⁵⁵ S.Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, s.92.

⁵⁶ Laurent J.Run, “Rum (Anadolu) Sultanlığı’nın Menşei ve Bizans” (Çvr.Yaşar Yücel) Belleten LII/202, 1998, s.219.

Öztürk çevirisini yaptığı eserin dipnotunda bu konuda kesin bir tarih vererek şöyle demektedir; “*Kutalmışoğlu Süleyman 1074’de Büyük Selçukluların Hakimiyetini tanıyarak Orta Anadolu’nun hükümdarı oldu ve Konya’yı kendisine başkent yaptı.*”⁵⁷

Türkiye Selçuklu Devleti’nin kuruluş tarihi ile ilgili olarak bugüne kadar yapılan çalışmalarda 6 tarih öne çıkmaktadır. Bunlar; 1073-1075-1077-1080-1081 ve 1092. Şimdi sırasıyla bu tarihleri kuruluş tarihi olarak belirten araştırmacıların bu konuyla ilgili fikirlerini inceleyelim.

3.3.1.) 1073 Tarihi

Türkiye Selçuklu Devleti’nin 1073’te kurulduğu fikri, Mehmet Altay Köymen’e aittir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki Köymen, bu tarihin ilk kuruluş tarihi olduğunu ve bu tarihten sonra Devletin iki defa daha (1077 ve 1092’de) kurulduğunu belirtmektedir. Ona göre Mikail oğulları ile Arslan oğulları arasında uzun zamandan beri süre gelen mücadeleden mütevellit, 1. kategoriden vassal statüsüne haiz bulunan Türkiye Selçuklu Devleti, İmparatorluğa oldukça geç bir tarihte, 1073’te, katılabilmektedir. Bu ilhak Halifenin aracılığı hatta ısrarı ile mümkün olabilmiş ve Sultan Melikşah bu tarihte gönderdiği bir menşur ile Kutalmış oğullarının hepsine birden olacak şekilde Anadolu’yu vermiştir.⁵⁸

Bu izahta yer alan bazı çelişkiler dikkatimizi çekmektedir. Şöyle ki; Türkiye Selçuklu Devleti, Büyük Selçuklu imparatorluğuna Sultan Melikşah (tahta çıkışı, 25 Kasım 1072) zamanında katılmış ise demek ki, kurulduğu iddia edilen 1073 yılından önce tarih sahnesinde yer almıştı. Anadolu’da ele geçirilecek yerlerin Melikşah tarafından Kutalmış oğullarına 1073’de verildiği ileri sürüldüğüne göre, henüz ülkesi bulunmayan bu garip “devlet” ne zaman kurulmuştu? Yani bize göre bu tarihte henüz Türkiye Selçuklu Devleti kurulmamıştı. Burada söz konusu olan Anadolu’da faaliyette bulunan diğer Türkmen Beyleri (Artuk, Tutak, Afşin) gibi Süleyman Şah’a fethedeceği yerlerin kendi idaresine verileceğine dair bir “İkta Beratı”nın verilmiş olabileceğidir.⁵⁹

⁵⁷ İbn’i Bibi, *El Evamirü’l Ala’iye Fil Umuri’l Ala’iye Selçukname I* (Çvr. Mürsel Öztürk) s.12

⁵⁸ M.A.Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s.102.

⁵⁹ İ.Kafesoğlu, “*Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu?*” Tarih Enstitüsü Dergisi, 1/10-11, (1979-1980), s.3.

Köymen, Türkiye Selçuklu Devleti'nin ikinci kuruluşunu ise Kutalmış'ın oğulları arasında Süleyman Şah'ın diğer kardeşlerinin bertaraf edilip tek başına hükümdar olması ve Büyük Sultan Melikşah'ın kendisine bu yönde bir Menşur göndermesine bağlamaktadır. Ona göre ilk kez 1073'te dört kardeşe birden verilen Anadolu'da hüküm sürebilme fermanı bu tarihte kurulan genç devlette kolektif hakimiyetin geçerli olduğunu ifade etmekteydi.⁶⁰ Köymen, yukarıda da sözüne ettiğimiz gibi Mansur'un ortadan kaldırılmasından sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nde kolektif hakimiyetin ortadan kalktığını ve dolayısıyla devletin inhilal etmiş olduğunu ve bunun sonucunda, Sultan Melikşah nezdinde birkaç defa onun güvenini kazanmış Süleyman Şah'ın yeni bir menşurla Türkiye Selçuklu devletini ikinci defa kurduğunu belirtmektedir.

*“Anadolu’da hanedana dahil bir prensin başkanlığında vasal bir devlet kurmak bahis konusu ise, ortada en iyi namzet olarak, Büyük Selçuklu imparatoruna sadakatini muhtelif vesilelerle ispat etmiş olan Süleyman Şah kalmıştır. İmparator Melik Şah, vasal Anadolu. Selçukluları Devleti’nin başına yeni bir menşurla Süleyman Şah’ı geçirmekte tereddüt etmemiştir (1077). O, tek başına Anadolu Selçukluları tahtına oturmakla, sadakatinin tam mükâfatını gördü”*⁶¹

Köymen, Süleyman Şah'ın doğuya yönelip hayatını kaybettikten sonra oğlu 1.Kılıç Arslan'ın Büyük Selçuklu Devletinin merkezinden kaçarak gelip İznik'te devletin başına geçmesini 3.kuruluş olarak değerlendirmektedir.

“1092 yılı, Süleyman-şah’ın oğulları Kılıç Arslan ve Kulan Arslan (Davud) için bir kurtuluş yılı oldu. Bilindiği gibi, Kılıç Arslan ve Kulan Arslan kardeşler, babalarının ölümünden, yani 1086 yılından beri İsfahan’da tutuklu idler. Sultan Melikşah’ın ölümünden sonra Büyük Selçuklu Devletinde taht için hemen hemen bütün hanedan üyelerinin katıldığı sonu gelmez bir mücadele başladı (1092), Bu yüzden, Selçuklu Devletinin merkezinde öyle bir karışıklık meydana geldi ki, hanedan üyeleri etraflarıyla ilgilenemez hale geldiler. İşte bu taht mücadelesinin yarattığı karışıklık ortamından yararlanan Kılıç Arslan ve Kulan Arslan kardeşler, kaçarak Anadolu’ya

⁶⁰ M.A.Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s.102-103.

⁶¹ M.A.Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s.106.

geldiler”⁶²

Anadolu’ya gelen Süleyman Şah’ın oğulları, babalarının kendilerine bıraktığı, temelleri sağlam, teşkilatı oturmuş, 6 yıllık esaret hayatları boyunca kendilerini özlemle bekleyen insanların bulunduğu bir tablo ile karşılaştılar.

3.3.2.) 1075 Tarihi

Osman Turan, Türkiye Selçuklu devletinin 1075 yılında kurulduğunu belirtmektedir. Ona göre; Süleyman Şah, Türkiye Selçuklu devletinin kurucusu ve ilk sultanıdır. Süleyman Şah’ın Sultan Alp Arslan zamanında Anadolu’ya gelmesi veya gönderilmesi ise mümkün değildir. Zira o dönemle ilgili kaynaklarda Anadolu’nun fethine gönderilmiş bir çok Türk Beyinin ismi geçtiği halde, bu Beylerden çok daha önemli bir şahsiyet olan Süleyman’ın ismi bu eserlerde zikredilmemektedir. Demek ki Alp Arslan zamanında Süleyman Şah Anadolu’da yoktu. Zaten Alp Arslan gibi ileri görüşlü bir sultan, babadan kalma bir dava ile kendileriyle mücadele eden Kutalmış’ın oğlunu Anadolu’ya göndermezdi.⁶³ Ona göre Kutalmış oğullarının Anadolu’ya gelmeleri Melikşah zamanında vuku bulmuştur. Bu durum, bazı doğulu tarihçilerin belirttiği üzere Melikşah’ın isteği doğrultusunda değil, batılı tarihçilerin işaret ettiği Alp Arslan’ın vefatını müteakip Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun merkezinde çıkan taht mücadelelerinden yararlanıp kaçarak Anadolu’ya gelmek şeklinde olmuştur. Kutalmış oğullarının atalarından kalma bir isyan ruhu ile Anadolu’ya kaçmaları söz konusudur. Yoksa bir kısım tarihçilerin iddia ettiği gibi Büyük Sultan Melikşah tarafından o sırada Anadolu’da bulunan başsız Türkmenleri disiplin altına almak amacıyla yapılmış bir görevlendirme mevzu bahis değildir.⁶⁴

Turan’a göre, Büyük Selçuklu İmparatorluğunun merkezinden kaçan Kutalmış oğulları önce güneydoğu bölgesine geldiler. Ancak şu sebeplerden dolayı bu bölgede muvaffak olamayacaklarını anladılar; Öncelikle Şöklü Bey’e katılan kardeşleri Alp İlek ve Devlet ile amcaları Resul Tekin’in çocuklarının Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun vassalı Atsız tarafından nasıl bertaraf edildiklerini gördüler. Ayrıca o sırada Anadolu’yu fethetmekle meşgul olan Artuk Bey gibi güçlü bir Türkmen

⁶² S.Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s.64.

⁶³ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yay., İstanbul, 2004, s.75-76.

⁶⁴ A.g.e., s.77.

liderinin bu vazifeden geri alınarak İran'a döndüğünü fark ettiler. Son olarak, daha evvel Büyük Selçuklu Devletine bir şekilde isyan etmiş bulunan ve Büyük Selçuklu Devleti komutanlarından Afşin tarafından Bizans'a kadar takip edilen kalabalık ve başsız Türkmen kitlelerinin akın akın Anadolu'ya gittiklerini müşahade ettiler ki bunların sonucunda bu yeni ülkeye geçmeye karar verdiler.⁶⁵ Bu tafsilatlı açıklamalardan sonra Osman Turan, Türkiye Selçuklu Devletinin kuruluş tarihini şu şekilde izah etmektedir.

*“Suriye müellifleri, ‘Kutalmış oğlu Süleyman 467 (1075) senesinde İznik ve havalisini fethetti’ ifadesi ile bu fetih ve tarihini tespit edip «Anonim Selçukname»yi teyit eylemişlerdir... Bu suretle, Arap kaynağının (El-Azimî) açık ifadesine göre, İznik'in fethi ve Türkiye Selçukluları devletinin kuruluşu 1075 yılında vuku bulmuştur. Süleyman'ın İznik'ten önce Konya'yı payitaht yaptığına dair görüşler yanlış tahminlere dayanıyordu.”*⁶⁶

Osman Turan'a göre 1075 yılında kurulan bu devlet, 1078 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah tarafından Kutalmış oğlu Mansur'un ortadan kaldırılması için gönderilen Emir Porsuk'un seferi neticesinde istiklalini korumaya devam etmiş ve 1081 yılında Bizans İmparatorluğu ile yapılan Dragos çayı Antlaşması ile de fiili varlığına hukuki bir boyut kazandırmıştır.

Osman Turan Süleyman Şah'ın “sultan” unvanını alıp almadığını da değerlendirmiştir. O daha çok batılı tarihçileri ölçü kabul ederek Süleyman Şah'ın Sultan unvanına sahip olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Ona göre Anna Komnena'nın, eseri Alexiad'ta belirttiği *“İznik'i payitaht yapan ve bizim saray dediğimiz sultanlığı orada kurup bütün şarka hükmeden Süleyman, bu muahedenin akdi sırasında ‘sultan’ unvanını da taşıyordu.”* cümlesi ile *“Antakya seferine çıkmadan önce ‘Emîr Süleyman bu sırada Sultan rütbesini almış bulunuyordu.’* cümlesi Süleyman Şah'ın sultan unvanını aldığının ilk işaretiydi. Bu işaretin eksik olan yanı ise söz konusu unvanın Halife ve Büyük Sultan Melikşah tarafından onaylanıp onaylanmadığıydı. Osman Turan bu konuda da Süryani Mihael'in *“Süleyman İznik ve İzmit şehirlerini alarak oralarda hüküm sürdü, bütün memleket Türklerle doldu; bunu öğrenen Bağdat halifesi ona sancak ve diğer*

⁶⁵ O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.83.

⁶⁶ O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.83.

şeyler (hâkimiyet alâmetleri) gönderip, onu taçlandırdı, sultan ilân etti. Böylece Türklerin Türkistan (Margiana) dışında biri Horasan' da, öteki Roma (Anadolu) ülkesinde olmak üzere iki hükümdarı oldu” şeklindeki ifadelerini delil göstererek Melikşah'ın mecburen Süleyman Şah'ın sultanlığını tasdik ettiğini belirtir.⁶⁷

Oysa biliyoruz ki Süleyman Şah hayatının sonuna kadar Büyük Sultan Melikşah'a karşı hep itaatkar bir tavır sergilemiş, en azından attığı her adıma dikkat etmiştir. Ayrıca Büyük Selçuklu İmparatorluğu gibi bir devletin Sultanı olan Melikşah'ın, Halifenin rica ve tavsiyelerini tamamen göz ardı etmeyeceğini ancak kendisi gibi “sultan” unvanı taşıyan bir Selçuklu şehzadesine de izin vermeyeceğini düşünüyoruz.

Osman Turan'a göre Sultan Melikşah'ın gözünde Mansur ile Süleyman Şah arasında fark yoktur. Mehmet Altay Köymen, Süleyman Şah'ın Sultan Melikşah'a karşı 3 defa sadakatini ispatlayacak şekilde davranışlarda bulunduğunu dolayısıyla Sultan Melikşah'ın Süleyman Şah'a, en azından Mansur'a nispetle, itimat ettiğini belirtir. Bizim kanaatimiz de bu yöndedir. Çünkü, Süleyman Şah'ın vefatını müteakip Anadolu'yu tamamen merkeze bağlamak için büyük ordular sevk eden Melikşah, neden Süleyman Şah ilk başa geçtiği zaman (Mansur' un ortadan kaldırılmasından sonra) Anadolu'yu itaat altına almak için harekete geçmedi. Demek ki Süleyman Şah'a karşı bir güveni veya en azından yeni şartlar dahilinde konuyu farklı bir açıdan değerlendirmeye çalışma gibi bir yaklaşımı söz konusu idi.

Ali Sevim de, “Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah” isimli eserinde 1075 tarihini işaret ederek “O, 1075 yılında İstanbul'un hemen yanı başında büyük ve tarihi bir Bizans kenti olup, sağlam surlara sahip bulunan İznik'i fethetti ve burasını temellerini atmakta olduğu Türkiye Selçuklu Devleti'nin başkenti yapmak suretiyle devletini kurdu.” şeklinde bir ifadede bulunmuştur.⁶⁸

Devletin kurulması ile Sultanlık unvanını biz aynı paralel de değerlendirmiyoruz. Yani Devletin kurulması için mutlaka “Sultan” unvanına sahip birinin mevcut olması gerektiği düşüncesinde değiliz. Çünkü bizim kanaatimize göre, Türkiye Selçuklu Devletinin kuruluş tarihi, Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarlarının

⁶⁷ A.g.e, s.92-93.

⁶⁸ A.Sevim, **Anadolu Fatihî**, s.26.

“Sultan” unvanını kullanması tarihinden öncedir. Nitekim aynı durum Suriye Selçuklu Devletinde de mevcuttur. Zira Suriye Selçuklu Devleti kurulduğu zaman başında Sultan değil, bir Melik (Tutuş) vardı.

Bizleri tereddüde düşüren A. Komnena’nın eserindeki ifadelerdir. Anna Komnena “Alexiad” isimli eserinde “...tüm Anadolu’ da buyruk yürüten Süleyman’ın İznik’i üs edindiğine bizim İmparatorluk dediğimiz Sultanlık’ının merkezinin de orada bulunduğu...”⁶⁹ şeklindeki kaydı ile, Süleyman Şah’tan “Sultan” veya “Emir Süleyman” şeklinde bahsetmekte ve O’nun İznik’te bir “Sultanlık” kurduğunu ifade etmektedir.

A. Komnena babası Bizans İmparatoru Alexios Komnenos ile Süleyman Şah arasında yapılan Dragos Çayı Antlaşması’nın öncesindeki olayları anlatırken de Süleyman Şah’tan “Sultan” diye bahsetmektedir;

“...Komnenos, Türkleri yalnız İstanbul Boğazından ve denize komşu bölgelerden kovup, çok uzağa sürmekle kalmadı; onları tüm Thynia ile Bithynia’ nın sınırlarında ve keza Nikomedeina/İznik’in dolaylarından sürüp atarak “Sultan’ı” (Kutalmış oğlu Süleyman Şah’ı) çok ısrarla, barış dilemek zorunda bıraktı...”⁷⁰

A.Komnena babası Alexios Komnenos’un Süleyman Şah’tan batıdan gelen düşmanlarına karşı yardım aldığını anlattığı bölümlerde de Süleyman Şah’ı Sultan diye tanıtmaktadır;

“...Böylece O (Alexios) yüklendiği görevin büyüklüğünü düşünerek dehşete kapıldı; kendi birliklerindeki asker sayısının Robert’inkilerin küçük bir bölümündekiler kadar bile olmadığını göz önünde tutarak, doğudan Türkleri (Türk askeri) getirmenin gerekliliğine hükmetti ve o zaman, bu dileğini Sultan’a (İznik’teki Süleyman Şah’a) ilettili...”⁷¹

A.Komnena, Süleyman Şah’ın Antakya Seferinden bahsederken Süleyman Şah’tan “Emir Süleyman” diye söz ettiği gibi O’nun Sultan unvanını aldığını da belirtir.;

⁶⁹ Anna Komnena, **Alexiad, Malazgirt Sonrası**, (Çvr. Bilge Umar) İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996, s.124.

⁷⁰ Anna Komnena, **Alexiad**, s.126.

⁷¹ **Alexiad**, s.133.

“...Nasıl, Emir Süleyman Nikaia/ İznik’den ayrılırken Ebu’l Kaasım’ı orada yönetici olarak bırakmıştı...”⁷²

Antakya’nın hakimi Philaretos’un oğlunun babasına ihanet edip İznik’e gelerek babasının hakim olduğu Antakya’yı ele geçirme konusunda Süleyman Şah’ı teşvik etmesinden bahsederken de

“...8 gün yolculuktan sonra İznik’e vardı o arada Sultan San’ını takmış bulunan Emir Süleyman’ı buldu, O’nu Antakya’yı kuşatmaya yönlendirdi ve babası ile savaşa girmeye kışkırttı...”⁷³

A. Komnena’nın ifadelerini değerlendirecek olursak; Öncelikle şunu söylemeliyiz ki A. Komnena’nın Türklerde “Sultan” unvanının ne anlama geldiğini ve nasıl alınabildiği konusunda tam bir bilgisi olmadığı kanaatindeyiz. Ayrıca kullandığı çelişkili ifadeler, A. Komnena’nın konunun teknik boyutu dışında tarihi boyutu noktasında da eksik bilgili olduğunu göstermektedir. Zira Süleyman Şah’ın İznik’ten ayrılmasını anlatırken,.. “Emir Süleyman Nikaia/ İznik’den ayrılırken Ebu’l-Kasım’ı orada yönetici olarak bırakmıştı”...şeklinde ifade kullanarak Süleyman Şah’ın o sırada Emir unvanına sahip olduğunu belirtmiş, oysa bu tarihten 8 gün sonraki Antakya’nın ele geçirilişini anlatırken Süleyman Şah’ın Sultan unvanına sahip olduğunu belirtmiştir. Eğer bu fikri kabul edecek olursak, Süleyman Şah’ın bu 8 günlük süre içerisinde Sultan unvanına sahip olduğu. gibi bir durumla karşı karşıyayız demektir ki bu mümkün değildir. Çünkü Anna Komnena eserinde daha önceki olaylardan, mesela babasının Süleyman Şah’tan yardım istemesi olayından söz ederken de Süleyman Şah’tan Sultan diye bahsetmektedir. Yani kısacası Anna Komnena’ya göre Süleyman Şah, babasının ilk dönemlerinde “Sultan”, Antakya’ üzerine gitmeden önce “Emir” ve en sonunda Antakya önlerine geldiğinde tekrar “Sultan” idi.

A.Komnena eserinde genellikle, babasından övgü ile bahsetmekte düşmanlarından ve özellikle de Türklerden olumsuz şekilde söz etmektedir. Süleyman Şah’ın vefatını anlatırken dahi “*bu sefil kişi sefilce öldü*”⁷⁴ diyerek konulara duygusal yaklaştığını belli etmiştir. Dolayısıyla ihtimaldir ki çok yükseklerde gördüğü babasının yardım istediği birisinin ancak bir Sultan olabileceğini düşünmektedir.

⁷² Alexiad, s.194.

⁷³ Alexiad, s.194.

⁷⁴ A.Komnena, Alexiad, s.195.

A.Komnena' nın bize ışık gösterebilecek cümlesi “*tüm Anadolu’da buyruk yürüten Süleyman’ın İznik’i üs edindiğine bizim İmparatorluk dediğimiz Sultanlık’ının merkezinin de orada bulunduğu*” dair cümlesidir. Anna’nın burada kullandığı Sultanlık kelimesinden “Devlet Teşkilatını” kast ettiği anlaşılıyor. Dolayısıyla bizim de kanaatimiz o yöndedir ki Süleyman Şah, Antakya seferine çıkmadan önce başkenti ve teşkilatı olan bir devleti kurmuş ancak Sultan unvanını almamıştır.

İbrahim Kafesoğlu da Süleyman Şah’ın “sultan” unvanını almasının mümkün olmadığını belirtmektedir. Ona göre; konu ile ilgili araştırma yapanların en çok yanıldıkları nokta Süryani Mihael’in eserinde zikredilen, Halifenin Süleyman Şah’a “sultan” unvanını vermesi ve Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah’ın bunu onaylamasıdır. Kafesoğlu’na göre burada aceleci davranılmış ve Süryani Mihael tarafından, Süleyman Şah ile onun oğlu Kılıç Arslan birbiriyle karıştırılmıştır. Çünkü eserde sözü edilen biri Horasan da biri Anadolu’da Türklerin iki sultanının bulunduğu zaman dilimi, olsa olsa Melikşah’ın vefatını müteakip meydana gelen iç karışıklıklar dönemine aittir. Zaten bu dönemde Halifelik makamı da kendilerine mutlak surette hükmedecek bir hükümdar görmediklerinden çok daha rahat ve bağımsız hareket edebiliyorlardı. Dolayısıyla böyle bir dönemde Halifenin, Haçlılara karşı son derece başarılı savaşlar yapmış bulunan Türkiye Selçuklu Devleti Hükümdarı 1. Kılıç Arslan’a sultan unvanını verebilmesi mümkündür. Bu tip bir sonucun Sultan Melikşah zamanında doğması ise imkansızdı. Zira Büyük Selçuklu İmparatorluğu kurulduktan kısa bir süre sonra Tuğrul Bey, Bağdad’ta Şii tahakkümü altındaki Abbasi halifesini Arslan Besasiri’nin elinden kurtarmıştır. Halife ise bunun karşılığında olmak üzere bir teşekkür nişanesi olarak, Tuğrul Beyi Doğunun ve Batının hükümdarı ilan etti. Bununla din ve ahiret işlerinden ayrılan “dünya” (saltanat) işleri tamamen Sultanın idaresine bırakılmıştır. Bir kişiye sultan unvanının verilebilmesi de dünya ile ilgili bir iş olduğundan burada tek yetkili makamın Büyük Selçuklu Sultanı olduğu açıktır. En kudretli dönemini Melikşah zamanında yaşayan Büyük Selçuklular’ın, geçmişten beri kendilerine rakip olan bir ailenin üyesine (Süleyman Şah’a) sultan unvanını vermeleri mümkün değildi. Dolayısıyla Halifelik makamı, Süleyman Şah’a olsa olsa Nâsir’üd-devle, Ebü’l-fevâris gibi lakaplar verebilir.

Claude Cahen dahi Halifenin böyle bir unvan veremeyeceğini, Sultan Melikşah'ın da kendine bağlı bir şahsa "sultanlık" bağışlayamayacağını belirterek, muhtemelen Süleyman Şah'ın müttefiki olan Bizans'ın ondan sultan diye söz ettiğini söylemiştir.⁷⁵

Kafesoğlu, Osman Turan'ın konuyla ilgili fikirlerinin tarihi gerçeklerden ziyade tahminlere dayandığını söylemiştir.⁷⁶ Gerçekten de Osman Turan, Halifenin Süleyman Şah'a bir kısım hakimiyet alametleri ve unvanlarını verebileceğini şu mantık silsilesi dahilinde açıklamaya çalışmıştır: Ona göre elbetteki hâkimiyet unvan ve alâmetlerinin verilebilmesi için hem Halifenin hem de onay mercii olarak Melikşah'ın iradesi gerekiyordu. Halifelik makamı, Büyük Selçuklu İmparatorluğu karşısındaki pozisyonunu kuvvetlendirmek ve de Süleyman Şah'ın Şii Fatımi Halifeliğine bağlanmasını engellemek için böyle bir irade beyanında bulunabilir. Melikşah böyle bir şeye gönüllü olarak rıza göstermese de Şii Fatımilerin güçlenmemesi için bunu sineye çekebilir.⁷⁷

Bizim kanaatimiz Türk Hakimiyet anlayışına tamamen aykırı olan böyle bir konuya Melikşah'ın kesinlikle rıza göstermeyeceği ve izin vermeyeceği yönündedir. Melikşah'ın Şii Fatımi Halifeliğinin güçlenmesini arzu etmediği için Süleyman Şah'a verebileceği unvan, bir çok İslam tarihçisinin belirttiği gibi, olsa olsa "Melik" unvanı olabilir.

İlerde de göreceğimiz gibi Sünni Abbasi halifeliği ile Şii Fatımi Halifeliği arasında ciddi bir rekabetin bulunduğu ve gerek Kutalmış'ın oğullarından Alp İlik ile Devlet'in, Şöklü ile ittifakı sırasında, gerek Suriye Selçuklu Melik'i Tutuş'un Artuk Bey ile ittifakı sırasında ve gerekse Süleyman Şah'ın Tarsus ve civarını zapt ettikten sonra Trablusşam'ın Şii hakiminden hatip ve imam istemesi sırasında, Selçuk oğullarından durumunu kuvvetlendirmek ve en azından muhafaza etmek isteyen kişilerin bu rekabeti kullandığını göreceğiz. Ancak böyle bir niyetin başarılı olabilmesi yani Abbasi halifeliğinin, muhalif bir Selçuklu Şehzadesinin Şii Fatımi halifeliğine tabi olmaması için Büyük Selçuklu imparatorluğu nezdinde girişimlerde bulunarak Büyük Sultan tarafından bu muhalif şehzadeye "sultan" unvanının tevcih edilmesini sağlaması

⁷⁵ C.Cahen, "Türklerin Anadolu'ya ilk Girişi" s.21.

⁷⁶ İ.Kafesoğlu, "Hangi Tarihte Kuruldu?", s.25.

⁷⁷ İ.Kafesoğlu, "Hangi Tarihte Kuruldu?", s.25-27.

ve akabinde kendisinin de bunu onaylaması Melikşah gibi kudretli bir imparatorun döneminde olabilecek işlerden değildir. Ancak Melikşah'ın vefatından sonra nispi olarak güçlenen bir halifelik makamı, yine nispi olarak zayıflamış ve iç mücadelelerle uğraşan Büyük Selçuklu imparatorluğu nezdinde bunu yaptırabilir. Hele ki “sultan” unvanını alacak şahıs Kılıç Arslan gibi Haçlılara karşı kahramanca mücadele ederek İslam dünyasını korumaya çalışan birisi ise bu daha da kolay olur.

Osman Turan'ın, 1075 yılında Türkiye Selçuklu Devletinin kurulduğu ve Süleyman Şah'ın “sultan” unvanını aldığına dair düşüncesine katılmıyoruz. Yukarıda da izah etmeye çalıştığımız gibi bize göre Sultan unvanını alan Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarı, Süleyman Şah değil, onun oğlu 1.Kılıç Arslan dır. Devletin 1075'te kurulması meselesine gelince, bize göre bu tarihte Türkiye Selçuklu Devleti “egemenlik” unsuru açısından devlet hüviyetine sahip değildir. Zira bu dönemde Süleyman Şah, ne sikke kestirmiş ne de adına hutbe okutturabilmiştir. Salim koca ise Türkiye Selçuklu Devletinin bu tarihte kurulmuş olamayacağını bu sırada hükümdarın belli olmamasına (Mansur hayattadır) bağlamıştır. Ona göre, ortada bir devlet vardır ancak bu devletin sultanı mevcut değildir. Türkiye Selçuklu Devletinin fiilen kurulması Süleyman Şah'ın tek başına hükümdar olduğu ve teşkilatını kurduğu tarihten itibaren mümkün olmuş, Bizans ile yapılan Dragos Çayı Antlaşması da bu devletin hukuken tanınması anlamına gelmiştir.⁷⁸

3.3.3.) 1077 Tarihi

Mükrimin Halil Yınanç tarafından açıklanan bu görüşte, Süleyman Şah ile Mansur arasında ortaya çıkan anlaşmazlık sonucunda Süleyman Şah'ın bu durumu Sultan Melikşah'a bildirmesi ve nihayetinde Mansur'un ortadan kaldırılıp Süleyman Şah'ın tek başına hükümdar olması ile Türkiye Selçuklu Devleti' nin kuruluşunu tamamladığı ileri sürülmektedir. Ona göre; Kutalmış'ın iki oğlu, Süleyman ve Mansur, Bizans taht kavgalarına Bizans'ın Rumeli orduları komutanı Nikepheros Bryennos ile Anadolu orduları komutanı Nikephoros Botaniates arasında meydana gelen mücadele sırasında katılmışlar, ve Botaniates'i destekleyerek onun tahta çıkmasını

⁷⁸ S.Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s.40

sağlamışlardır. İstanbul'a kadar ilerlemiş bulunan Süleyman ve Mansur kardeşler geride bıraktıkları Anadolu topraklarına, zaten kendi hakimiyetlerinde bulunan topraklar nazarı ile bakmışlar ve emirlerinde bulunan Beyleri Anadolu'nun doğu ve batısında henüz fethedilmemiş yerleri ele geçirmekle görevlendirmişlerdir. Ancak birlik halinde hareket eden bu kardeşlerin arası Süleyman'ın, kardeşi Mansur'un isyana hazırlanmakta olduğunu metbuu olan Büyük Sultan Melikşah'a bildirmesi ile son bulmuştur. Sultan Melikşah ilk hamle olarak, o sırada Bizans'ın İstanbul sarayında misafir olarak kalan Mansur'un öldürülmesi için imparatora bir elçi göndermiş. ancak İmparator söz verdiği halde sözünde durmayarak Mansur'un Anadolu'ya dönerek kardeşi ile mücadeleye başlamasını sağlamıştır. Bu gelişme üzerine Süleyman, Büyük Sultan Melikşah'a yeniden müracaatı etmiş Melikşah ta önemli kumandanlarından Emir Porsuk'un komutasında bir orduyu Anadolu'ya sevk etmiştir.

Süleyman'ın kuvvetleri ile birleşen bu ordu, Mansur ile karşı karşıya gelmiş ve nihayetinde Porsuk'un Mansur'a teklif edip kabul etmesini sağladığı teke tek vuruşma sırasında hile yapılarak Mansur'un bertaraf edilmesi sağlanmıştır. Arap kaynakları ise Süleyman Şah'ın kendi kuvvetleri ile Mansur'u ortadan kaldırdığını belirtirler. Nihayetinde Anadolu'daki hükümlerlik hakkı konusunda Süleyman'ın hiçbir rakibi kalmayınca Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, kendisine sadakatle davrandığını gördüğü Süleyman'a gönderdiği bir Menşur ile Anadolu topraklarını tevcih etmiştir.⁷⁹ 1077'deki bu hadiseden sonra Süleyman'a Halifelik tarafından "sultan" unvanı verildiğini iddia eden Yınanç'a göre Süleyman Şah, böylelikle Anadolu'nun ilk sultanı olmuştur. Her ne kadar Süleyman Şah, "sultan" unvanını almış olsa da Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun merkezinde "melik" unvanı ile kabul edilecektir. Kurduğu devletin ilk başkenti ise Konya şehri olmuştur.⁸⁰

Bu görüşün eleştirilebilecek bir çok yönü bulunmaktadır. Öncelikle şunu ifade etmeliyiz ki Konya şehrinin fethedildiği tarih 1077'den daha önceye aittir. Ayrıca N.Botaniates'in tahta çıktığı tarihin 1078'in ortaları olduğunu bildiğimiz için bundan daha sonra meydana gelen Mansur olayının 1077'de gerçekleşmesine imkan yoktur. Anlaşılan o ki burada da aynı hataya düşülmüş ve Süryani Mihael'deki tutarsız bir haber baz alınarak Süleyman Şah'ın sultan olduğu iddia edilmiştir ki bu durum

⁷⁹ M.H.Yınanç, **Türkiye Tarihi**, s.105-106.

⁸⁰ A.g.e., s.103-104.

“Melik” ile “sultan” arasındaki mevcut farklar ortada iken bir kişinin nasıl hem “Melik” hem de “Sultan” olabileceğini izah etmekten uzaktır.⁸¹

Sultanlık unvanı ile devletin kuruluş tarihi arasında ayırım yaptığımızı ve bize göre Süleyman Şah’ın Sultan unvanını almadığını ancak Süleyman Şah zamanında devletin teşkilatı ile birlikte kurulduğunu yukarıda ifade etmiştik. Yınanç’ın iddiasındaki tarihsel çelişkinin (1077 mi? yoksa 1078 mi?) olayın mahiyetini değiştirmeyeceği kanaatindeyiz. Zira Mansur-Süleyman Şah ihtilafından sonra artık diye biliriz ki ortada bir “devlet teşkilatı” ve bu teşkilatın yönetildiği bir merkez yani “başkent” ve nihayetinde de bu devlet teşkilatını dahili hiçbir itiraz olmaksızın yöneten bir “Devlet Başkanı” sarih bir şekilde mevcuttur.

Mansur Bizans sarayına gittiği sırada Melikşah’a karşı isyan düşüncesinde olduğu kadar kardeşi Süleyman’ı da ortadan kaldırmayı hesaplıyor olmalıdır. Ancak Melikşah’ın, ister Süleyman’ın talebi üzerine olsun ve isterse kendiliğinden harekete geçmiş olsun, Porsuk’u Anadolu’ya göndererek Mansur’u ortadan kaldırmasıyla Mansur’un planları akim kalmış ve kardeşi Süleyman ile yürüttüğü ortak başkanlık düzeni de son bulmuştur. Artık Anadolu’da tek bir lider vardır; O da Kutalmış oğlu Süleyman’dır. 1078 yılı itibarıyla Süleyman Şah, İznik’i kendisine başkent yapmış ve burada Bizans imparatorluk teşkilatına benzer bir teşkilâtı kurarak Türkiye Selçuklu Devleti’ni kurmuştur. Bundan sonra Anadolu üzerinde, Marmara sahillerinden Toroslar’a kadar uzanan toprağı ile; yerli ve akın akın gelen Türkmenlerden oluşan nüfusu ile; yabancı ülkeler nezdinde muhatap kabul edilecek kadar güçlü bir egemenliği ile; Türkmen atlılarından mürekkep bir ordusu ile; bir devlet teşkilatı ile; ve nihayet bu devlet teşkilatının bağlı olduğu tek bir hükümdarı ile yeni bir devlet doğuyordu.

İznik’in 1075 tarihinde fethedilmesi, Türkiye Selçuklu Devletinin kuruluş tarihinin belirlenmesinde çok ta bir anlam ifade etmeyebilir. Zira bizce önemli olan fethedilen yer değil, kurulan Devlet teşkilatıdır. A. Komnena’nın ifadelerinden hareketle 1078’de Devlet Teşkilatının kurulduğunu müşahade ediyoruz. Ayrıca Devletin kuruluş tarihi’nin tespit edilmesi noktasında büyük bir önemi olmasa da 1078 yılında başkanlık meselesinin de çözülmüş olmasının Süleyman Şah’a dilediği

⁸¹ İ.Kafesoğlu, “*Hangi Tarihte Kuruldu?*”, s.6-7.

şekilde Devlet Teşkilatını kurabilmesi noktasında bir anlam ifade ettiğini düşünüyoruz. Oysa Kafesoğlu'na göre Süleyman Şah, Türkiye Selçuklu Devletinin ilk hükümdarı değil, Melikşah adına Anadolu'da fetih hareketlerinde bulunan bir Selçuklu komutanıdır. Ona göre, Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı 1.Kılıç Arslan olup bu devletin kuruluş tarihi de Kılıç Arslan'ın, Melikşah'ın ölümünden sonra kaçıp Anadolu'ya gelerek hazır bulduğu teşkilatın başına geçtiği 1092 tarihidir. Kanaatimizce, bu düşüncenin hatalı bir mantığı bulunmaktadır. Zira Melikşah adına Anadoluda başka fetih hareketlerinde bulunan komutanlar da olmuştur. Oysa bunların Süleyman Şah'ın ki gibi ölümünden 6 yıl sonra dahi varlığını sürdürüp oğullarının Sultan olmasına katkıda bulunabilecek bir devlet teşkilatları mevcut olmamıştır. Kafesoğlu'nun düşüncesini doğru kabul edersek, Süleyman Şah'ın kendi devlet teşkilâtını kurmadığını ve komşu devletlerle kendi adına antlaşmalar yapmadığını da kabul etmemiz gerekir.⁸²

Burada yeri gelmişken başkent meselesini de incelememiz gerekir.

Yukarıda da gördüğümüz üzere Mükrimin Halil Yınanç'a göre Konya 1077'de Süleyman şah tarafından alınmış ve başkent yapılmıştır.⁸³ Osman Turan ise Konya'nın ilk defa 1069'da Türklerin eline geçtiğini ancak daha sonra diğer Anadolu şehirleri gibi Konya'nın da Bizans tarafından geri alındığını belirterek, Türkiye Selçuklu Devleti'nin 1075 yılında fethedilen İznik'te kurulduğunu dolayısıyla ilk başkent in İznik olduğunu söylemiştir.⁸⁴ Mehmet Altay Köymen ise Türkiye Selçuklu Devleti'nin 1073, 1077 ve 1092'de olmak üzere üç kez kurulduğunu ve ikinci kuruluş safhası sırasında, 1084'lere doğru, başkent in İznik olduğunu belirtmektedir.⁸⁵

İlk başkent in neresi olduğu konusu yabancı araştırmacıların da çözdüğü bir konu değildir. Meselâ, A.A. Vasiliev, Bizans imparatorluğu tarihi isimli eserinde, Rum yahut Anadolu sultanlığının Süleyman tarafından Konya'da kurulduğu görüşünü ileri sürerken, J. Laurent, Bizans kaynaklarına dayanarak, ilk başkent in İznik olduğunu söylemiştir. Claude Cahen'e göre ise, Konya, 1068'de Afşin tarafından sadece

⁸² S.Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, 2003, s.40-41.

⁸³ M.H.Yınanç, **Türkiye Tarihi**, s.103-104.

⁸⁴ O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.84.

⁸⁵ M.A.Köymen, **Selçuklu Devri**, s.85-107.

yağmalanmıştır; 1080'lerden itibaren Süleyman'ın başkenti olarak İznik görünmektedir.⁸⁶

Bir yerin Başkent statüsü kazanabilmesi için o yerde devlet teşkilatının bulunması gerekir. Yoksa tarihi öneme haiz bir şehrin ele geçirilmesi o yerin başkent olduğunu göstermez. Konya şehrinde Türkiye Selçukluları'na ait bir devlet teşkilatının bulunması tarihi çok sonraki dönemlere aittir. A. Kommena' nın eseri "Alexiad" da ipucunu verdiği üzere "sultanlık teşkilatı" Türkiye Selçuklu Devleti'nde İznik'in ele geçirilmesinden sonra kurulmuştur. Dolayısı ile Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk başkentinin kesinlikle İznik olduğu kanaatini taşıyoruz.

3.3.4.) 1080 tarihi

Türkiye Selçuklu Devleti'nin 1080'de kurulduğu tezi Zeki Velidi Togan'a aittir. Togan, 1080 yılında Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulduğu iddiasına delil teşkil edecek herhangi bir tarihi kayıt ortaya koymaz. O, Mikail oğulları ile Selçukluların diğer aileleri arasındaki ilişkileri de "Türkmencilik görüşü" ile açıklamaya çalışmıştır. Buna göre, Kutalmış oğulları, Anadolu'ya akın akın göç ederek gelmiş olan ve Büyük Selçuklu Devletinin başında olan Mikail oğullarından nefret eden Türkmenlerce derhal benimsenmiştir. Çünkü, Mikail oğullarından Alp Arslan'ın, gerek etrafında Türkmenlerin bulunduğu Kutalmış'ı ve gerekse Selçuklu ailesinin diğer bir kolunun lideri olan Musa Yabgu'yu nasıl bertaraf ettiği gerçeği göz önünde bulundurulduğunda Türkmenlerin, Kutalmış'ın oğullarının etrafında toplanmasının doğal olacağı iddiasında bulunmuştur Togan, Tuğrul Bey'in Türkmenler arasında yalnızca "Kuş Bey"i unvanına sahip olduğunu ve de Arap İslam dünyası ile temasa geçtikten sonra devletin esas temeli olan Türkmenlere karşı zorbalık yaptığını iddia etmiştir.⁸⁷

Prof. Dr. Zeki Velidi Togan'ın bu görüşünde, Selçuklu ailesi arasındaki rekabetin kaynağı, "Türkmencilik" olarak gösterilmektedir. Bu noktadan hareketle de Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun gayri mili bir duruş sergilediğini oysa diğer Selçuk oğullarının milli bir duruş sergileyerek Türkmen oymakları arasında kabul gördüklerini iddia etmektedir. Yapmış olduğumuz bu araştırmada Selçuklu ailesi arasındaki

⁸⁶ İ.Kafesoğlu, "Hangi Tarihte Kuruldu?", s.6.

⁸⁷ Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s.196.

rekabetin bu mili duruş ile izah edildiğine dair başkaca bir kaynak bulamadık. Zaten herhangi bir belgeye de dayanmayan bu görüşün bir çok tutarsızlığı da mevcuttur. Şöyle ki;

Selçuklu tarihi içinde siyasi bir unvan olarak “Kuş Bey”i unvanının olduğunu veya kullanıldığını göremiyoruz. Zorba diye vasıflandırılan Tuğrul Bey’in Dandanakan savaşından sonra toplanan Kurultay’da oy birliği ile sultan seçildiğini kendisine karşı düşmanlık yapan amcası Arslan’ın oğlu Kutalmış’a dahi yeni devlette roller verdiğini, karakter olarak ta âdil, dindar ve saygılı birisi olduğunu bilmekteyiz. Ayrıca Selçuklu ordusu içinde diğer Müslüman uluslardan askerler olduğu gibi Türk askerlerin de mevcut olduğu ve bir çok komutanın Türkmen beyi (Sav-tegin, Ak-sungur, Kül-sarıg, Altuntak, Sungurca, Porsuk, Bozan vb.). olduğunu da bir gerçekten Büyük Selçukluları gayri milli ve zorba olarak değerlendirmek insafsızca bir yaklaşım olarak gözükmektedir.

3.3.5.) 1081 Tarihi

Fransız yazar J. Laurent tarafından ifade edilen bu görüşü incelemeden evvel bazı hususları açıklığa kavuşturmak lazımdır. Yazarın eserinde ilk göze çarpan durum, kendisinin, doğulu yazarlara karşı bir itimatsızlık içersinde olduğudur.

“...Doğulu yazarların bize anlattıklarının hiç te kesin olmadığını, çok kez yanlış hatta olaylara tamamen aykırı olduğunu biliyoruz. Anadolu Rum Sultanlığının menşei hakkında onların verdikleri bilgilere kesinlikle güvenilmemelidir...”⁸⁸

Yazar çalışmasını yaparken daha çok batılı yazarları referans almasını sebeplerini kendince açıklamış ve M.Attaleiates, A.Komnena, N.Bryennios, İ.Zonaras, İ.Skylitzes, Barhebraeus/Abul-Farac vb. yazarların Anadolu Selçuklu Devleti’nin kuruluşu ile ilgili görüşlerini değerlendirmiştir. Sübjektif değerlendirmelerine delil olarak ta özellikle M.Attaleiates kaynaklı olarak Süleyman Şah ve kardeşi Mansur’un Grek Devletinin bir hizmetçisi imiş gibi gösteren ifadelerini belirtebiliriz. Bu manada A. Komnena’nın da aynı yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir. J.Laurent’in Türkiye

⁸⁸ Laurent J.Run, “Rum (Anadolu) Sultanlığı’nın Menşei”, s.220

Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ile ilgili ifadelerini incelersek; Ona göre Kutalmış oğulları Sultan Melikşah'a asi olarak Anadolu'ya gelmişlerdir. Oysa Bizans'ın hizmetine gönüllü olarak katılmışlar ve bundan sonra da bunu gelenek haline getirip Bizans'ın emrinde bulunmayı sürdürmüşlerdir. Böylece Kutalmış oğulları yüklü miktarda servet kazanma imkanı da buluyorlardı. Asi olup kaçarak Anadolu'ya geldiklerini söylediği Kutalmış oğulları ile ilgili olarak J.Laurent, ilerleyen cümlelerde, Kutalmış oğullarının Sultan Melikşah ile Halife veya Vezir Nizamü'l Mülk'ün aracılığı sonucunda antlaşma yaptığını ve Melikşah'ın istememesine rağmen bu antlaşmayı kabul etmek durumunda kaldığını belirtmektedir. Ona göre Sultan Melikşah bir çok fedakarlıkta bulunarak, Kutalmış'ın oğullarına, İstanbul Boğazı'na kadar ulaşan toprakları vermiştir.⁸⁹

Laurent kendi yaptığı açıklamaların içersindeki tutarsızlıkların farkında olarak şu sorulara da cevap aramıştır;

“...Fakat bu uzlaşmayı, geçimsizlikler ve çatışmalar izledi ve bu durum hakça, açık ve sürekli bir işbirliğinin başlangıcı olamadı. Kutulmuş'un, oğulları Sultan tarafından izlendiler. Büyük kardeş Mansur, Melik Şah'ın emriyle emîr Bursuk (Porsuk) 'un saldırısına uğradı ve yenilgisi sonucu öldürüldü. Neden sonra, ünlü vezir Nizam ül-Mülk, Süleyman'a sahip çıktı ve onu Rum'a karşı harekâtı sürdüren birliğin komutanlığına getirdi... Eğer, 1078 yılında, Mansur ve Süleyman her ikisi birlikte, Greklerin hizmetinde idiyse ve eğer Melik Şah, imparator Nicephore Botaniates'in yardımıyla Mansur'u öldürttü ise, Süleyman'ın, yaşamını Nizam ül-Mülk'e borçlu olabileceği bir olay, nasıl vuku bulabilirdi ve özellikle, “Romen” imparatorunun, daha önce, hizmetine girmiş iken, nasıl, Anadolu Selçuklularının ordu komutanlığına getirilebilirdi...”⁹⁰

Laurent, Anadolu'nun fethi işi ile görevlendirilen ilk komutanlarda biri olan Artuk Bey'in Anadolu'da fetih hareketlerinde bulunduğu 1074 yılında Süleyman Şah'ın henüz burada olmadığını, Artuk Bey'in bir devlet kurma amacından ziyade milli bir fetih hareketi gayesi ile Anadolu'da faaliyette bulunurken, Süleyman'ın, Bizans'ta kendisine müttefik edinerek daha bilinçli ve daha kalıcı adımlar attığını,

⁸⁹ Laurent J.Run, “*Rum (Anadolu) Sultanlığı'nın Menşei*”, s.222.

⁹⁰ L.J.Run, “*Rum (Anadolu) Sultanlığı'nın Menşei*”, s.222-223.

ayrıca 1078 yılından itibaren Anadolu’da bulunan Türklerin tek liderinin Süleyman olduğunu belirtmektedir.⁹¹

Laurent, Süleyman Şah’ın, Bizans İmparatoru’nun emrinde yardımcı bir kuvvetin komutanı olduğunu, Bizanslıların da bundan dolayı mutlu olduklarını, üstelik Dragos Çayı antlaşması ile de konuya hukuki bir boyut kazandırıldığını şu cümlelerle ifade etmiştir;

“...1080 yılından itibaren, Türkler şehirlerin içine kadar girerek yerleştiler ve orada ya İmparatorun yahut taht üzerinde hak iddia eden birisinin adına, hareket etmeye başladılar. Bu ortamdan yararlanan Süleyman, İznik (Nicee)’i kendisine başkent yapmayı başardı. İznik’te, imparatorluk yönetiminin tam yetkili temsilciliğini elde etmişti. Bu unvanla, İstanbul Boğazı üzerinde, geçiş parası hakkı koymuştu. Artık, hiç kimse ona engel olamıyordu, İmparatorluk tahtına geçmiş olan Alexis Comnene bile bunlara dahildi. Zira, imparator, her şeyden önce, ona rakip oldukları aşağı yukarı açıkça söylenen, tahtına göz dikmiş olanlarla, Normanların her an acımasız saldırısına maruz Avrupa yakasındaki ülkesinin korunmasını, Türklere borçluydu. Bu nedenle, Alexis Comnene Türkleri Anadolu’ya doğru geri çevirmektense, hizmetinde çalıştırmaktan dolayı daha kazançlı ve mutluydu. Eski Roma İmparatorluğuna kadar uzanan bir geleneği sürdürerek, yakıp yıkılarak, zorla ele geçirilmiş yerleri, bu cengâverlere terk etti ve onları yardımcı gibi kullanmaya devam etti. İşte, Süleyman Şah’ın bu yerler üzerindeki haklarını, imparator, böylece feda etmiştir. Süleyman Şah da (Dracon) ırmağından İzmit’e (Nicomedie) ve İstanbul Boğazı yönünde topraklarının sınırlarını belirledi...”⁹²

Laurent, Bizanslıların düşündükleri planlarında yanıldıklarını çünkü Süleyman Şah’ın hiç de Bizans’ın emrinde yardımcı bir kuvvetin komutanı gibi davranmadığını, tam aksine egemen bir hükümdar gibi hareket ettiğini, İznik şehrinde Bizans İmparatoru Alexios Komnenos’un değil tamamıyla Süleyman Şah’ın sözünün geçtiğini belirtmektedir. Hatta 1081 yılından itibaren Süleyman Şah’ın bırakın Bizans İmparatorunu, Büyük Sultan Melikşah’ı dahi dinlemediğini üstelik Halife’nin izni olmadan “sultan” unvanının da Süleyman Şah tarafından kullanılmaya başlandığını belirterek Süleyman Şah’ın toprağı, ordusu, ve geliri ile

⁹¹ A.g.m., s.223.

⁹² A.g.m., s.226.

tam bağımsız bir ülkenin sultanı olduğunu iddia etmiştir. Dolayısıyla ona göre 1081 yılında , artık, bir Anadolu Sultanlığı mevcuttu ve İznik (Nicee) bu Sultanlığın başkenti idî ve Selçuklu beyi Süleyman Şah, bu devletin kurucusu ve ilk hükümdarı olmuştur.⁹³

Bir çok batılı tarihçi gibi Laurent te Türk hakimiyet anlayışını göz ardı etmiştir. Zira “sultan” unvanın alınabilmesi için hem halifenin hem de Sultan Melikşah’ın irade beyanında bulunması gerektiği gerçeğini görememiştir.

3.3.6.) 1092 Tarihi

Mehmet Altay Köymen tarafından, 1073 ve 1077’den sonra üçüncü kuruluş tarihi olarak belirtilen 1092 tarihi, İbrahim Kafesoğlu’na göre ise ilk ve kesin kuruluş tarihi olarak değerlendirilmiştir. Kafesoğlu’na göre Süleyman Şah’ ın Sultan unvanını alması mümkün değildir ki biz de yukarıda izah etmeye çalıştığımız üzere bu fikre katılmaktayız. Ancak Kafesoğlu, Selçuklu ailesi arasındaki rekabetin diğer Türk Devletlerinde mevcut olan aile içi rekabet olgusundan farklı olmadığını düşünmektedir. Bizim kanaatimize göre Kafesoğlu, Selçuk oğulları arasındaki aile içi rekabet olgusunu değerlendirirken vakanın psikolojik yönünü gözden kaçırmaktadır. Zira, Kutalmış, Kutalmış’ın oğlu Süleyman Şah ve onun da oğlu olan Kılıç Arslan’ın, 3 kuşak boyunca aynı ailenin diğer kolu olan Mikail oğullarına karşı hayatları pahasına mücadele etmelerini, vakanın psikolojik yönünü ihmal ederek, izah etmek mümkün değildir.

Kafesoğluna göre, Türkiye Selçuklu Devleti, hem fiilen hem de hukuken, Süleyman Şah’tan sonra ve ancak 1092 yılında Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Sultan Melikşah’ın vefatını müteakip meydana gelen iktidar boşluğu sırasında esir olarak bulunduğu başkent İsfahan’dan kaçıp gelen Süleyman Şah’ın oğlu Kılıç Arslan tarafından İznik şehrinde kurulmuştur. Ona göre 1092’ye kadar Türkiye Selçuklu Devleti bir Meliklik’ti. Bundan sonra ise Kılıç Arslan’ın idaresinde bağımsız bir devlet olmuştur. Buna, Bizans İmparatoru Alexios Komnenos’un tarihçi olan kızı Anna Kommena’nın şu ifadeleri delil

⁹³ L.J.Run, “*Rum (Anadolu) Sultanlığı’nın Menşei*”, s.226.

olarak gösterilebilir. “*Büyük Süleyman’ın iki oğlu Horasan’dan süratle İznik’e geldiler, sevinçle karşılandılar, Ebül-Gazi şehri onlara teslim etti. iki kardeşten büyüğü, Kılıç Arslan Sultan seçildi.*”⁹⁴

Kafesoğlu, bir noktada “Sultan” unvanına takılarak 1078 tarihini kaçırdığı gibi, Süleyman Şah’ ın vefatından 1.Kılıç Arslan’ ın tahta çıkış tarihine kadar geçen 6 yıllık sürenin, olmayan bir devletin ve onun olmayan teşkilatının ortadan kalkması için yeterli bir süre olduğu gerçeği ortada iken 1.Kılıç Arslan’ın nasıl olup ta İznik’e gelerek kendisi için her bakımdan hazır bir devletin başına geçtiğini izah edememiştir.

Kanaatimiz o ki 1078 tarihinde Türkiye Selçuklu Devleti hemen hemen bütün şartlara haiz bir devlet olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. Zira bu devletin teşkilatı, ordusu, devlet başkanı ve başkenti bu tarihte net olarak belli olmuştur. Dolayısıyla, Salim Koca’nın da belirttiği gibi “Türkiye Selçuklu Devletinin kuruluş tarihini 1078 olarak kabul etmek gerekir.”⁹⁵

⁹⁴ İ.Kafesoğlu, “*Hangi Tarihte Kuruldu?*”, s.27-28.

⁹⁵ S.Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, s.40.

IV. BÖLÜM

SELÇUKLULARIN MEZHEBİ TERCİHİ

4.1.SÜNNİ Şİİ AYRILIĞI VE SELÇUKLULARIN YAKLAŞIMI

Hız. Muhammed'in vefatından sonra, yakın arkadaşı olan Ebu Bekir, sahabeler tarafından Halife olarak seçilmiştir. Bu seçime Medine'deki yerli Müslümanlardan sadece Sa'd bin Übade rıza göstermemiş ve Hız. Ebu Bekir (632-634)'i Halife olarak tanımamıştır. Ayrıca bu sırada Hız. Peygamberin cenaze işleriyle meşgul olan Ehl-i Beyt (peygamber ailesi) de Halifeye biat olayına iştirak etmemişler, hatta yapılan bu seçimden dolayı kırılmışlardır. Öyle ki Hız Ali'nin biatı 6 ay sonra gerçekleşebilmiştir.¹

Hız Ebu Bekir'in vefatından sonra ise Hız. Ömer (634-644) halife olarak seçilmiştir. Zira Hız. Ebu Bekir, vasiyetinde, kendisinden sonra halife olarak Hız. Ömer'in seçilmesini istemiş ve kimse buna itiraz etmemiştir. Hız. Ömer'in şehit edilmesinden sonra ise, Halife Ömer'in isteği doğrultusunda, yeni Halifenin seçimi altı kişilik bir şu'raya bırakılmıştır. Şu'radan çıkan karar doğrultusunda İslam'ın üçüncü halifesi Hız. Osman (644-656) olmuştur.

Hız. Osman dönemi İslam Tarihi açısından ilk ayrılıkların ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Hız. Osman'ın yumuşak bir tabiatının olması, onu kendi akrabaları olan ve ileride Emevi Devletini kuracak olan yakınları karşısında zor durumda bırakıyordu. Zira Ümeyye oğulları (Emeviler) İslam Devleti'nin yönetimini ele geçirmenin hesaplarını yapıyorlardı. Bu hesaplar ve icraatlar, Ümeyye oğullarına karşı İslam toplumunda bir öfkenin doğmasına neden oluyor ve bunun sonucunda İslam Devletini içten çökertmeye çalışan bir kısım güçlerin, İslam toplumuna, olayların sorumlusu olarak Hız. Osman'ı gösterdiklerini müşahade ediyoruz.

¹ Seyfullah Kara, **Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları**, İz Yay. İstanbul, 2007, s.17.

Nihayetinde söz konusu öfke, cehaletin ve kıskırtmaların etkisiyle eyleme dönüşmüş, İslam toplumunda isyan emareleri görülmeye başlanmış, bunun sonucunda bir kısım insanlar ayaklanarak Medine'ye gelip Hz. Osman'ı şehit etmişlerdir.²

İsyancılar durumun kendileri için kötü olacağını düşündüklerinden, kendisi istememesine rağmen Hz. Ali (656-661)'yi Halifelik makamına getirmişlerdir. Ümeyye oğullarından Şam valisi Muaviye bu durumdan yararlanmak için Hz. Osman'ın kanının hesabını yeni halife olan Hz. Ali'den sorarak ona karşı isyan etmiştir. Nihayetinde Hz. Ali de şehit edilmiş ve İslam Devleti tamamıyla Ümeyye oğullarının yani Emevilerin eline geçmiştir.

Ancak Emeviler bununla yetinmemiş, özellikle peygamberimizin ailesine karşı düşmanca hareketlerde bulunmuşlar, Peygamberimizin çok sevdiği torunu Hz. Hüseyin'i Kerbela'da şehit etmişlerdir. Emeviler zamanında camilerde okutulan hutbelerde Hz. Ali'ye ağır hakaretler edilmiştir. Tabi ki bu durum İslam toplumunda kabul edilmemiş, isyanlar çıkmış ancak her defasında Emeviler bu isyanları kanlı bir şekilde bastırmışlardır. İnsanlar, Ehl-i Beyt (Peygamber Ailesi)'e yapılan zulme rıza göstermemişler tam aksine Ehl-i Beyt'e olan sevgi ve muhabbetlerini arttırmışlardır. Ancak aşırı sevgi beraberinde İslam dışı unsurlarında İslam toplumunda kendini göstermesine neden olmuştur. Öyle ki Hz. Ali'yi tanrı veya Peygamber seviyesine çıkaranlar dahi olmuştur.

İslam dünyasında ortaya çıkan mezheplerin siyasi boyutu, kendini "İmamet" sorunuyla göstermiştir. Yani sorun, Hz. Peygamber'den sonra Halife olarak yerine kim geçecek sorunu olunca ve de Mezhepler bu konuda birbirinden farklı görüşler ileri sürünce konunun siyasi boyutu ortaya çıkmıştır. Ebu'l Hasan El-Eş'ari bu konuya şöyle dikkat çekmiştir; "Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanların ilk ihtilaf ettikleri şey İmamet meselesidir" diyerek konunun siyasi boyutunu gözler önüne sermiştir.³

Ehl-i Beyt'e yapılan zulme rıza göstermeyen ve Hz. Ali'yi diğer bütün sahabeden üstün gören bu düşünce sistemine Şiilik (Şia) denilmiştir. Şia'nın Arapça anlamı "taraf" dır Şiilik kendi içinde çeşitli fırkalara bölünmüştür. Mesela bunlardan Sebeiciler, Hz. Ali'nin tanrı olduğunu yani tanrının onun içinde olduğunu

² S.Kara, **Büyük Selçuklular**, s.18.

³ A.g.e., s.16.

iddia edecek kadar ileri gitmişler ve bizzat Hz. Ali tarafından bu düşünceye mensup olanlar kafir ilan edilmiştir. Şiilik daha çok İran ve Irak bölgesinde gücünü hissettirmiştir. Çünkü Hz. Ali'nin halifeliği döneminde İslam Devleti'nin başkenti bir Irak şehri olan Kufe olmuştur.

Hz Ali'yi diğer bütün sahabeden üstün gören Şiiler kendi aralarında farklılıklar arz etseler de Hz. Peygamberin vefatından sonra Halifelğe en layık kişinin Hz. Ali olduğu inancı konusunda hem fikirdirler. Bazı Şii gruplar Hz. Ebu Bekir'in ve Hz. Ömer'in Hilafeti'nin de meşru olduğuna inanırlar. Ancak Hz. Ali'nin vefatından sonra Halifeliğin onun oğulları vasıtasıyla yürüdüğünü iddia etmişlerdir. Bunlar, Hz. Ali'nin soyundan gelen bu kimselere de “İmam” demişlerdir.⁴

Sünniler ilk dört halifeyle beraber Muaviye'nin hilafetini de bir anlamda meşru olarak görmektedirler. Sünni akideye göre “Muaviye, dört halifeden sonra başa geçen bir devlet başkanı olmasının yanı sıra, aynı zamanda İslam toplumunda saltanat uygulamasını başlatan Emevi Devleti'nin de ilk Halifesi'dir. Muaviye bir içtihat hatası yapmış ve bunun hesabını da Allah'a verecektir. Diğerleri gibi O da peygamberin sahabelerinden biridir.” Sünnilere göre Halife seçimi istişare ile yapılması gereken bir meseledir. Şiiler ise Halifeliğin Hz.Ali'nin evladından birisine ait olması gerektiğine inanırlar. Ancak Şiiler bu konu da yeknesaklık göstermezler. Örneğin, Hz. Ali bile sağlığında İlk üç halife'ye dil uzatmamışken hatta ondan sonra İmam olan torunları Zeyd, Hüseyin Bakır, Cafer Es Sadık gibi kimseler, Hz Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in Halifeliklerini meşru görürken yıllar sonra tarih sahnesine çıkan Fatımiler ve Büveyhiler İmamlığı alabildiğine yücelterek Sünni İslam dünyasına karşı düşmanca bir politika izlemişlerdir. Büveyhi Hükümdarları, Sünni Abbasi Halifelerine karşı da son derece olumsuz bir tavır içindeydiler. Sadece siyasi olarak Abbasi Halifelerini himayelerinde tutuyorlardı. Büveyhiler, Sünnilere o kadar düşmandılar ki sadece Muaviye'ye değil, Ebu Bekir ve Ömer gibi adalet timsali halifelere de ağır hakaretler ediyorlardı. Tabi ki bu durum Sünni Müslümanları fazlasıyla üzüyor ve kinlendiriyordu.⁵

Aslında Şiilerin Halifelik (imamlık) ile ilgili görüşlerinin temeli şuna dayanıyordu. Onlara göre Halifelik dinin temel unsurlarından olup çözümü insanlara

⁴ S.Kara, **Büyük Selçuklular**, s.19

⁵ A.g.e., s.38.

bırakılmamış oruç, namaz gibi bir konuydu. İnsanların Halife seçmesi gibi bir durum söz konusu olamazdı. Halife mutlak surette Ehl-i Beyt'ten birisi olmalıydı. Buna göre Hz Ali'den sonra halife (İmam) olan kişiler sırasıyla şunlardır. 2) Hz Hüseyin, 3) Hz Hasan, 4) Zeynelabidin, 5) Muhammed Bakır, 6) Cafer Es Sadık, 7) Musa Kazım, 8) Ali Er Rıza, 9) Muhammed Cevad, 10) Ali El Hadi, 11) Hasan El Askari, 12) Muhammed Bin Hasan.

Şiilerin Zeydiyye ekolü Hz. Ebu Bekir'in ve Hz. Ömer'in Hilafeti'nin de meşru olduğuna inanırlar. Bunlara göre hilafet seçimle olur. Dolayısıyla Zeydiyye ekolü Sünniliğe yakın durmaktadır. Konumuzla ilgisi olması bakımından burada İsnâaşeriyye ve İsmailiyye ekolüne değinecek olursak; İsnâaşeriyye ekolü yukarıda saydığımız on iki İmam'ın her birinin birer vasi olarak Hilafeti üzerelerine aldıklarını iddia ederler. Onlara göre on ikinci imam olan Muhammed annesinin gözü önünde evinin bodrumuna inmiş ve bir daha dönmemiştir. Onlara göre on ikinci imam Muhammed, Kıyamete yakın bir zamanda geri dönecektir. Yani İmam şimdilik "gizli" dir. İsmailiyye ekolü ise yukarıda saydığımız on iki imamın altıncısı olan Cafer Es Sadık'tan sonra İmamlığın Cafer Es Sadık'ın diğer oğlu olan İsmail'e geçtiğini iddia ederler. Onlara göre İsmail'den sonra Muhammed bin Mektum ondan sonra Cafer El Musaddık ondan sonra Muhammed Habib ve en sonunda da Abdullah El Mehdi İmam olmuştur. Abdullah El Mehdi'nin çocukları ise kendisinden sonra Mısır'ı ele geçirmişler ve Fatımi Devletini kurmuşlardır.

Şia hareketi X. Yüzyılın ortalarına kadar yer altında gizli olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Bundan sonra ise bu hareketin mensupları Mısır'ı ele geçirmişler ve Fatımi Devletini kurmuşlardır. Fatımi Devleti de açmış olduğu Şiilik kurumları ile (Mesela El Ezher Camisi ile) Şiiliğin yayılması için azami gayret göstermişlerdir.

Fatımi halifeleri Abbasi hilafeti ile başa çıkabilmek için bir doktrin oluşturmak durumundaydılar. Zira böylece Halifelik iddialarını meşrulaştırabilecekler ayrıca dağınık halde bulunan İsmailiyye hocalarını (dailerini) bir araya getirebileceklerdi. Fatımi Devleti, İsmailiyye dailerinin önceden beri çok iyi yürüttükleri propagandalar sayesinde mücadele halinde oldukları devletleri içten çökertmeye çalışıyorlardı.

Burada Dailer konusuna biraz değinirsek; Fatımi Devleti'nin otoritesinde üç ana zümre dikkat çekmektedir. Birincisi Halifenin emirleri doğrultusunda hareket eden ve hükümeti temsil eden Vezirlik makamı, ikincisi Askerleri komuta eden Ordu

Komutanı ve üçüncüsü Dini teşkilatın başında olan Dai'd Duat makamı. Dai'd Duat olan kişi, İsmaili düzeni kontrol etmenin yanı sıra ülke dışında İsmaili Prapagandayı yürüten Dailere de komuta ediyordu. "Cezire" ismini alan her bölge için bir dai görevlendirilirdi. Fatımiler, bu yetiştirdikleri Dai'lerin faaliyetleri sayesinde gün gelmiş Sünnilerin yoğun olduğu Musul gibi yerlerde bile Şii hutbesi okutabilmişlerdir.⁶

İşte tüm bunların karşılığında Sünni İslam Dünyasında son derece güçsüz bir Abbasi hilafeti vardı. Üstelik Abbasi hilafeti Şii akideye sahip Büveyhiler'in tahakkümü altında varlığını sürdürmeye çalışıyordu. Devletlerini yeni kuran Selçuklular, Abbasi halifeliği ile diyaloga geçerek, hem kendilerinin halife tarafından tanınmasını arzu etmişler hem de halifeyi içinde bulunduğu zor durumdan kurtarmayı teklif etmişlerdir. Zamanla Selçukluların Ortadoğu'da kuvvet kazanması, neredeyse yok olmaya yüz tutmuş olan Sünni düşüncenin tekrar canlanmasına ve tarihinde hiç olmadığı kadar kuvvetlenmesine sebep olmuştur.

Burada Selçuklu Türklerinin neden büyük bir çoğunluğunun Şiiliği değil de Sünni Akideyi ve bunun da bir kolu olan Hanefiliği benimsediği sorusu akla gelebilir.

En başta şunu belirtelim ki Selçuklular ilk Müslüman olduklarında kendilerine bu yeni dini öğretecek alimler istediler. Kendilerine Samanlı Emirleri tarafından gönderilen din bilginleri, Sünni ve Hanefi mezhebine bağlı kimselerdi. Zaten Samanlı Devleti taassup derecesinde Sünni Hanefi görüşünü benimsiyorlardı.⁷ Bunun dışında Şiiliğin kurallarının Sünnilik kadar esnek olmadığı da görülmektedir. Türklerde Müslüman olmadan önce de var olan "hoşgörü" kavramı Sünnilik ile daha bir uyum gösteriyordu. Öyle ki Türkler, Sünniliğin mezhepleri arasında da hoşgörü anlayışı en fazla olanını ve de tatbiki en kolay olanını yani Hanefiliği benimsemişlerdir. Mesela Şafilik te Sünni bir mezhep olmasına rağmen Türkler arasında Hanefilik kadar yayılmamıştır. Çünkü Şafilığın kuralları da Hanefiliğe nazaran sertti. Hanefilik, İnsandaki "iradeyi" tanıyor, ilahi emirleri akıl yolu ile delillendirmeyi caiz görüyor, zamanın şartlarını göz önüne alarak İslami hukuk sisteminde yeniliklere gidebiliyordu. Burada şunu da söylemek gerekir; Selçuklular

⁶ S.Kara, **Büyük Selçuklular**, s.42.

⁷ İbnü'l-Esir, **El Kamil-Fi't-Tarih**, XII. C., s.69 ; S.Kara, **Büyük Selçuklular**, s.168-169.

her ne kadar Sünniliğin ve bu nokta da Hanefiliğin savunucuları olmuşlarsa da sünniliğin diğer kollarını da korumuşlar ve yayılması için gayret göstermişlerdir. Örneğin Nizamü'l Mülk, şafi mezhebine mensuptu. Ve kurmuş olduğu nizamiye Medreselerinde Şafilik ile ilgili ciddi çalışmalar yapıyordu.

Türkiye Selçukluları da mezheplere karşı pozitif ve eşitlikçi bir yaklaşım göstermişlerdir. Batılı tarihçiler de Türkler'in hakimiyet kurdukları bütün bölgelerde olduğu gibi Anadolu'da da din ve Mezhep ayrımcılığı yapmadıklarını, ortaya çıkan mezhep kavgalarının ise daha çok iktisadi sosyal ve kültürel nedenlerden kaynaklandığını açıkça ifade etmişlerdir.⁸

Büyük Selçuklular'ın Türkiye Selçuklarına nazaran Mezhep konusunda daha katı oldukları görülmektedir. Büyük Selçuklular döneminde Hanefiliğin Resmi Mezhep statüsüne yükseltildiği söylenebilir.⁹ Tuğrul Bey Vezirinin de etkisiyle 1053 yılında camilerde Rafizilere lanet edilmesini emretmişti. İbn-i Bibi ise, Türkiye Selçuklu Sultanı Aladdin Keykubat'ın Hanefi olmasına rağmen sabah namazını, şafilere olduğu gibi erken vakitte kıldığını belirtmektedir.¹⁰

Selçuklular, Sünnilik dışındaki mezheplere karşı Devlet için tehdit oluşturmadıkları müddetçe olumsuz bir yaklaşım içinde olmamışlardır. Örneğin Sultan Melikşah, 1087 yılındaki Bağdat seyahatinde mensubu olduğu Hanefilik Mezhebinin İmamı olan İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin kabrini ziyaret etmekle kalmamış, Nəcəf'teki Hz. Ali, Kerbala'daki Hz. Hüseyin ve Musa bin Cafer'in türbelerini de ziyaret etmiş ve buradaki onarım ve imar işleri ile meşgul olmuştur. Ayrıca, Şiilerin oturduğu bu bölgeye Fırat Nehrinden su kanalları açarak su getirtmiş ve bir anlamda onlara devletin şefkatli yüzünü göstermiştir.¹¹ Sünniliğin ve bu noktada halifeliğin Türkler arasında yayılmasında Türk asıllı Semerkandlı Ebu Mansur'ul Maturidi'nin bu düşünce sistemini Maveraünnehir'in Türk bölgesinde işlemiş olmasının da etken olduğunu görüyoruz. Bunlara ilaveten Abbasi halifelerinin de aynı mezhebi temsil etmeleri Türk İslam Devletleri ile Hilafet arasındaki münasebetleri iyice güçlendiriyordu. Nihayetinde Selçuklu liderlerinin Horasan da kendilerini göstermelerini Abbasi Halifesi ilgi ve ümitte karşılamış ve

⁸ W.Barthold, **İslam Medeniyet Tarihi**, (Ter.M. Fuat Köprülü) Ankara, 1973, s.57,181

⁹ İ.Kafesoğlu, **Selçuklu**, s.153

¹⁰ İbn-i Bibi, **El-Evami'r'ül Alai-yye**, s.29-30.

¹¹ O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.208,386

derhal bağlantı kurmaya çalışmıştır. Tuğrul Bey'in Nişabur'a ilk girdiği tarihte yani 1038'de Abbasi Halifesi Kaaim Biemrillah'ın Sultana gönderdiği elçi, görünüşte Türkmen akınlarından muzdarip olduklarını ve konuya çözüm bulunmasını isteyecekti. Oysa bu madalyonun sadece gözüken tarafı idi. Zira o sırada Abbasi ülkesindeki tahribat sadece Türkmenlerin faaliyetlerinden kaynaklanmıyordu. Başka grup ve fikirlerin de ağır tahribatlar yaptığı hakikatti. Madalyonun görünmeyen yüzünde ise gönderilen elçinin bölgedeki siyaset sahnesine yeni çıkan Selçukluları daha yakından tanıma ve bu güçlü topluluğun desteğini kazanmanın yollarını arama amacı vardı.

4.2. Şİİ BÜVEYHİLER DEVLETİ'NİN SÜNNİ ABBASİ HİLAFETİ ÜZERİNDEKİ BASKISI

Selçukluların Sünni İslâm dünyasının liderliğini ele almasından sonra, onu korumak için bir çok sahada mücadele etmek durumunda kaldıkları görülmektedir. Bu mücadele en yoğun biçimde Şii-Fatîmî Devleti ve onun desteklediği hareketlere karşı yürütülmüştür. Selçukluların Şîîlerle mücadelesinde temel hedef Fâtîmîler olmasına rağmen, ilk mücâdele başka bir Şîî düşünceli devlet Büveyhîler ile olmuştur. Bunun nedeni ise Sünni hilafetin merkezinin Büveyhîler tarafından kontrol edilmesi ve coğrafi olarak Büyük Selçukluların Büveyhîlerle Fatîmîler' den önce karşılaşmalarıdır. Fatîmîler için hedef her zaman Doğu dünyası olmuştur.¹² Gayeleri kendi düşünce biçimleri olan İsmailî-Batînî fikirleri bütün İslam dünyasına yaymak ve egemen kılmaktı. Bu nokta da karşılarına en büyük engel olarak Sünni Selçuklular çıkmıştır. Spuler Berthold, bunu şöyle ifade etmiştir; “*Şayet Selçuklular ortaya çıkmamış ve Sünneti ikame etmemiş olsalardı, Batînî-İsmailîler hakimiyeti tamamen ellerine geçireceklerdi.*”¹³

Kısaca Büveyhîler Devleti'ne değinecek olursak; Bu devlete adını veren kişi Ebu Şuca Büveyh'tir. Ebu Şuca Büveyh'in ataları, Deylem halkının fakir tabakasına mensup idiler. İslamiyet'ten önce Mecûsî ve Putperest olan Deylemliler, X. yüzyılın başlarında Hz. Ali'nin soyundan gelen Hasan b. Utrûş'un gayretleriyle Müslüman

¹² S.Kara, **Büyük Selçuklular**, s.40.

¹³ Spuler Berthold, “*Doğu'da Hilafetin Çöküşü*” (Çev.Hamdi Aktaş) **İslam Tarihi Kültür ve Medeniyet Dergisi**, İstanbul 1997, I.C., s.157.

olmuşlar ve İslam mezhepleri arasında da Şiîliği kabul etmişlerdir. Her zaman için Sünni Abbasi Halîfesi aleyhine nüfuz ve etkinliklerini arttırmaya çalışan Büveyhiler, Bağdât'ta egemenliği ele geçirdikten sonra hutbelerde Abbasi Halîfesiyle beraber adlarını okutmaya, sikkeler üzerine isimlerini yazdırmaya başlamışlardır. Halifelerin otoritesini ellerinden alma gayretlerinin bir parçası olarak, 946 yılında Halife el-Muktefi'nin gözlerine mil çekmelerini ve akabinde bu halifeyi görevden uzaklaştırarak yerine el-Muti'yi halife yapmalarını örnek verebiliriz.¹⁴

Sünniler, Şiîlerin bu baskılarından kurtulmak için Abbasi Halîfesi Kadir billah zamanında Gazneli Devleti'nin hükümdarı Sultan Mahmut'tan yardım istemişler ve gelen yardımlar sayesinde Şii baskısını en azından hafifletmişlerdir.¹⁵ Gazneli Devleti'nin yıkılmasından sonra Sünni İslam Dünyasının koruyuculuğunu Selçuklular üstlenmiştir. Ancak bu görevin üstlenildiği tarih ile Gazneli Devleti'nin yıkıldığı tarih arasında geçen dönem Abbasi hilafeti için hiçte rahat bir zaman dilimi olmamıştır. Bu ara dönemde Büveyhiler'in Abbasi hilafeti üzerinde baskısını tekrar arttırdığını görüyoruz. Büveyhîler, özellikle son dönemlerine doğru, Fâtımîlere olan yakınlıklarını Abbasî Halîfeleri'ne karşı koz olarak kullanmak sureti ile onların Selçuklularla fazla içli dışlı olmalarını engellemeye çalışmışlardır.

Aslında Büveyhilerin Şiîlik konusunda da fazla samimi olmadıklarını çoğu zaman çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerini görüyoruz. Örneğin; Büveyhiler, Şii-Zeydi propagandacılarının kendi ülkelerinde serbestçe çalışmalarına izin verip, Şiîliğin yayılması konusunda onlara çok geniş imkanlar tanımalarına rağmen, kendileri Zeydi olmayıp, İmâmîyye Şiası'nın görüşlerini benimsiyorlardı. Bunun da sebebi; İmâmîye itikadına göre, fiili iktidara sahip olan Sultanın “gizli imâm” adına iş yapıyor ve “imâm” dönünceye kadar onun hakkını koruyor olması yönündeki inançtır. Böylece İmâmîye akidesine göre Büveyhîler meşruluk kazandıkları gibi, Zeydiyye'ye göre mutlaka Hz. Ali evlâdından birisine imamlığı devretme gereğinden de kendilerini kurtarmış oluyorlardı.¹⁶ Bunula birlikte Büveyhiler Şii Fatîmi Halîfesine

¹⁴ Ahmet Ocak, **Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)** Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2002, s. 156.

¹⁵ S.Kara, **Büyük Selçuklular**, s.45

¹⁶ A.Ocak, **Selçukluların Dini Siyaseti**, s.159.

biat ediyorlardı. Hatta Büveyhi hükümdarı Ebu Kalicar Müeyyed Fid'din ismindeki bir Fatımi Dai'sinin tkisinde kalarak Batını- İsmaili mezhebine girmişti.¹⁷

Büveyhiler'in son dönemlerine doğru kendi orduları içersindeki Türk unsurunun etkinliğinin arttığı görülmektedir. Mesela 1039 senesinde Bağdat'ta bulunan Büveyhiler'in Sultanına yani Celalü'd-Devle'ye karşı Türklerin ayaklandığı görölüyor.

*“Türkler bu sene Bağdat'ta Celalü'd-Devle'ye karşı ayaklandılar. Çadırlarını şehrin dışına çıkardılar ve birkaç yeri yağmaladılar. Celal'üd-Devle onlardan korkup kendi çadırlarını karşı tarafa şehrin batı yakasına geçirdi.”*¹⁸

Daha sonra Musul Emîri Karvaş ve diğerlerinin araya girmesiyle taraflar arasında barış yapılmıştır. 1043 yılında Celâlu'd-Devle'nin ölümünden sonra başa Ebû Kâlicâr geçmiştir. Selçuklularla Büveyhiler arasında ilişkilerin başladığı dönem bu zamandır.

Söz konusu dönemde Tuğrul Bey tarafından görevlendirilen İbrahim Yınal, Yakuti ve Kutalmış, Kuzey Batı İran'da, ve özellikle Irak-ı Acem'de fetih hareketlerinde bulunmaktaydılar. Selçukluların bu faaliyetlerini dikkatle takip eden Ebû Kâlicâr, tedbirler almaya çalışıyordu. O, bir taraftan Şiraz şehrinin etrafını surlarla çeviriyor, diğer taraftan da Selçukluların arz ettiği tehlikeyi görerek onlarla barış teşebbüsüne girişiyordu. Bu teşebbüsler boşa gitmemiş ve Tuğrul Bey, İbrahim Yınal'a mektup yazarak, ondan ele geçirdiği yerlerin haricine çıkmamasını istemiştir. Arkasından da Tuğrul Bey'in Ebû Kâlicâr'ın kızıyla; Çağrı Bey'in kızının da Ebû Kâlicâr'ın oğlu Emir Ebu Mansur'la evlendirilmesi kararlaştırıldı.¹⁹ Bu akrabalığın ve anlaşmanın iki sonucu olmuştur: Birincisi Büveyhilerin Selçukluların üstünlüğünü kabul etmeleridir. İkincisi ise Fatımilere karşı yönelecek olan Selçuklu tehdidi ertelenmiş ve Bağdat'ın ele geçirilmesi gecikmiştir. Ebû Kâlicâr'ın ölümünden sonra ise yerine diğer oğlu Ebu Nasr Hüsrev (Melik'ür-Rahim) geçmiştir.

Melik'ür-Rahim döneminde Büveyhiler hem içerden hem de dışardan Türk tehdidi ile karşı karşıya kaldılar. Dışarıdan gelen tehdit tabi ki Büyük Selçuklu İmparatorluğu idi. İçerden gelen tehdit ise, devlet içinde iyiden iyiye güçlenen ve

¹⁷ S.Kara, **Büyük Selçuklular**, s.43.

¹⁸ İbnü'l-Esir, **El-Kamil Fi't-Tarih**, XII.C., s.360.

¹⁹ A.g.e., s.408.

Melik'ür Rahim'in babasının ölümünden sonra ortaya çıkan taht kavgalarında gücünü ortaya koyarak Melik'ür-Rahim'in kardeşi Ebu Ali'ye ait Basra'nın tekrar Büveyhiler'in eline geçmesini sağlayan Arslan Besasiri tehdidiydi.²⁰ Öyle bir an gelmiştir ki Arslan Besasiri'nin Bağdat'taki nüfusu hem Abbasi Halifesinden hem de kendi Sultanı Melik'ür-Rahim den daha etkili bir seviyeye ulaşmıştır.

Tam olarak ismi Ebû'l-Hâris Arslan Et-Türki El-Besâsiri, olan bu Türk asıllı kumandan, askeri ve sivil sahadaki başarılı çalışmalarından dolayı "Sipehsâlâr" yani büyük ve çok başarılı başkumandan unvanını elde etmişti.²¹ İşte bu başarıları ona, kendisi Şii olmasına rağmen, Sünnî Abbasî Halifeliği'nin başkenti olan Bağdat'ın valiliğini getirmişti. Bu görevini de başarıyla yürüten Besâsiri, özellikle Bağdat'ın Kerh mahallesinde oturan kendisi gibi Şii inançlı Türklerle işbirliği yaparak gücü elinde toplamış, bundan sonra da Sünni Abbasi Halifesi El-Kâim-Biemrillah ve veziri Reisü'r-Rüesâ Ebû'l-Kâsım Ali İbnü'l-Müslime'yi baskı altında tutarak bütün halifelik yönetimine adeta hâkim duruma geçmişti. Bununla da yetinmeyen Besasiri daha da güçlü bir hale gelmek için Şii Mısır Fatımî halifesi El-Mustansır Billah ile ilişki kurmaya başlamıştır.²²

Sünni Halifelik makamı ile Besasiri'nin araları 1054 ve 1055'te meydana gelen iki hadise sebebiyle açılmıştır; 1054 senesinde Besâsiri, kendine bağlı obaların yakılmasını Halîfe'nin vezirinden bilerek onu itham etmiştir. Bu yüzden vezir Ebu'l-Kâsım b. Mesleme ile araları iyice açılmıştır. Bunun dışında Besâsiri, 1055'de Enbar'ı kuşatarak aldığı sırada, bir grup insanın Bağdâd'da kendi evini yakmasından da Halîfe'nin vezirini mesul tutmuştur.²³

Tabi ki Besasiri'nin bu faaliyetleri Halîfe'nin veziri Ebu'l-Kâsım b. Mesleme'yi rahatsız etmiştir. Vezir Ebu'l-Kâsım b. Mesleme, Halîfe Kâim Biemrillah'a bir mektup yazarak, Besâsiri'nin Mısır Halîfesi ile mektuplaştığını bildirmiştir. Halîfe de yaptığı araştırma neticesinde bu işin doğruluğunu öğrenince, Büveyhi Sultanı'na bir mektup yazarak, Besâsiri'nin kendi düşmanları ile görüştüğünü ve onun tehlikesinden kurtulmak için Bağdât'tan çıkarılması gerektiğini söylemiştir. Büveyhi Sultanı

²⁰ İbnü'l-Esir, **El Kamil-Fi't-Tarih**, XII.C.,s.445.

²¹ İbnü'l-Adim, **Bugyetü't-talep Fi Tarih-i Haleb**, Biyografilerle Selçuklu Tarihi, (Çvr. Ali Sevim) TTK. Yay, Ankara 1982., s.1.

²² Ali Sevim, **Makaleler 3** "İlginç Yönleri ile Besasiri İsyanı" (Hzr.E.Semih Yalçın, Süleyman Özbek) Berikan Yayınevi, Ankara 2005., s.251.

²³ İbnü'l-Esir, **El-Kamil Fi't-Tarih**, XII.C., s.456.

Melikü'r-Rahîm, Halîfe'nin bu isteğine uyarak Besâsiri'nin Bağdât'dan çıkarılmasına karar vermiş ve nihayetinde Besâsiri Bağdât'dan çıkarak Hille'ye, aralarında akrabalık bulunan Dubeys b. Mezyed' in yanına gitmiştir.

4.2. BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU'NUN SÜNNİ AKİDEYİ TEMSİLİ VE ARSLAN BESASİRİ İLE MÜCADELESİ

Tuğrul Bey'in Hemedan'ı zaptından sonra, 1052 yılında Halife gizlice bir elçi göndererek Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmiştir.²⁴ Ancak o sırada Tuğrul Bey'in işleri oldukça yoğundu. Bu sebeple söz konusu çağrıya karşılık verememiştir. Ancak 1055 yılına gelindiğinde şartlar değişmiştir; Besâsiri'nin gittikçe artan gücüyle Halîfe ve adamlarına zulme varan davranışlarda bulunması, Büveyhilerin Şirâz'da Tuğrul Bey adına okunan hutbeyi keserek Melikü'r-Rahîm ve kardeşi adına okutması²⁵ üzerine Halife Kâim Biemriilah, Tuğrul Bey'e bir mektup daha göndererek ve de ısrarcı olarak Sultanın Bağdat'a gelmesini ve kendisini bu durumdan kurtarmasını istemiştir.²⁶ Tuğrul Bey, Halîfe'ye verdiği cevapta,

*“Peygamber (Muhammed) 'e hizmetle şeref kazanmak için gelmek istiyorum ve Mekke'ye gidip orada dua ve ibadette bulunmak emelindeyim. Hacıların geçtikleri bütün yolların emin olmasını diliyorum. Yollarda eşkıyalık eden göçebeleri ortadan kaldıracam. Sonra Suriyeli asilerle yanlış yol tutan Mısırlılarla harb edeceğim”*²⁷ diyerek davete icabet edeceğini ve Bağdât'a gelmek istediğini bildirmiştir.

Büveyhilerin Sultanı El Melik'ür-Rahim, Tuğrul Bey'in Bağdat'a yaklaştığını öğrenince o sırada bulunduğu Vasıt'tan ayrılarak Bağdad'a gelmiş, El Besasiri ise onun yanından ayrılmak durumunda kalmıştır. Çünkü Abbasi Halifesi El-Kâim Biemrillah, Büveyhilerin Sultanı Melik'ür-Rahim'e El Besasiri'nin itaatten çıktığını ve düşmanlarla yani Mısırlarla iletişimde olduğunu söylemişti.²⁸ Halife ile Melik'ür-Rahim arasında zımni bir anlaşma olduğundan ve bu anlaşmaya göre birbirlerine karşı

²⁴ M.A.Köymen, **Tuğrul Bey**, s.37

²⁵ İbnü'l-Esir, **El Kamil Fi't Tarih**, XII.C., s.459.

²⁶ İbnü'l-Adim, **Bugyetü't-talep**, s.1 ; O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.132.

²⁷ G.Abu'l Farac, **Abu'l Farac**, s.306 ; O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.132.

²⁸ O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.132.

El Besasiri konusunda muhalefet yapmamaya karar verdiklerinden Melik'ür-Rahim, bu teklifi kabul ederek Besasiri'nin yanlarından ayrılmasını istemiştir.²⁹

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Sultanı Tuğrul Bey, tüm bu gelişmelerden sonra bunların Türkler dışında Deylemli, İranlı ve öteki çeşitli kavimlerden de askerlerin bulunduğu ordusuyla başkent Rey'den hareket etmiştir.³⁰ Ayrıca Sultan Tuğrul Bey, Bağdat'ta bulunan Şii inançlı Türklere de bir mektup göndererek “kendilerine karşı iyi davranış ve ihsanlarda bulunacağını” vaat etmiş, ancak onlar, Sultan'ın Bağdat'a gelmesini hoş karşılamayıp tepkilerde bulunmuşlardır. Abbasi Halifesi ve veziri ise, Bağdat'taki Sünnî halkı ve özellikle Hâşimî ailesi mensuplarını Besâsiri'ye karşı kışkırtmalarda bulunmuşlardır. 18 Aralık 1055'te Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelmesi üzerine, Besasiri, kendisini güvencede hissetmeyerek, kendisine katılan Bağdat Türkleriyle birlikte önce Selçuklu vasalı olan Hille emîri Dubeys b. Sadaka'ya daha sonra da, Rahbe'ye gitmiştir.³¹ Bununla pes etmeyen Besasiri, Şîî Mısır Fatımî Halifesi el-Mustansır Billah'a bir mektup gönderip “kendisine itaat ile tâbi olduğunu ve Irak'ta kendi adına Şîî hutbesi okutacağını” bildirmiş, bunun üzerine Fatımî Halifesi El- Mustansır, Besâsiri'ye 500 bin altın, 500 at, 10 bin ok ve yay, 1000 kılıç ve mızrak gönderip, onu Rahbe Fatımî valiliğine atamıştır.³² Bu sırada Bağdat'ta ise tatsız bir olay meydana gelmiştir. Şöyle ki; Selçuklu ordusuna ait askerler ihtiyaçlarını karşılamak için Bağdat'ta bazı mahallelere dağılmışlardı. Bunlardan bazıları yağma hareketlerinde bulundular. Hatta bu sıralarda Bağdat'a gelmiş olan Selçuklu vassalı Musul valisi Emir Kureyş'in askerlerine ait bir takım mal ve ağırlıklarını da yağma edilmiştir. Bu olay sultan aleyhine halk arasında kötü bir hava yaratmış, buna karşılık vermek üzere Bağdat'ta ikamet etmekte olan son Büveyhi hükümdarı Melikü'r-Rahim Hüsrev Firûz'a bağlı bir kısım askerler de şehir dışındaki Selçuklu askerlerine saldırılarda bulunmuşlardır. Tuğrul Bey ise tüm bu gelişmeler üzerine, Büveyhi Sultanı Melikü'r-Rahim Hüsrev Fîrûz'u tutuklatıp hapse attırmıştır.³³

²⁹ İbnü'l-Esir, **El-Kamil Fi't-Tarih**, XII.C., s.462.

³⁰ İbnü'l-Adim, **Bugyetü't-taleb**, s.1

³¹ İbnü'l-Adim, **Bugyetü't-taleb**, s.2. ; Ali Sevim, “*Sıbt İbnü'l Cevzi'nin Mir'atü'z-Zaman Fi Tarihi'l-Ayan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler-I-Sultan Tuğrul Bey Dönemi*”, **Makaleler 2** (Hzr. Semih yalçın,Süleyman Özbek) Ankara 2005, s.13.

³² İbnü'l-Adim, **Bugyetü't-taleb**, s.4.

³³ O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.133 ; A.Sevim, **Makaleler 3**, s.252.

Ancak bu tutuklatma hadisesi Tuğrul Bey ile Halife arasında bir soğukluk meydana getirmiş, Halife, Tuğrul Bey'e hitaben; "Bu insanlar benim emrim ile sana geldiler. Ya onları serbest bırakırsın ya da ben Bağdad'ı terk ederim" demiştir. Bunun üzerine Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, El-Melikü'r-Rahîm'i ve bazı adamlarını serbest bıraktıysa da onlara ait bütün iktalara el koyarak Büveyhiler Devletine son vermiştir.³⁴

Tuğrul Bey'in ve askerlerinin Bağdat'ta bulunmasından ve yapmış oldukları davranışlardan rahatsızlık duyanlardan bir kısmı Besasiri'nin yanına gitmiş ve böylece onun kuvvetlenmesine katkıda bulunmuşlardı. Fâtımîlerin desteklediği Besâsiri'nin kendileri için tehlike arz ettiğini gören Tuğrul Bey, amcasının oğlu Kutalmış'ı bir ordunun başında ona karşı göndermiştir. Kutalmış, yanına Kureyş b. Bedran'ı da alarak Besâsiri ve onun müttefiki Nûru'd-Devle Dubeyş'in üzerine yürümüş, ancak, 1056 yılında Sincar yakınlarında yaptığı savaşta yenilgiye uğramıştır.³⁵ Sincarlılar yaralı Selçuklu askerlerine dahi bir çok işkenceler yapmışlardır.³⁶ Besâsiri de Musul'u ele geçirerek burada Fâtımîler adına hutbe okutmuştur. Bu yenilgiyi müteakip Musul Emiri Kureyş de Besâsiri'nin saflarına katılmış, Küfe ve Vâsıt gibi civar bölgelerde Besâsiri'nin otoritesi tanınarak, hutbeler Fatîmî halifesi adına okunmaya başlanmıştır.³⁷

Selçuklu ordusunun yenildiğini duyan Tuğrul Bey, Besâsiri konusunu kesin bir biçimde çözmek amacıyla Musul'a yürümeye karar vermiştir. On üç aydır Bağdat'ta ikamet eden Tuğrul Bey, içinde fillerin de bulunduğu güçlü bir orduyla Bağdat'tan ayrılmıştır. ³⁸Tüm hazırlıklarını yapan (yeni mancınık yapımı gibi) Sultan Tuğrul Bey, Musul'a doğru sefere çıkmış, ve bu arada Musul emîri Kureyş b. Bedrân'ın Besâsiri ile ittifak yaptığı haberini de almıştır.

İbnü'l Esir ve Sıbt İbnü'l Cevzi kaynaklı bir bilgiye göre Tuğrul Bey'in Bağdat'tan ayrılmasında enteresan bir olayın da etkisi vardır. Şöyle ki; Yukarıda da belirttiğimiz gibi Sultan Bağdat'ta on üç ay kalmıştı. Bu süre içerisinde Tuğrul Bey'in askerleri halkın evlerinde kaldığı için onlara sıkıntı vermeye başlamış ve bâzı nahoş

³⁴ İbnü'l-Esir, **El-Kamil Fi't-Tarih**, XII.C., s.465.

³⁵ O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.134; A.Sevim, **Mir'atü'z-Zaman** "Tuğrul Bey Dönemi" s.27-28.

³⁶ İbnü'l-Esir, **El-Kamil Fi't-Tarih**, XII.C., s.474.

³⁷ A.Sevim, **Mir'atü'z-Zaman** "Tuğrul Bey Dönemi" s.29.

³⁸ O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.134.

olaylar meydana gelmişti. Halife, veziri vasıtası ile durumu Tuğrul Bey'e iletmışse de, Tuğrul Bey, askerlerinin sayısının çokluğunu ileri sürerek mazeret beyan etmişti. Fakat bir gece rüyasında Hz. Peygamber'i görmüş ve Allah'ın kullarının haklarını gözetmediği, onları zora sokacak davranışlarda bulunduğu için azarlanmıştı. Bu rüya üzerine Tuğrul Bey, Halife'den özür dilemiş, halkın sıkıntılarını hafifletmek için Bağdat'tan çıkmaya karar vererek göz altına alınan insanları serbest bırakmıştır.³⁹

Bu sırada Fâtımîler de boş durmamaktaydı. Örneğin, Mısır Fatımi Halifesi'nin temsilcisi ve İsmaili olan Dâi'd-Duat el-Müeyyed fi'd-Dîn eş-Şirâzî, Besâsiri hareketinin başarıya ulaşması için birtakım çalışmalar yapmaktaydı. Onun düşüncesine göre, Besâsiri'nin başarılı olabilmesi için iki şeyden birisinin gerçekleşmesi gerekiyordu; Birincisi, Selçuklulara karşı askeri yönden galip gelebilmek; diğeri de, Selçuklu kuvvetlerinin birtakım ihtilaflar sebebiyle dağılmasını temin edebilmektir. O, bu amaçla, Selçuklulara yakın olan bazı komutanlara mektuplar yazarak onları kendi tarafına çekmeye çalıştı. Mektup yazılan şahıslardan birisi de Selçukluların veziri Kündüri'dir. Eş-Şirâzî'nin gayretlerine karşılık Selçuklu veziri Kündüri de karşı tedbirler almaya çalışarak, Besâsiri'ye katılmaları önünü kesmek istemiştir. Nitekim bu gayretler netice vermiş ve daha önce Besasiri'nin saflarına geçmiş olan Dübeys b. Mezyed ile Kureyş b. Bedrân, Tuğrul Bey'e elçi göndererek kendilerinin affedilmelerini istemişlerdir.⁴⁰ Sultan Tuğrul Bey de, bu isteği olumlu karşılayarak Besasiri hariç diğerlerini affetmiştir. Tüm bu gelişmeler karşısında Besâsiri askerleriyle birlikte Rahbe'ye çekilmiştir. Nihayetinde 1057 yılında Musul ele geçirilmiş,⁴¹ burada tekrar Abbasî Halifesi ve Tuğrul Bey adına hutbeler okunmaya başlanmıştır. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, buraya kardeşi İbrahim Yınal'ı bırakarak tekrar Bağdât'a dönmüştür.⁴²

Tuğrul Bey'in Şiiiler üzerindeki kesin hâkimiyeti, Abbasî halifesini gururlandırmış, Tuğrul Bey'i kendi tahtının yanında kurdurduğu bir tahta oturtturarak ona; "Dünyanın doğusunun ve batısının sultanı" (Melikü'l Maşrik ve'l Mağrib)

³⁹A.Sevim, *Mir'atü'z-Zaman "Tuğrul Bey Dönemi"* s.21; İbnü'l-Esir, *El-Kamil-Fi't-Tarih*,s.475.

⁴⁰A.Sevim, *Mir'atü'z-Zaman "Tuğrul Bey Dönemi"* s.38; İbnü'l-Esir, *El Kamil-Fi't-Tarih*,s.476.

⁴¹A.Sevim, *Mir'atü'z-Zaman "Tuğrul Bey Dönemi"* s.36.

⁴²O.Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.134 ; A.Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti*, s.180-181.

unvanı ile “Kasım Emirü’l-Mü’minin” (Halifenin ortağı), Rükneddin (dinin direği) gibi lakaplar vermiş, Hil’at giydirip, murassa altın kılıç kuşatmıştır.⁴³

Bazı batılı tarihçiler konuyu değerlendirirken Abbasi Halifesinin Tuğrul Bey’e vermiş olduğu “doğunun ve batının sultanı” unvanını, bundan sonra Abbasi Halifeliğinin tanındığı bütün Sünni İslam dünyası topraklarında devlet otoritesinin Tuğrul Bey’e bırakıldığı şeklinde yorumlamışlardır. Bundan sonra Büyük Selçuklu Sultanının hedefleri, İslam dünyasında Sünni hakimiyet bölgesinden çıkan yerleri tekrar geri almak ve bu manada Mısır’daki Fatımi halifeliğini tamamen ortadan kaldırarak İslam dünyasında birliği sağlamak olacaktır.⁴⁴

Bundan sonraki süreçte Sultan Tuğrul Bey’in Selçuklu ailesi içindeki bazı isyanlarla mücadele etmek durumunda kaldığını ve bunun sonucunda Sünni İslam dünyasının ve dolayısıyla Bağdat Halifeliği’nin son derece müşkül durumlarla karşı karşıya kaldığını görüyoruz.

Tuğrul Bey’in Sincar üzerine yürüdüğü sıralarda, amcasının oğlu Resul Tekin; Basra, Ahvaz ve Şiraz taraflarını işgal ederek Büyük Selçuklu İmparatorluğu’na karşı isyan bayrağını çekmişti. Sincar’a hâkim olan Sultan, Musul’a İbrahim Yınal’ı vali olarak tayin etmiş ve Bağdat’a dönmüştü. Resul Tekin’in isyanını da bastırmak isteyen Sultan Tuğrul, Bağdat’ta döndüğünde Şiraz valisi olan Hezaresb b. Bengir b. İyad’ı da isyanı bastırmakla vazifelendirmiştir. Hezaresb, sultanın emri üzerine Basra’ya gelmiş, ve burada yapılan çetin bir savaştan sonra Resul Tekin mağlup edilerek esir alınmıştır. Ancak Resul Tekin, Hezâresb’den Tuğrul Bey’in kendisini bağışlaması için Halifenin aracı olmasını istemek üzere hilâfet sarayına gönderilmesini istemiş, o da bu isteği kabul ederek Resul Tekin’i Hilafet sarayına göndermiştir. Bağdat’a getirilen Resul Tekin, Abbasi Halifesinin şefaati ile ölümden kurtulmuştur.⁴⁵

Tam bu sıralarda Musul valiliğini yürüten İbrahim Yınal, Resul Tekin’in isyanının bastırılmasından kısa bir süre sonra, Tuğrul Bey’den izin almaksızın Cibal bölgesine gitmiş, kendisini Musul civarındaki Türkmenler takip etmişti. İbrahim Yınal’ın bu davranışında bir isyan havası görüldüğünden, gerek Halife gerekse Tuğrul

⁴³ İbnü’l-Esir, **El-Kamil Fi’t-Tarih**, XII.C., s.481 ; O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.134

⁴⁴ Claude Cahen, “*Türklerin Anadolu’ya ilk Girişi*” (Çvr.Yaşar Yücel, Baheddin Yediyıldız). Belleten, C.LI 1987, S.201,s.1388.

⁴⁵ İbnü’l-Esir, **El-Kamil Fi’t-Tarih**, XII.C., s.482. ; O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.136.

Bey, elçiler göndererek onun Bağdat'a gelmesini sağlamışlardır. Hatta İbrahim Yınal, Bağdat'ta merasimle karşılanmıştır. Ancak onun Musul'dan ayrılmasını ve Selçuklu kuvvetlerinin burada azalmasını fırsat bilen Arslan Besasiri, Musul'u kuşatarak, dört ay süre ile muhasara altında tutmuş, Musul'u savunması gereken Emirlerden Erdem ve Aytekin adlı emirler Bağdat'a kaçmışlardı. Bu durumda Bağdat'ta bulunan Sultan, bir kere daha Musul üzerine sefere çıkmaya mecbur kaldı. Besasiri ve ona yardımcı olan Kureyş b. Bedran, Musul ve çevresini tahrip ederek kaçtılar. Tuğrul Bey, onların peşini bırakmayıp Nusaybin'e kadar onları takip etti. Sultan Tuğrul bu işlerle meşgul iken, İbrahim Yınal'ın kendisini destekleyen büyük bir gurup asker ile Hemedan'a çekildiğini öğrendi. Durum son derece nazik bir hal almakta idi. Zira İbrahim Yınal'ı, Mısır Fatımi devleti ile Tuğrul Bey'e kırgın hanedan mensupları da desteklemekteydiler. Nitekim Fatimî halifesi, İbrahim Yınal'ı sultan olarak tanıyacağını vaat etmişti.

Bu durumda Sultan Tuğrul Bey, bir kısım askerini Besasiri' nin peşine, bir kısmını ise veziri Amidü'l-Mülk komutasında karısı ve üvey oğlu Anuşirvan ile Halifeyi korumak üzere Bağdat'a yolladı. Kendisi de İbrahim Yınal'ı takibe koyuldu. Tuğrul Bey, 1058 yılının Kasım ayında Hemedan'a geldi. Ancak yanında çok az sayıda asker bulunuyordu. Buna karşılık İbrahim Yınal, kendisine katılan Türkmenler ile askerlerinin sayısını otuz bine kadar yükseltmişti. Hemedan civarında yapılan muharebeyi kaybeden Tuğrul Bey, Hemedan kalesine sığındı. Zor durumda kalan sultan, kardeşi Çağrı Bey ile Bağdat'tan acele yardım istedi.

1058 yılının Aralık ayında Arslan Besasiri, İbrahim Yınal'ın Selçuklu tahtını ele geçirmek için isyan etmesi ve Tuğrul Bey'in onunla meşgul olmasından faydalanarak harekete geçti. Bağdât şahnesi Aytekin de Ahfaz'a kaçınca Bağdât savunmasız kalmıştı. Besâsiri ve adamları hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Bağdat'taki Şii Kerh halkının da yardımıyla ellerine de beyaz Şii bayraklarını alarak şehre girmişler ve Bağdat'ı bu şekilde ele geçirmişlerdir.⁴⁶

Bu sırada Hemedan kalesinde zor durumda olan Sultan Tuğrul Bey'in yardımına kardeşi Çağrı'nın oğulları Alp Arslan⁴⁷ ve Kavurt ile Bağdat'tan hareket

⁴⁶ O.Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.138.

⁴⁷ Ahmed Bin Mahmud, **Selçukname 1**, s.40.

eden hanımı Altuncan Hatun yetiştir. ⁴⁸ İbrahim Yınal ile Çağrı Bey'in oğulları arasında Rey şehri civarında şiddetli bir savaş meydana gelmiş, nihayetinde İbrahim Yınal, mağlup ve esir edilmiştir. Tuğrul Bey, saltanatını elinden almaya birkaç defa teşebbüs eden ve devletin sarsılmasına sebep olan İbrahim Yınal'ı bu defa affetmemiştir; Türk ananesine göre, hanedan mensuplarını kanının akıtılmaması gerektiğinden, İbrahim Yınal yayının kirişi ile boğdurulmuştur. ⁴⁹

Diğer tarafta 27 Aralık 1058'de Bağdat'a giren Besasiri, el-Mansur Camii'nde Fatımi halifesi El-Mustansır Billah el-Alevî adına hutbe okutmuştur. ⁵⁰ Abbasi halifesi el-Kaim Biemrillah'a gelince; Kureyş b. Bedran, onu ata bindirerek karargahına göndermiş ve orada misafir etmiştir. ⁵¹ Tabi ki bu misafirlik zorunlu bir misafirlik şeklinde olup bazı kaynaklarca hapis olarak değerlendirilmiştir. ⁵² Tuğrul Bey'in kardeşinin kızı olan Halifenin karısı Arslan Hatun'u da alıp, adamlarından Ebû Abdullah b. Cerde'ye teslim etmiştir. Bağdat'taki halifelik sarayı ise günlerce yağmalanmıştır. ⁵³

Tüm bu gelişmelerden sonra İbrahim Yınal meselesini de halletmiş olan Tuğrul Bey, Besâsiri gailisini ortadan kaldırmak ve Halife'yi tekrar tahtına oturtmak üzere Bağdat'a doğru harekete geçmiştir. Yalnız bu hareketinden önce, Besasiri ile Kureyş'e haber göndererek, Halife El-Kaim Biemrillah'ın sarayına iadesi ⁵⁴ ve kendi adına hutbe okutulup para kesilmesi şartını kabul ederlerse, Irak'a yürümeyeceğini bildirmiştir. ⁵⁵ Yani yaptıklarını terk edip Halife'yi makamına döndürmelerini istemiştir. Tuğrul Bey'in kendi üzerlerine geleceğini anlayan Kureyş, Besâsiri ile yazışarak bu işten zararlı çıkacaklarını, dolayısıyla da Halife'yi makamına geri döndürmeleri gerektiğini bildirmiştir. Besasiri ise tehlikenin farkında olmakla beraber pazarlık yaparak karlı duruma geçmek istemiş, o, bu amaçla Abbasi halifesinin makamına dönebilmesini bazı hususların gerçekleşmesi şartına bağlamaya çalışmıştır. Mesela ; Ona göre kendisi Abbasi Halifesi'nin naibi olmalıydı. Ayrıca Halife'nin ismi

⁴⁸ A.Sevim, *Mir'atü'z-Zaman "Tuğrul Bey Dönemi"* s.64-66.

⁴⁹ İbnü'l-Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih*, XII.C.,s.489.

⁵⁰ A.Sevim, *Mir'atü'z-Zaman "Tuğrul Bey Dönemi"* s.73 ; İbnü'l-Adim, *Bugyetü't-taleb*, s.3.

⁵¹ İbnü'l-Adim, *Bugyetü't-taleb*, s.2.

⁵² A.Sevim, *Mir'atü'z-Zaman "Tuğrul Bey Dönemi"* s.79.

⁵³ İbnü'l-Esir, *El-Kamil-Fi't-Tarih*, XII.C., s.485.

⁵⁴ İbnü'l-Adim, *Bugyetü't-taleb*, s.7.

⁵⁵ A.Sevim, *Mir'atü'z-Zaman "Tuğrul Bey Dönemi"* s.92.

hutbelerde okunurken Tuğrul Bey için okunan “Rükniddin” (Dinin Koruyucusu) unvanı okunmamalıydı.⁵⁶

Tabi ki bu şartları Tuğrul Bey kabul etmemiştir. Derhal harekete geçerek önce Kasrı Şirin’e gelmiştir. Selçuklu ordusunun yaklaşmakta olduğu haberini alan Arslan Besasiri, ailesiyle birlikte kaçmıştır. Bağdat’ta bulunan Sünnî halk, Besasiri’nin çekilmesinden sonra Şîî halk üzerine yürümüş, bunun sonucu olarak çıkan olaylarda çok sayıda kişi öldüğü gibi, çıkan yangınlarda da Bağdat’ın bir kısmı yanmıştır. Tuğrul Bey, işte böyle bir hengamede Bağdat’a girmiş, Fatımî halifesi adına imamlık, müezzinlik ve hatiplik yapanlar bertaraf edilmiştir.⁵⁷

Tuğrul Bey’in gelişini duyan Besasiri, bir yıl boyunca elinde tuttuğu Bağdat’ı terk ederek Vasıt’a çekilmişti. Üzerine Tuğrul Bey’in üvey oğlu Anuşirevan ve Humartekin gibi bazı Beyler’in olduğu Selçuklu kuvvetleri gelmekteydi. Besasiri, Selçukluların yaklaştığını haber alınca bir zamanlar kendisini muhatap bile kabul etmediği Dubeys’e sığınmak zorunda kalmıştır. Dubeys, Sultan’ın korkusuyla Besâsiri ile görüşmekten kaçındığı gibi, Zilhiccenin sekizinde Küfe yolunda bulunan Selçuklu birliğine dinlenme fırsatı vermeden gece baskını yapmak isteyen Besâsiri’nin birlikte baskın yapma teklifini de geri çevirmiştir. Bu arada Anûşirevân, Dubeys ile iletişime geçerek Selçuklu veziri Kündüri’nin teklifini kendisine iletmiştir. Anûşirevân, Dubeys’e, Kündüri’nin selâmını söyleyerek, “eğer bu adamı teslim edersen Sultan sana en güzel yerleri verecek, seninle beraber bulunan herkese ihsanlarda bulunacak” diye onu ikna etmeye çalışmıştır. Sultan’a bağlılığını bildiren Dubeys, kendisine sığınan birisini teslim edemeyeceğini ve Sultanla Besâsiri’nin arasının düzeltilmesinin daha iyi olacağını belirterek, Besâsiri’nin bedeviler üzerinde otoritesinin olduğunu, bu yüzden, istese de bu işi yapamayacağını bildirmiş ve Anûşirevân’a uzaklaşması teklifinde bulunmuştur. Anûşirevân uzaklaşma teklifini kabul eder görünerek, yaklaşmakta olan Sultan’a durumu bildirmiştir. Besâsiri ve Dubeys çekilme hazırlıkları yaparken saldırıya geçilerek, Besâsiri’nin kuvvetleri bozguna uğratılmış ve kendisi ölü olarak ele geçirilmiştir.⁵⁸

Selçuklu Fatımı ilişkilerini genel olarak değerlendirecek olursak;

⁵⁶ A.Ocak, **Selçukluların Dini Siyaseti**, s.186.

⁵⁷ İbnü’l-Esir, **El-Kamil Fi’t-Tarih**, XII.C.,s.489.

⁵⁸ İbnü’l-Adim, **Bugyetü’t-taleb**, s.7 ; A.Sevim, **Makaleler 3**, s.278-279.

Selçuklular'ın Fatımilere karşı yaptıkları mücadele her ne kadar Tuğrul Bey'in birinci Bağdat seferi ile ivme kazandıysa da mücadelenin ilk safhası Selçuklu-Bizans ilişkileri çerçevesinde başlamıştır. Bunun sebebi Bizans İmparatoru Konstantin zamanında Bizans'ın, batıdan gelen Peçenek saldırıları ile baş etmek için doğuda Büyük Selçuklu İmparatorluğu ile antlaşma yapmak istemesidir. Zira bu sırada Bizans 1048 yılında yapılan Hasan Kale savaşında Selçuklu ordusuna yenilmiş, batıdan Peçeneklerin saldırması ile ciddi anlamda sıkıntıya düşmüş idi.

Gerçekten de bu sırada Bizans İmparatoru olan Konstantin, ülkesinin batısında başlayan Peçenek istilâsı dolayısı ile doğuda Selçuklular ile anlaşmak mecburiyetinde kalıyordu. Bizans İmparatoru bir zamanlar Bizans tabiiyetinde bulunan ve şimdi Büyük Selçukluların tâbiyetine girmiş olan Diyarbakır Mervâni Emiri Nasr'ud-Devle'yi aracı koyarak Hasan Kale savaşında bozulan ilişkileri düzeltmek amacıyla Selçuklu Devleti ile barış yapmaya çalışıyordu. Tuğrul Bey kendisine iletilen teklifi kabul edince Bizans elçisi olan G. Drosos, Nasr'ud-Devle'nin adamı şeyhülislâm Abû Abdullah b. Marvân ile birlikte Selçuk başkentine gitmişlerdir. Gelen heyet beraberlerinde Hasan Kale savaşında esir düşen Gürcü Kralı Liparit'in fidyesi ile Bizans İmparatoru tarafından gönderilen çok kıymetli hediyeleri de getirmişti. Sultan Bizans elçisini kabul edip hiç bir fidye almadan Liparit'i Bizans İmparatoru'na geri vermiştir. Tuğrul Bey 1050 yılında barış görüşmelerini yapmak ve antlaşma imzalamak üzere Abbasi Halîfesinin akrabasından Şerîf Nâsır b. İsmâil başkanlığında bir heyeti İstanbul' a göndermiştir. Bu sebeple gerçekleşen görüşmelerin sonucunda Emeviler zamanında, Mesleme b. Abdülmelik tarafından İstanbul'da yaptırılan cami ve minaresi Bizans İmparator tarafından tamir edilmiş, içine kandiller asılmış, cami hizmetlilerine maaş bağlanmış ve en önemlisi de Şii-Fâtîmi halîfesi nâmına okunmakta olan hutbe kesilerek Abbasî halîfesi ve Tuğrul Bey adına okunmaya başlanmıştır. Ayrıca Türk hâkimiyet sembolü olarak da, caminin mihrabına Tuğrul Bey'in ok ye yay işaretleri konulmuştur.⁵⁹ Bazı batılı tarihçiler bu olayı değerlendirirken, bu caminin Tuğrul Bey'e minnet işareti olarak kurulduğunu ve bu antlaşma ile camideki din adamı kadrosunun güçlendirildiğini belirtirler.⁶⁰

⁵⁹ O.Turan, **Seçuklular Tarihi**, s.124.

⁶⁰ V.Gordlevski, **Anadolu Selçuklu devleti**, s.39.

Burada da görüldüğü üzere daha 1049-1050 senelerinde Selçuklu Fatımi mücadelesi başlamış bulunmaktadır. İstanbul'daki Camide Şii hutbesinin kesilip Sünni hutbesinin okunmaya başlaması bu mücadelenin hangi minval üzerine cereyan ettiğini de göstermektedir.

Kaynaklar gerçekten böyle bir antlaşmanın yapıldığı noktasında ittifak halindedirler. Nitekim Bizans İmparatoru'nun 1051'de Bağdat'a gönderdiği elçi ve mektup da bu iddiayı kanıtlamaktadır. Altın yıldız kullanılarak yazılmış ve son derece süslü olan bu mektupta Bizans İmparatoru, Abbasi Halifesine "Müslümanların reisi, Emîr'ul-Mü'minin muhterem ve sevgili dostum Abu Ca'fer Kâ'im" şeklinde hitap etmekte ve Abbasî halîfesini tanıdığını, Mısır halîfesi ile ilişkilerini kestiğini, bunun da Tuğrul Bey ile yapılan anlaşma ile mümkün bulunduğunu belirtmektedir. İstanbul'daki camide Şii Fatımi Halifeliği adına okunan hutbe, Sünni Abbasi Halifeliği adına okunmaya başlayınca Mısır Fatımi Devleti Bizans'a bir elçi göndererek durumu eski haline getirmeye çalışmış, ancak muvaffak olamamıştır. Bunun üzerine Fatımiler Kudüs'te bulunan Kamâme kilisesini yağmalatmışlar, hatta 1054 yılında Kuzey Suriye'de Bizans'a karşı saldırılara başlamışlardır.⁶¹

Selçuklularla Büveyhiler arasında görülen mücâdele, Büveyhî Sultanlarının acizliği yüzünden zaman içerisinde Selçuklular-Besâsirî şekline dönüşmüştür. Bu mücâdelede ön planda görülen Besâsirî olmakla beraber asil uğraşılan kuvvetin Mısır Fâtımîleri olduğu olayların seyrinden anlaşılmaktadır. Besâsiri'nin Bağdât'tan ayrıldıktan sonra Fâtımîlerin hizmetine girmesiyle birlikte saflar netleşmiş ve görünürde Büveyhîlerle yapılan mücâdelenin aslında Fâtımîlerle yapılacak mücâdelenin bir parçası olduğu açıkça ortaya çıkmıştı. Nitekim, Selçukluların Bağdât'ta hâkimiyet tesis etmelerinden sonra Rahbe'ye çekilen Besâsiri, Mısırlılardan geniş çapta yardım alarak güçlenmiş ve Şîî eğilimli askerlerin kendisine katılmasıyla da kuvvetli bir ordu oluşturmuştu.⁶²

Besasiri'nin gerçek niyetinin, Mısır Fatımîlerinin yardımıyla Sünni Bağdat Abbasi Halifeliği'ne son verip bu bölgede Şii akideyi benimsemiş bir devleti kurmak olduğu anlaşıyor. Tabi ki böyle bir niyetin başarıya ulaşması Fatımi Devletinin de

⁶¹ O.Turan, *Seçuklular Tarihi*, s.78-79.

⁶² Ali Sevim, "Selçuklu Mısır Fatımi Devletleri İlişkilerine Genel Bir Bakış", VIII.TTK Bild. II, Ankara 1981, s.744

işine gelecekti. Çünkü Fatımiler de Sünni Selçukluların İslam dünyasındaki maddi liderliğini engellemek ve dolayısıyla onların ilerde vuku bulması muhtemel Ortadoğu memleketlerinde egemenlik kurmaları yolundaki girişimlere karşı önlemler almak istiyorlardı. Bu isteklerine Besasiri'yi kullanarak ulaşacaklarını düşünüyorlardı. Bu nedenle Selçuklu-Fatımi ilişkilerinin Tuğrul Bey zamanında, olumsuz olarak ta olsa, Besasiri aracılığı ile sürdürüldüğünü söyleyebiliriz.⁶³

Selçukluların Bağdat'a gelip Sünni İslam dünyanın liderliğini ele almalarını müteakip, Fâtımîler için yegane hedef bu Selçuklu devletini bir şekilde zayıflatmak olmuştur. Bu amaçla Fatımi Dailerinin propagandalar yaptıklarını ve ayrıca Şiileştirme çalışmalarına hız verdiklerini görüyoruz. Ancak Selçukluların gelişi ile birlikte söz konusu faaliyetlerin duraklamaya hatta gerilemeye başlamıştır. Bu durumu bir türlü kabul edemeyen Fâtımîler, propaganda gayretlerinin yanına yeni bir unsur daha eklemişlerdir. Bu yeni unsur, “Bâtınîlik” faaliyetleridir. Bunlar eliyle tesirli bir şekilde Abbasî, dolayısıyla Selçuklu ülkesinde terör faaliyetleri yürütülerek, halk sindirilmeye ve Selçuklu idaresinden soğutularak Fâtımîlerin tesiri altına sokulmaya çalışılmıştır.

Burada şunu belirtmeliyiz ki Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Sultanı Tuğrul Bey, Fatımilerin bu çabalarına karşı azami ölçüde dikkatli olmuş ve Mısır Fatımi Devleti'nin Besasiri aracılığı ile büyük masraflara girerek, egemenlik alanları genişletmelerine ve dolayısıyla Şiiliği yaymalarına yönelik adımlarını engellemeye çalışmıştır.⁶⁴

Selçukluların Fatımilerin amaçlarına ulaşmalarını engellemek amacıyla aldıkları tedbirler bir çok sahada kendisini göstermiştir. Onlar, Mısır Fatımi Devletinin önderlik ettiği ve çeşitli eylemler halinde yürütülen İslam alemini Şiileştirme hareketlerine karşı sadece askeri cephede mücadelelerde bulunmakla kalmamışlar, fikir alanında da bilimsel olarak bu mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Ünlü Selçuklu veziri Nizamü'l Mülk, İslam Dünyasında Sünniliği bilimsel yönden kuvvetlendirmek amacıyla tarihte kendi adına izafetle, Fatımilerin “Darü'l Hikme”lerine karşı, Nizamiye Medreseleri adıyla tanınan bir çok yüksek bilim ve kültür merkezleri kurmuştur. Başta Hilafet merkezi Bağdat'ta olmak üzere Basra, İsfahan,

⁶³ A.Sevim, **Makaleler 3 Selçuklu Mısır Fatımi Devletleri**, s.392-393.

⁶⁴ A.g.e., s.394.

Nişabur, Belh, Herat, Merv, ve Amul’de Selçuklu Devleti’ne bağlı resmi birer Nizamiye Medresesi kurulmuş, buralarda devrin en değerli bilim adamları tarafından eğitilen ve bütün İslam dünyasına yayılarak Şii-Batını fikirlere karşı başarılı mücadeleler veren din ve bilim adamları yetiştirilmiştir.⁶⁵

Selçukluların Ortadoğu’yu fethetmesi İslamiyet’e zarar vermeye çalışan bir çok sapık fikir hareketinin ve bu fikirlere sahip kişilerin zararlı faaliyetlerinin ortadan kaldırılmasını sağlamıştır. Bunu, Sünni İslam Dünyasının Şiilik karşısındaki zaferi olarak değerlendirebiliriz. Ayrıca Selçukluların bu bölgeye gelmesi ile Sünni İslam dünyasının maddi kuvvetini artık Selçuklular temsil etmeye başlamış, manevi kuvveti temsil eden Abbasi Halifeliği ise Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun himayesine girmiştir. Selçuklu sultanları devletlerinin menfaati kadar inançlarının da gereği olarak Sünniliği İslam Dünyasına hakim kılmaya çalışmışlardır. Ayrıca onlar, Halifeliğin Moğollar tarafından ortadan kaldırılmasına kadar, kendi maddi güçlerine hâlel vermemek şartıyla, bazı Halifelerin menfî hareketlerine rağmen, Abbasi halifelerinin manevî nüfuzlarına saygı göstermişler ve bütün Müslümanları İslâm ideolojisine bağlamaya çalışmışlardır. Selçuklular İslam Medeniyetini yükseltmek için kurdukları eğitim camialarında Sünniliği esas almışlardır. Bundan sonra cami, medrese, zaviyelerin kurulması ve kökleşmesi için çabalar harcanmış, savaş meydanında kılıç tutan askerlerin yanında zamanın ihmali caiz olmayan ilim ve tasavvuf erbabından oluşan irfan ordusu da bu ortak amaç etrafında bir araya getirilmiştir. Bu şekilde Abbasi Devleti’nin en parlak döneminde bile İslâm dünyasına mevcut olmayan maddî ve manevî huzur iklimi Selçuklular’la beraber kendini hissettirmiştir.⁶⁶

Kaynaklar o dönem Sünni İslam Dünyası’nın Türklere olan bakışı konusunda bize ipucu vermektedirler; Tarihçi Ravendi’nin Selçukların tarihi hakkında yazdığı “Rahat’us-Sudûr” adlı eserinde geçen bir kıssa dikkat çekicidir. Kıssaya göre Sünniliğin en önemli mezheplerinden biri olan Hanefi Mezhebinin kurucusu Büyük İmam Ebu Hanife, Hac yapmak amacıyla bulunduğu Mekke’de Allah’ a karşı niyazda bulunurken “Ey Rabbim, benim içtiğim doğru ve mezhebim hak ise yardım et; çünkü ben senin için Hazreti Muhammed’in şeriatını takrir ettim” şeklinde

⁶⁵ A.g.e., s.400-401.

⁶⁶ Osman Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul 1971.,s.17-18.

dua etmiş, bunun üzerine hatiften gelen bir ses de ona “Sen doğruyu söyledin, kılıç Türklerin elinde bulundukça senin mezhebine zeval yoktur” demiştir. Ravendi, Arap, Acem, Rûm ve Rus diyarında kılıcın Türklerin elinde olmasından dolayı İslam’ın arkasının kuvvetli olduğunu belirterek Allah’a şükretmiştir.⁶⁷

4.3. SELÇUKLU AİLESİ İÇERSİNDE Şİİ FATİMİ DEVLETİ İLE YAKINLAŞMA TEŞEBBÜSLERİ

Selçuklu ailesi arasında, aşağıda ayrıntılı bir şekilde izah etmeye çalıştığımız üzere, bazı sebeplerden ötürü Şii Fatimi Devleti ile yakınlaşma teşebbüsleri olduğunu görüyoruz. Ancak söz konusu yakınlaşmaların hemen hepsinin ortak özelliği; yakınlaşmaya çalışan Selçuklu prensinin bir şekilde merkezi İmparatorluğa karşı isyan halinde olduğu veya en azından isyan etmeye niyetlendiği şeklindedir. Bu isyan niyetinde elini güçlendirmek amacıyla Şii Fatimileri kullanma amacı taşındığı görülmektedir. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki Şii Fatimi Devleti de söz konusu yakınlaşmayı, “olur da Selçuklu Ailesi arasına nifak düşürüp onları zayıflatırım” diyerek arzulamıştır.

4.3.1. İbrahim Yınal’ın İsyanı:

Tuğrul Bey’in Irak topraklarında Fatimî nüfuzunu kırmak için Besâsirî ile yaptığı mücâdelenin bir ayağını da kardeşi İbrahim Yınal’ın isyanı oluşturmaktadır. 1057 senesinde Besâsirî’nin işgalinde olan Musul ele geçirilip, burada tekrar Abbasî Halîfesi ve Tuğrul Bey adına hutbeler okunmaya başlandıktan sonra, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, burada kardeşi İbrahim Yınal’ı bıraktıktan sonra kendisi tekrar Bağdat’a dönmüştü. Sultan ile İbrahim Yınal arasında önceye dayalı bir takım hesaplar mevcuttu. Kendi kılıç hakkının verilmediği düşüncesinde olan İbrahim Yınal, Sultan’a karşı biraz kırgın durumdaydı. (Dandanakan zaferinden sonra toplanan büyük kurultayda alınan kararlara göre devletin Selçuklu ailesinin ortak sorumluluğu alanında olduğu kabul edilerek, ülke kardeşler arasında taksim edilip,

⁶⁷ O.Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.18.

ileri gelenlerin her biri bir tarafa tayin edilmişlerdir. Bu paylaşım sonucunda Tuğrul Bey'in payına Irak tarafı düşmüş; İbrahim Yınal ile Çağrı Bey'in oğlu Yâkûtî ve amcaoğlu Kutalmış onun emrine verilmişlerdir. Bu, fethedilecek yerlerden bu şahıslara belirli yerlerin tahsis edileceği anlamına gelmekteydi. Kılıç hakkı olarak bu şahıslara verilmesi gereken yerlerin çeşitli sebeplerden dolayı, Tuğrul Bey tarafından verilmediği görülmektedir.)⁶⁸

İbrahim Yınal, Selçuklu Devletinin batı yönünde yapmış olduğu fetihlerde aktif rol almıştır. Rey Şehrini dahi ilk önce İbrahim Yınal ele geçirmişti. Ancak merkeziyetçi bir devlet kurmaya çalışan Tuğrul Bey, Rey Şehri gibi bir kaç yeri daha İbrahim Yınal'ın elinden alınca İbrahim Yınal, isyana kalkışmıştır. Tuğrul Bey'i terk ederek asker toplayan Yınal'ın üzerine giden Büyük Sultan, onu yenmiş ve nihayetinde onu sığınmış olduğu Sermac kalesinde ele geçirmiştir. Bu isyanına rağmen Tuğrul Bey, İbrahim Yınal'a iyi muamelede bulunmuş, hatta dilerse kendi yanında kalmasını ve dilerse ona ikta olarak vereceği yerlere gitmesini teklif etmiş, ancak İbrahim Yınal, Sultanın yanında kalmayı tercih etmiştir.

Bu olayın değerlendirmesi şöyle olabilir: Yınal'ın net bir hedefi yoktur. Yani en azından Tuğrul Bey'i tahttan indirerek devletin başına geçmek gibi bir düşüncesinin olmadığı anlaşıyor. Amacının kendisine ait tam bağımsız bir devlet kurmak olduğu iddiası bile tartışma götürcektir. Onun istediği, ele geçirdiği sahaların fetih hakkı olarak kendisine bırakılmasından ibarettir. Zaten tam bağımsız bir devlet kurma veya Tuğrul Bey'i devirmek gibi bir niyete sahip olmuş olsaydı mağlubiyetten sonra Tuğrul Bey tarafından kendisine ikta olarak verilen bölgeye gider ve söz konusu amaçlarına ulaşmak için daha rahat hareket edebilirdi. Ancak o, Sultan Tuğrul'un yanında kalmayı tercih ederek Sultan'ın itimadını kazanmaya çalışmıştır.⁶⁹

Bundan sonraki dönemde Yınal'ın Sultan tarafından Arslan Besasiri üzerine gönderilinceye kadar sadakatle hizmet ettiğini görüyoruz.

Arslan Besasiri'yi bertaraf etmek amacıyla onun üzerine yürüyen İbrahim Yınal, Besasiri'nin kendisini Selçuklu imparatorluğu'nun başına geçmeye teşvik ve tahrik etmesi sonucu ikinci kez devlete isyan etmek durumunda kalmıştır. Şöyle ki;

⁶⁸ M.A.Köymen, **Büyük Selçuklu**, s.363.

⁶⁹ M.A.Köymen, **Selçuklu Devri**, s.58.

Selçuklu ailesi arasındaki meseleleri iyi bilen Fâtımîler ve Besâsiri bundan faydalanma cihetine gittiler. Tuğrul Bey, İbrahim Yınal'ı Musul'da bırakıp Bağdat'a dönünce ilk önce Besâsiri, İbrahim Yınal'a mektup yazarak Selçuklu mülkünde ortak olduğunu ve bu sebeple Sultan'a karşı isyan etmesi gerektiğini söyleyerek onu isyana teşvik etti. Fâtımîler de boş durmuyor, hem kendi adamları olan Besâsiri'nin üzerindeki baskının azaltılması bakımından, hem de Tuğrul Bey'i kendi adamları vasıtasıyla arkadan vurmalarını sağlamak bakımından İbrahim Yınal'ın isyanını teşvik ediyorlardı. Bu yüzden Fatımî Halîfesi de İbrahim Yınal ile yazışarak, onu isyan etmesi ve Tuğrul Bey'in yerine geçmesi için tahrik etti. Özellikle Dâi'd-Duât el-Müeyyed fi'd-Dîn eş-Şîrâzî bu konuda gayet mühim rol oynayarak, İbrahim Yınal'ı para ve silah yoluyla destekleyeceklerini bildirmiştir.⁷⁰

İbrahim Yınal da aynı paralel de bir yaklaşım sergileyerek, bu sırada Haleb civarında bulunan Besâsiri ile müttefiki Kuyreyş'e bir elçi göndermiştir. Görünüşte kardeşi Tuğrul Bey'e itaat etmeye davet amacıyla gönderilen bu elçinin gerçek görevi, Mısır Fatımi halifesinden para, hilat unvan ve sancak istemektir. Böylece Tuğrul Bey'i tahttan indirebilecek olan İbrahim Yınal, bütün memleketi eline geçirecek ve hükümdar olacaktı. Bunların karşılığında İbrahim Yınal da hutbeyi Mısır halifeliği adına okutacaktı. İbrahim Yınal'ın bu şartları, gerek Besâsiri ve müttefiki ve gerekse Mısır Fatımi halifeliğinin Besâsiri'ye yardımı idare eden mümessili Müeyyed tarafından kabul edilmiştir.(24 Ağustos 1058)⁷¹

İbrahim Yınal'ın Arslan Besâsiri ve Mısır Fatımi Halifesi ile haberleştiğini⁷² öğrenen Tuğrul bey derhal harekete geçti. Sultan Tuğrul, epey zorlanmasına rağmen gerek eşinin gayretleri ile ve gerekse yardıma gelen Çağrı Bey'in oğulları Alparslan, Kavurd ve Yakuti'nin yardımıyla İbrahim Yınal'ı mağlup etti ve onu yayının kirişi ile boğdurup ortadan kaldırdı.

İbrahim Yınal'ın bu ikinci isyanını değerlendirecek olursak; öncelikle şunu belirtmeliyiz ki birinci isyandan farklı olarak burada net bir hedefin olduğu ve bunun da devleti ele geçirip hutbeyi Mısır Şii Fatımi Halifesi adına okutmak olduğu anlaşılmaktadır. Yani onun zaferi Şiiliğin zaferi demek olacaktı. Böyle bir sonucun

⁷⁰ A.Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti*, s.190.

⁷¹ M.A.Köymen, *Selçuklu Devri*, s.60.

⁷² G.Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, s.313

ise, başlangıçtan beri Selçukluların benimsemiş ve izlemiş oldukları siyasetle bağdaşmayacağı açıktır.⁷³

İbrahim Yınal meselesinin bu şekilde sona erdirilmesi ile, aynı zamanda, Fâtımîlerin Selçukluları yıkmak için planlayıp ortaya koydukları bir tertîb de etkisiz hale getirilmiştir. Zira bu, Fâtımîlerin temsilcisi Dâi' d-Duat eş-Şirâzî' nin, Besâsîrî hareketini başarıya ulaştırabilmek için tezgahladığı, Selçuklu kuvvetlerine askerî alanda gâlip gelinemediği taktirde, birtakım desiselerle onları dağıtıp, işe yaramaz hâle getirilmesi plânının bir parçası idi. Fakat bu plan, Tuğrul Bey ve diğer Türk komutanların dirayetli davranışlarıyla bozulmuştur.

4.3.2. Emir Şöklü'nün Kutalmış Oğullarını Emir Atsız'a Karşı İttifaka Daveti

Anadolu'da fetih hareketi devam ederken 1071'den beri Suriye'yi fethetmeye giden Türkmenler de bu bölgenin büyük kısmını ele geçirmişlerdi. Suriye fütuhatını yapmış bulunan Türkmen Beylerine “Atsız Bey” riyaset ediyordu.⁷⁴

Atsız Bey, Remle ve Kudüs'ü fethettikten sonra kuzeye doğru harekâtını sürdürerek Suriye'nin en merkezî şehri olan Dımaşk (Şam)'ı sürekli baskı altına aldı. Bu sıralarda Atsız Bey'in emrinde bir Bey olan Şöklü Bey de Filistin'in kıyı bölgelerinde fetihler yapmakta idi. Bu bölge Mısır Fatımi Devleti'nin egemenliğinde idi. Ancak Akka halkı Fatımîler'den memnun değillerdi. Bu sebeple Akkalılar Şehrin kapılarını Şöklü Bey'e açmışlardır.

Akka'yı ele geçiren Şöklü, ayrıca Fatımî veziri Bedrû'l-Cemali'nin hazinesine sahip olduğu gibi, vezirin oğlu, kızı ve karısını da esir etti. Atsız Bey, emrinde bir bey olan Şöklü'den ele geçirdiği hazinenin yarısını istedi. Şöklü ise bu isteği reddetti. Atsız'ın kendisini cezasız bırakmayacağını bilen Şöklü, ona karşı bir ittifak kurmak için Dımaşk valisi Muallâ'ya kızını vererek onunla akraba oldu. Ancak ne Muallâ, ne de dostluk kurduğu Kilâboğulları kabilesi, Atsız ile savaştığı zaman Şöklü'nün yardımına geldiler (Mayıs 1075). Galip gelen Atsız, Şöklü Bey'in peşini bırakıp Dımaşk'ı kuşatma ve sıkıştırmaya devam etti.

⁷³ M.A.Köymen, *Selçuklu Devri*, s.62.

⁷⁴ M.H.Yınanç, *Türkiye Tarihi*, s.59.

Şöklü Bey'in amacı Akka'yı ele geçirdikten sonra kendisinin başında bulunacağı ayrı bir beylik kurmaktır. O, bu amaçla Kutalmışoğlu Alp İlik'e bir mektupla başvurarak, "Sen Selçuklulardan olup sultan ailesine mensupsun, sana itaat ile senin hizmetinde bulunursak bununla şeref duyar ve onurlanırız. Halbuki ben, sultan ailesinden olmayan Atsız'a tâbi olmak istemiyorum" dedikten sonra, Atsız'ı bertaraf edip Suriye ve Filistin'e hâkim olmanın güç olmadığını bildirmiş ve "Eğer Atsız'ı yenip onu bu ülkeden uzaklaştıracak olursak Mısır Fatımi devleti de bize yardımda bulunacaktır" diyerek Kutalmış oğluna, Filistin'e gelip birlikte fetihlerde bulunmayı önermiştir. Şöklü'nün bu mektubunu müteakip Kutalmış oğlu Alp İlik'in, kardeşi Devlet ve amcası Resultekin'in oğlu ile birlikte Taberiyye'ye gelip Şöklü'ye katıldıklarını görüyoruz. Bununla da yetinmeyen müttefikler "Mısır Fatımî devletine tabi olduklarını" ilân etmişlerdir. Böylece Suriye ve Filistin'de, Atsız'ın tâbi olduğu Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na karşı, Şii Mısır Fatımi Halifeliği'ne tâbi olan ve içinde, Selçuklu hanedanına mensup şehzadelerin de yer aldığı bir ittifak kurulmuştur. Tüm bu gelişmeler karşısında sessiz kalmayan Emir Atsız derhal harekete geçerek, müttefik kuvvetleri, Taberiyye'de, 1074 yılında, yenilgiye uğratmış, tutsak aldığı Şöklü ve oğlunu öldürtürken, eline esir olarak düşen Kutalmışoğulları ile Resultekin'in oğlunu koruma altına alarak, durumu gönderdiği bir elçiyle sultan Melikşah'a bildirmiştir.⁷⁵

Burada söz konusu olan elini güçlendirmek isteyen tarafın Fatımi Hilafetini koz olarak kullanmak istemesidir. Yoksa gerçekten Şii inancının benimsendiği kanaatinde değiliz. Zira bu geçerli olsaydı Türkiye Selçuklularının bağımsız oldukları ve de Büyük Selçuklu İmparatorluğu ile karşı karşıya geldikleri 1.Kılıç Arslan döneminde pekala Şiiliği kabul edebilirdi. Ancak böyle bir sonuç hiçbir zaman doğmamıştır.

⁷⁵ A.Sevim, **Anadolu Fatih**i, s.24.

4.3.3. Şeref'üd Devle Müslim'in Artuk Bey ve Suriye Selçuklu Meliki Tutuş ile İttifakı

Hatırlanacağı üzere Kutalmış oğulları, Anadolu'ya ilk geldiklerinde Güneydoğu Anadolu bölgesinde faaliyette bulunmuşlardı. Bunlardan Alp İlek ve Devlet, Şöklü Bey'e katılarak Atsızla muharebeye tutuşmuşlar ancak nihayetinde muvaffak olamayarak tarih sahnesinden ayrılmışlardır. Kutalmış'ın diğer bir oğlu Süleyman ise Halep şehrini kuşatmış, ancak şehir savunucularının bu toprakların Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na bağlı bulunduğunu belirtmeleri üzerine kuşatmayı kaldırmıştır. Süleyman Şah bundan sonra kardeşi ile beraber Anadolu'ya yönelmiş ve nihayetinde kardeşini de bertaraf ederek kendi devletini kurmuştur. Anadolu'daki konumunu güçlendiren Süleyman Şah, tekrar doğuya yönelerek Antakya'yı fethetmiştir.

Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarı Süleyman Şah'ın, Antakya bölgesine yönelmesi üzerine Musul, Halep ve havalisindeki hâkimiyetinin tehlikeye düştüğünü gören Şeref'üd Devle Müslim, Süleyman Şah'a karşı tedbir almak amacıyla kendisine müttefik aramaya başlamıştır. En iyi namzet ise, Anadolu fethinden geri alınmasına sebep olduğu için Süleyman Şah'a karşı kin besleyen ve de bundan mütevellit Büyük Sultan Melikşah'a da kırgın olan Artuk Bey'dir. Zaten bu sırada Artuk Bey, Melikşah'tan ayrılmış ve Tutuş'un hizmetine girmiştir. Aralarında yapmış oldukları anlaşmaya göre, Şeref'üd Devle de Artuk Bey gibi Melikşah'tan ayrılacak, Suriye Selçuklu Meliki Tutuş'u Büyük Sultan olarak tanıyacak ve nihayet en önemli karar olarak Bağdat Abbasi Halifeliğinden ilgi kesilip Şii Mısır halifesi el-Mustansır'a bağlanılacaktı.⁷⁶ Böylece Şii Mısır Halifeliğine bağlı ve Melikşah imparatorluğuna karşı, onunla mücadele edebilecek büyük bir siyasi kuvvet meydana getirilecekti. Bu kararlarını fiiliyata da dökmek isteyen müttefikler durumu bir târaftan Tutuş'a arz ederken diğer taraftan da Şeref'üd Devle Müslim'in, amcası Mukbil b. Bedran'ı Mısır'a göndererek, "Irak, Cezire ve Şam ülkelerini fethetmek niyetinde olduklarını, bunun için de askere ihtiyaçları bulunduğunu" Fatımi halifesine bildiriyorlardı. Şeref'üd Devle'nin bu teklifi, Fatımi halifesi ve onun

⁷⁶ A.Sevim, *Mir'atü'z-Zaman "Melikşah Dönemi"*, s.417.

veziri Emir'ül Cüyûş Bedrûlcemâlî tarafından sevinçle karşılanmıştır. Bedrûlcemâlî, durumu dahâ iyi tetkik ettirmek üzere oğlu ile birlikte bir müzakere heyetini Şam'a göndermiş, Şam'a gelen bu heyet, orada birkaç gün kaldıktan ve Tutuş ile müzakerelerde bulunduktan sonra tatbik mevkiine konacak kararlar almak üzere. Karkisiya'da bulunan Artuk Bey ile Halep'te bulunan Şeref'üd Devle'yi çağırarak üzere Mukbil b. Bedran'ı onlara göndermişlerdir. Fakat Mukbil, 20 Haziran 1085'te geldiği Halep'te, Süleyman Şah ile Antakya yakınlarında yapılan bir savaşta, ordusunda Türkmen askerleri ile birlikte bulunan Çubuk Bey'in Süleyman Şah tarafına geçmesi neticesinde fena halde bozulan Şeref'üd Devle'nin yakalanıp öldürüldüğünü öğrenmiştir. Bundan sonra Halep'ten derhal Karkisiya'ya, Artuk Bey'in yanına gelen Mukbil, ona durumu anlattıktan sonra Şam'a gidip müzakerelere katılması gerektiğini kendisine bildirmiş, ancak Artuk Bey, Mukbil'in bu davetine icabet etmeyerek Şam'a gitmemiştir.⁷⁷ Fakat bununla beraber, Mukbil'e “Cezire'de kalacağını ve buradan Türkmenleri Büyük Selçuklu İmparatorluğuna karşı ayaklandıracağını ve onların bulundukları memleketleri bırakıp Suriye'ye göç etmelerini sağlayacağını” vaat etmiştir. Görüldüğü üzere, gerek Şeref'üd Devle Müslim'in ortadan kaldırılması ve gerekse Artuk Bey'in bu ittifaka tam olarak bağlanmaması sebebiyle manen Fatimî Hilafetine bağlı yeni bir Selçuklu İmparatorluğu kurma hayali gerçekleşmemiştir. Suriye Selçuklu Meliki Tutuş'un, bu ittifakı ne dereceye kadar benimsediği, Mısır heyetiyle yapılan müzakerelerin ne duruma gelmiş bulunduğu hususunda yine kaynaklarda bilgi verilmemektedir.⁷⁸

Burada bir hususu hatırlatmak gerekir; Sultan Melikşah'ın Kuzey Suriye seferi sırasında Artuk Bey, Melik Tutuş'a “Büyük Sultanın ve ordusunun yorgun olarak bu topraklara geleceğini dolayısıyla bu fırsatın değerlendirilip derhal saldırılması gerektiğini” tavsiye etmiş, ancak Tutuş bu öneriyi kabul etmemiştir. Bu demektir ki Artuk Bey, Sultan Melikşah'a karşı sadece kırgın değil aynı zamanda öfkeli. Üstelik bu öfke onun, Devletin ordusuna saldırmasını düşündürecek kadar gözünü karartmıştır. Dolayısıyla bizim kanaatimiz yukarıda sözüne ettiğimiz ittifakın daha çok Artuk Bey ve Müslim'in yaklaşması şeklinde olduğu yönündedir.

⁷⁷ A.Sevim, *Mir'atü'z-Zaman “Melikşah Dönemi”*, s.418.

⁷⁸ A.Sevim, *Makaleler 1*, s.150-152.

4.3.4. Süleyman Şah'ın Çukurova'yı Fethi ve Trablusşam Emirinden Şii Hatip İstemesi

Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı olan Süleyman Şah, Bizans ile yaptığı “Dragos Çayı Antlaşması”ndan sonra yönünü doğuya çevirdi. Onun Tarsus'u fethettikten sonra Trablusşam'ın Şii hakimi Ammar'dan kadı ve hatip istemesi Süleymanşah'ın gerçekten Şii akideyi benimseyip benimsemediği veya Büyük Selçuklu İmparatorluğuna karşı bir meydan okuma olup olmadığı tartışmalara neden olmuştur.

Bazı kaynaklar konuya iki aile arasındaki mevcut rekabetin bir sonucu nazarı ile yaklaşmaktadır. Bu görüşe göre; Süleyman Şah, 1082 yılında Çukurova'ya girip Tarsus'u fethetmiş ve akabinde 1083'de de Adana, Masisa, Anazarba ve bütün Kilikya beldelerini hâkimiyeti altına almıştır. Süleyman Şâh'ın Tarsus'u fethettikten sonra derhal Trablusşam'ın Şii hakimi kadı İbn Ammâr'a elçi gönderip, kendisinden bu yeni fethedilen şehirler için kadı ve hatip talep etmesi onun Melikşâh ile ilişkilerini ortaya koyması ve büyük Selçuklularla, bu ailevî ve siyasî rekabet dolayısıyla, Abbasîler yerine Şii Fatımileri tanıdığını belirtmesi bakımından çok önemli bir vakadır. Bu görüşe göre, Kutalmış oğullarından Alp İlek ve Devlet'in Kuzey Suriye'de iken böyle bir teşebbüse giriştikleri gibi İbrahim Yınal ve diğer âsi Selçuklu beyleri de Mısır Fatımileri ile bağlantı kurarak, siyasî başarıları için aynı yolu benimsemişlerdir.⁷⁹

Bu görüşün Selçuklu Şehzadeleri'nin siyasi muvaffakiyetleri için Fatımilerle işbirliği yapmış olabilecekleri yönündeki iddiasına katılıyoruz. Ancak Süleyman Şah'ın, Melik Şah ile olan ilişkileri dikkatli bir şekilde tetkik edildiğinde bu iddianın en azından Süleyman Şah ile ilgili olarak geçerli olmadığı kanaatini taşıyoruz.

Konuyu biraz daha derinlemesine inceleyerek, Süleyman Şah'ın bu sırada Sultan unvanını taşıyıp taşımadığı tartışmasından hareketle izah etmeye çalışan görüşler de olmuştur. Bu görüşe göre; Bilindiği gibi Batı ve Bizans menşeli kaynaklarda Süleyman Şah'ın 1080'den itibaren Sultan unvanını almış olduğu ve Büyük Sultan Melikşah ile ilişkisini keserek tamamıyla bağımsız hareket ettiği ve hatta Melikşah'a karşı isyankâr bir tavır aldığı belirtilir. Dolayısıyla bu düşmanlığın ve de bağımsızlığın bir sonucu

⁷⁹ O.Turan, *Selçuklular Zamanında*, s.98-99.

olarak Süleyman Şah'ın gerek ülkesinde ve gerekse diğer Sünni Müslüman devletlerde çok sayıda ulema dururken Sünni anlayışı çerçevesinde sapık olarak değerlendirilen Batını bir Şii olan Trablusşam emirinden kadı ve hatip istemesi doğal karşılanabilir. Hem böylece babadan intikal eden bu düşmanlığın bir devamı olarak Büyük Selçuklu kolundan ve imparatorluktan alâkayı büsbütün kesmek ve tamamıyla müstakil mümkün olacaktır. Çünkü Süleyman Şah şu anda Sultan dahi olsa o da tıpkı Büyük Selçuklu Sultanı gibi Abbasi hilafetine bağlı olarak hükümdarlığını sürdürmektedir ki bu durum Türkiye Selçukluları'nın (eğer varsa) kendilerini Büyük Selçuklulardan tam olarak ayırtmak ve farklılaştırmak hedefinden uzaklaştıracaktır. Ancak böyle bir durumda Süleyman Şah'ın Türk İslâm devletlerinde tam istiklâl alâmeti olan sikke sahibi olması ve kendi adına para bastırması bulunması gerekecektir. Fakat şimdiye kadar Süleyman Şah'ın adına basılmış hiç bir para bulunmaması Onun tam istiklâl kazanmış olması ihtimalini şüpheye düşürmektedir. Ayrıca Antakya'yı fetheden Süleyman Şah'ın İmparator Melikşah'a bu fethi bildirip kendisini onun bir tabii addetmesi de Türkiye Selçukluları'nın kendilerini Büyük Selçuklulardan tam olarak ayırtmak ve farklılaştırmak gibi bir hedeflerinin en azından Süleyman Şah dönemi itibariyle mevcut olmadığını göstermektedir.

Böylelikle kesin bir sonuca varamayan bu görüş nihayetinde mantık yürüterek bazı olması muhtemel nedenleri tespit edebilmiştir. Buna göre Süleyman Şah'ın Trablusşam Emirinden Kadı ve Hatip istemesinin nedeni Süleyman Şah'ın hakim olduğu Anadolu topraklarındaki halkın İslâm ülkeleri içinde en çok Suriye ve Mısır ile ticarî ilişkilerinin olmasından kaynaklanmış olabilir. Diğer bir ihtimal ise Belki de Süleyman Şah, bir taraftan Bağdat Abbasi halifesi ile olan ilişkisini ve Büyük sultan Melikşah'a karşı tabiyetini sürdürürken diğer taraftan da bir takım siyasî ve iktisadî menfaatler endişesi ile aynı zamanda Fatimilerle ve onlara bağlı olan emirlerle de dostça münasebetler kurmak istemiş olabilir. Zaten tarihleri boyunca Türkiye Selçuklu Devletinin, Büyük Selçuklulardan farklı olarak, Fatîmî Devleti ile dostane ilişkiler kurduğu görülmektedir.⁸⁰

Bir kısım kaynaklarda ise bu konu değerlendirilirken; Süleyman Şah'ın Selçuklu ana siyasetine ters düşerek Fâtîmî devletin tâbiyetine gireceğinin düşünülmemeyeceği,

⁸⁰ M.H.Yınanç, **Türkiye Tarihi**, s.116-117.

dolayısıyla Tarsus ve civarını zaptettikten sonra Trablusşam'ın Şii hâkiminden imam ve hatip istemesinin, Süleyman Şah'ın buralarda ikamet eden yeni Şii tebaası için ve de onların dinî ihtiyaçları karşılamak gayretinden ileri geldiği belirtilmiştir.

Bizim kanaatimize göre de Süleyman Şah'ın Şii Trablusşam Emiri Ammar'dan kadı ve hatip istemesi rekabet halinde bulunduğunu düşündüğümüz Büyük Selçuklu ailesine karşı yapılmış bir bağımsızlık gösterisi değildir. Öyle olsaydı Süleyman Şah'ın Antakya'yı fethettiği andan itibaren oluşan zaman hanesinde meydana gelen gerek fethin Büyük Sultan Melikşah'a bildirilmesi ve gerekse fetihten önce Antakya'dan haraç alan Şeref'üd Devle Müslim'in aynı haracı Süleyman Şah' tan istemesi karşısında Süleyman Şah'ın "Ben bu fethi Büyük Sultan adına yaptım" şeklindeki yaklaşımının olmaması gerekirdi. Süleyman Şah'ın gerçekten Şii akideyi benimsediği de düşünülemez. Zira böyle bir niyeti olsaydı Devletini kurduktan sonra bu yönde hareket etmesini kimsenin engelleyemeyeceği kanaatini taşıyoruz.

Şurası muhakkak ki o sırada Anadolu coğrafyasında çeşitli dinlerin var olması gibi aynı dinin çeşitli mezhepleri de mevcut idi. Bunların hepsinin inançları farklı şekillerde tezahür ediyordu. Türkiye Selçuklu Sultanının Antakya'yı fethinde de görüldüğü gibi engin bir hoşgörüsü vardı. Muhtemelen bu hoşgörünün bir sonucu olarak oradaki yerli halkın dini ihtiyaçlarının karşılanması için Şii Trablusşam Emiri Ammar'dan kadı ve hatip istenmiştir. Dikkat edilirse ne daha önceki fetihlerde ne daha sonraki fetihlerde ne de başka yöreler için hukuki uyuşmazlıkları çözecek bir kadı ve camilerde hutbe verecek bir hatip talebi olmamıştır.

4.3.5. Halep Selçuklu Devletinin Fatımilerle İttifakı

Fatımiler 1096 yılında Selçuklu İmparatorluğuna bağlı olan ve Artuk Bey'in iki oğlu, İlgazi ve Sökmen, tarafından yönetilen Kudüs kentini ele geçirdiler. Bu sırada Suriye Selçuklu devleti'nin ilk Hükümdarı olan Tutuş ölmüş, bıraktığı Devlet ise Halep ve Dımaşk Selçukluları olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Fatımiler, ikiye ayrılmış ve birbirlerine karşı düşmanlık hisleri besleyen bu iki Selçuklu kolunu iyice zayıflatmak, ve söz konusu durumdan azami ölçüde yararlanmak için harekete geçtiler. Bu amaçla Halep Selçuklu Melik'i Rıdvan'a değerli hediyelerle birlikte bir elçi gönderip şu öneride bulundular; Melik Rıdvan, Mısır Fatimi halifeliğini Metbu tanıyacak,

egemenliğinin olduğu yerlerde Sünni hutbeyi kaldırıp Şii hutbeyi okutacak, bu hutbede, önce Fatımi Halifesi El Müstali, sonra onun veziri olan El Efdal ve en sonunda da Melik Rıdvan'ın ismi okunacak, bütün bunların karşılığında Fatımiler de Melik Rıdvan'a her türlü mali ve askeri yardımı yapıp, onun Dımaşk Selçuklularının egemenliğine son vermesini sağlayacaklardı.⁸¹

Melik Rıdvan, Dımaşk'a sahip olma arzusuyla Fatımilerin bu önerilerini kabul etti. Bu çerçevede Halep Şehrinin Sünni Kadısını azledip yerine Şii inançlı bir kadı ve bir hatip atadı. Daha sonra Ağustos 1097'de yapılan bir törenle Halep ve bölgesinde Şii hutbesi okunmaya başlandı.⁸² İbn'ül-Esir de "El Kamil-Fi't-Tarih" adlı eserinde 1096-1097 yılı olaylarını anlatırken "*Melik Rıdvan bu sene hakim olduğu yerlerin büyük bir kısmında Mısır Fatımi Halifesi El Musta'li Biemrillah El Alevi adına hutbe okuttu.*" diyerek bu durumu teyit etmektedir. Böylece Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na ve Sünni Abbasi Halifeliği'ne bağlı bulunan Suriye Selçukluları'nın Halep kolu Şii Fatımi Devletine tabi bir duruma düşmüş oldu. Fakat çok geçmeden başta Selçuklu İmparatorluğu'nun Sultanı Berkıyaruk olmak üzere, bütün İslam devlet ve Emirlikleri Melik Rıdvan'ı bu yaptıklarından dolayı şiddetle protesto ettiler. Üstüne üstlük Fatımilerin vaat ettikleri yardımı da göndermemeleri sonucunda Melik Rıdvan, dört hafta okuttuğu Şii hutbesini kaldırıp yeniden Sünni hutbesi okutmaya başladı. Böylece Fatımi tabiliğinden ayrılmış oldu.⁸³ Tekrar Abbasi Halifesi adına hutbe okutan Melik Rıdvan, Bağdat'a elçi göndermiş ve meydana gelen hadiselerden dolayı Halifeden özür dilemiştir.⁸⁴

Selçuklu ailesi arasında, yukarıda ayrıntılı bir şekilde izah etmeye çalıştığımız üzere, bazı sebeplerden ötürü Şii Fatımi Devleti ile yakınlaşma teşebbüsleri olduğunu görüyoruz. Ancak söz konusu yakınlaşmaların hemen hepsinin ortak özelliği; yakınlaşmaya çalışan Selçuklu prensinin bir şekilde ya merkezi İmparatorluğa karşı isyan halinde olduğu veya en azından isyan etmeye niyetlendiği veyahut ta kendi konumunu muhafaza etmeye ve güçlendirmeye çalıştığı şeklindedir. Bu isyan niyetinde elini güçlendirme gayesi ve bu hedef doğrultusunda Şii Fatımileri kullanma amacı

⁸¹ A. Sevim, **Makaleler 3** "Selçuklu Mısır Fatımi Devletleri", s.398-399.

⁸² A. Sevim, "*İbnü'l Adim'in Zübdetü'l-Haleb*", s.679. ; İbnü'l-Adim, **Bugyetü't-taleb**, s.93.

⁸³ İbnü'l-Esir, **El-Kamil Fi't-Tarih**, s.225 ; A. Sevim, **Makaleler 3**, s.399-400.

⁸⁴ Müneccimbaşı Ahmed bin Lütfullah, **Camiud'-Düvel- Selçuklu Tarihi 1**, Yayımlayan Ali Öngül, s.26.

olduğu görülmektedir. Tabi ki Şii Fatımi Devleti de söz konusu yakınlaşmayı, “olur da Selçuklu Ailesi arasına nifak düşürüp onları zayıflatırım” düşüncesi ile arzulamaktadır. Yakınlaşmanın temeli olan bu sebeplerden birisi dahi gerçekleşmediği zaman söz konusu ittifakın derhal dağıldığını müşahade ediyoruz.

Son olarak Selçuklu Türklerinin neden büyük bir çoğunluğunun Şiiliği değil de Sünni akideyi ve bunun da bir kolu olan Hanefiliği benimsediği hususuna değinmek gerekir;

En başta şunu söylemek ki Şiiliğin kuralları çok daha serttir. Türklerde Müslüman olmadan önce de var olan “hoşgörü” kavramı Sünnilik ile daha bir uyum gösteriyordu. Öyle ki Türkler, Sünniliğin mezhepleri arasında da hoşgörü anlayışı en fazla olanını ve de tatbiki en kolay olanını yani Hanefiliği benimsemişlerdir. Zira Hanefilik, insandaki “iradeyi” tanıyor, ilahi emirleri akıl yolu ile delillendirmeyi caiz görüyor, zamanın şartlarını göz önüne alarak İslami hukuk sisteminde yeniliklere gidebiliyordu. Ayrıca Türk asıllı Semerkandlı Ebu Mansur’ul Maturidi nin bu düşünce sistemini Maverâünnehir’in Türk bölgesinde işlemiş olması da bu sonucun doğmasında etkindir. Bunlara ilaveten Abbasi halifelerinin de aynı mezhebi temsil etmeleri Türk İslam Devletleri ile Hilafet arasındaki münasebetleri iyice güçlendiriyordu. Nihayetinde Selçuklu liderlerinin Horasan da kendilerini göstermelerini Abbasi Halifesi ilgi ve ümitle karşılamış ve derhal bağlantı kurmaya çalışmıştır. Tuğrul Bey’in Nişabur’a ilk girdiği tarihte yani 1038’de Abbasi Halifesi Kaaim Biemrillah’ın Sultana gönderdiği elçi, görünüşte Türkmen akınlarından muzdarip olduklarını ve konuya çözüm bulunmasını isteyecekti. Oysa bu madalyonun sadece gözüken tarafı idi. Zira o sırada Abbasi ülkesindeki tahribat sadece Türkmenlerin faaliyetlerinden kaynaklanmıyordu. Başka grup ve fikirlerin de ağır tahribatlar yaptığı hakikatti. Madalyonun görünmeyen yüzünde ise gönderilen elçinin bölgedeki siyaset sahnesine yeni çıkan Selçukluları daha yakından tanıma ve bu güçlü topluluğun desteğini kazanmanın yollarını arama amacı vardı.⁸⁵

Selçuklu Sultanları’nın hepsi Sünni ve Hanefi idi. Ahmet bin Mahmud, Selçukname II, isimli eserinde Sultan Melikşah’ın Ehl’i Sünnet yolunda ve Ebu

⁸⁵ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yay. İstanbul 2000, s.377-378.

Hanife mezhebinde olduğunu belirtmiştir.⁸⁶ Ancak şunu da belirtmeliyiz ki Selçuklu Sultanları, bu konuda baskıcı bir politika izlemiyorlardı. Mesala Alp Arslan'ın Veziri Nizamü'l- Mülk Şafi mezhebine mensuptu. Selçuklular Orta Doğu'ya gelmeden evvel bu topraklar da Sünni mezhepler arasında bile büyük çatışmalar meydana geliyor, insanlar bu uğurda hayatlarını kaybediyorlardı. İslam Dünyası adeta kendilerini bu bataklıktan çıkaracak bir kurtarıcıya muhtaç durumdaydı.⁸⁷

Batılı bazı yazarlar konuyu değerlendirirken Selçukluların inançlarından dolayı değil de çıkarları için Sünniliği ve Hanefiliği seçtiğini belirtirler. Bunlara göre, Koyu Hanefi inancına sahip olan Selçuklular hak mezheplere aykırı bir düşünceye sahip olanlara karşı faal bir şekilde mücadele edenleri destekliyorlardı. Tuğrul Bey, vicdani kanaat veya siyasi zekasıyla Halife nezdinde bir nevi müttefik-Tebaalığı elde etmek istiyordu ki bunu başarmıştır. Ancak, böyle bir siyaset, dini hassasiyetten çok ganimeti düşünen ve din konusunda Abbasi Sünniliğinden ziyade Şiiliğe yakınlık duyan Türkmenlerin anlayışına ters düşüyordu. Bununla beraber Sünni İslam Halifesi ile ittifak kurmanın başka bir yönü daha vardı ki, o da kafirlerle cihat geleneği idi. Burada anlaşmanın sıhhati, Müslüman ve Türkmen Gazilerin Hristiyanlara karşı yapmış oldukları cihat ile sağlanıyordu. Üstelik bu yolla Türkmenlerin çıkardığı kargaşanın yönlendirilmesi mümkün oluyordu.⁸⁸

Burada bir hususu açıklamak gerekir; Selçuklular diğer dinlere olduğu kadar diğer mezheplere karşı da engin bir hoşgörü ile yaklaşıyorlardı. Ancak doğaldır ki yıkıcılığı ve bölücülüğü kendisine rehber edinmiş olan mezheplere karşı tepkisi sert oluyordu. Özellikle mutedil bir çizgiye sahip olan Şii'ler Selçuklu idaresi döneminde oldukça huzurlu bir hayat yaşamışlardır. Oysa Batınlık gibi yıkıcı ve bölücü düşünceye sahip olanlara karşı Selçuklu'nun tepkisi doğal olarak sert olmaktaydı.⁸⁹

Aynı batılı kaynaklar Türkiye Selçuklularının ve dolayısıyla Kutalmış oğullarının Şiilik ile olan ilişkilerini ise “Menfaatlerinin Gereği” olarak değerlendirmişlerdir. Bunlara göre Hem Suriye Selçukluları hem de Türkiye Selçukluları bulundukları bölgedeki güçsüzlükleri sebebiyle, Sünniliğe daha az riayet etmişlerdir. Çok daha akıllı hareket eden, Atsız, Artuk ve Kutalmış'ın oğulları, her

⁸⁶ Ahmed bin Mahmud, Selçukname II, S.20-22.

⁸⁷ S.Kara, **Büyük Selçuklular**, s.47.

⁸⁸ C.Cahen, “*Türklerin Anadolu'ya ilk Girişi*”, S.201,s.1381.

⁸⁹ O. Turan, **Selçuklular tarihi**, s. 313-314

türlü dini akımların meselelerine ilgisiz kalıyorlar ve menfaatleri gerektirdiği vakit sadece zararsız Şii İbni Ammar ile değil Fatımilerin yayılmacı İsmailiyye mezhebi ile dahi işbirliği yapmaktan geri kalmıyorlardı.⁹⁰ Bu şekilde konuya her batılı gibi “çıkar hesapları” cephesinden yaklaşan ve olayların manevi cephesini görmeyen veya görmek istemeyen söz konusu batılı tarihçiler, Türkiye Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan’ın daima yanında Hanefi Mezhebinden ve de Alim seviyesinde birisini bulundurduğu gerçeğini de saklayamamışlardır.

⁹⁰ C.Cahen, “*Türklerin Anadolu’ya ilk Girişi*”, S.201,s.1430.

V. BÖLÜM

KUTALMIŞ OĞULLARININ ANADOLU HAKİMİYETİ İÇİN TÜRK BEYLİKLERİ İLE MÜCADELELERİ

Malazgirt Savaşından sonra Türk Beyleri ve komutanları Sultan Alparslan'ın emir ve izni ile Anadolu'yu fethetmeye başladılar. Yapılan bu fetih hareketleri Büyük Selçuklu İmparatorluğu adına yapılıyordu. Kutalmış oğullarının Anadolu'ya gelmeleri ve Büyük Selçuklu İmparatorluğunun zayıflaması ile birlikte Anadolu Türk birliğinin kurulması ve Metbu (tabi olunacak) devletin hangi devlet olacağı hususunda bazı ihtilafların ortaya çıktığı görülmektedir. Söz konusu ihtilaflar Türkiye Selçuklu Devleti'nin ikinci hükümdarı olan Sultan 1. Kılıç Arslan döneminde belirgin bir şekilde kendini göstermiştir. Türkiye Selçuklu Devleti ile Danişmendliler arasındaki Anadolu hakimiyeti mücadelesi; Sultan 1. Kılıç Arslan ve onun oğlu Mesud ile Danişmend Gazi, oğlu Emir (Melik) Gazi ve onun oğlu Melik Muhammed dönemine kadar uzayıp gitmiştir. Söz konusu hükümdarlar Anadolu'ya dışardan gelen tehditler vaki olduğu zaman (özellikle Haçlı tehlikesi) ittifak kurarak bu tehlike ile baş etmeye çalışmış, böyle bir durum mevcut olmayınca da Anadolu hakimiyetini ele geçirmek için birbirleri ile mücadele etmişlerdir.

Çalışmamızın bu bölümde Anadolu'da bu dönemde kurulmuş olan Türk Beyliklerinden Danişmendliler, Mengücekler, Saltuklar ve Artuklar Devletlerin Türkiye Selçuklu Devleti ile olan ilişkilerini özellikle Anadolu'daki hakimiyet mücadelesi çerçevesinde değerlendirmeye çalışacağız.

5.1. KUTALMIŞOĞULLARININ DANİŞMENDLİLER İLE MÜNASEBETLERİ:

Danişmendliler, 1071-1178 yılları arasında Sivas, Malatya, Kayseri, Tokat, Amasya ve civarında hüküm sürmüşlerdir. Bazı kaynaklar, Danişmendli Türk Beyliği'nin Melik Şah'ın kumandanlarından Danişmendoğlu Gümüştekin Ahmet

Gazi tarafından Sivas Başkent olmak üzere 1080 yılında kurulduğunu belirtirler. Beyliğin kurucusu olan Danişmend Gazi'nin kimlerden olduğu konusu hala tartışmalıdır. Öyle ki tarihçi İbni Bibi, Danişmendliler hakkındaki rivayetler ihtilaflı olduğu için eserinde onlara yer vermediğini söylemektedir.¹ Bir görüşe göre ise Danişmend, Bizanslılar'la cihat ederken şehit düşen Battal Gazi'nin soyundandır ve İslâmi adı Ahmed'tir.² İbnü'l-Esir ise, Danişmend Gazi'nin asıl adının Gümüştekin bin Danişmend Tayla olduğunu ve Gümüştekin'e, babası Türkmenlerin Muallimi olduğu için "İbni Danişmend" (Danişmend'in oğlu) dendiğini ve onun bir zaman sonra hükümdar olduğunu belirtir.³ Bazı kaynaklar ise Danişmend Gazi'nin Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın dayısı olduğunu belirtir.⁴ V.Gordlevski, "Anadolu Selçuklu devleti" isimli eserinde, Danişmendlilerin başlangıçta Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın emrinde olduğunu ama daha sonra hızla güçlenerek özellikle 12.yüzyıl boyunca Selçuklular için siyasal bir tehdit oluşturduklarını yazmaktadır.⁵

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Sultan Alparslan savaşa katılan emirlerinden Anadolu'da fetihlerde bulunmalarını istemiş ve fethedecekleri yerlerin kendilerine ikta edileceğini bildirmişti. Zaferi müteakip fetihlere girişen beyler, Anadolu'nun çeşitli şehirlerini fethederek buralarda kendi adlarıyla anılan beylikler kurmuşlardır. Danişmend Ahmed Gazi de zaferi müteakip Sivas'a geldiğinde şehri harap halde bulmuştur. Çünkü imparator Malazgirt seferi sırasında burayı tahrip etmişti. Danişmend Gazi fazla bir mukavemetle karşılaşmadan Sivas'a girmiş ve Danişmendli hanedanını kurmuştur.(1071). Daha sonra Sivas'ı bir üs olarak kullanıp, Çavuldur Çaka, Tursan, Kara Doğan, Osmancık, İltekin ve Karatekin adlı emîrleriyle Amasya, Tokat, Niksar, Kayseri, Zamantı, Develi ve Çorum'u zaptederek bu yerleri Danişmendli topraklarına katmıştır.⁶ Danişmend Gazi asıl şöhretini ise Haçlılarla yaptığı mücadele ile kazanmıştır.

1. Haçlı seferi 1097 yılında Haçlı ordularının İznik Şehrini kuşatması ile başlamıştır. Bu sırada Türkiye Selçuklu Devleti'nin hükümdarı Sultan 1.Kılıç Arslan

¹ İbni Bibi, *El-Evamiru'l-Ala'iyye*, s.5.

² Mükrimin Halil Yınanç, "Danişmendliler" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C.III, s.468 ; V.Gordlevski, *Anadolu Selçuklu devleti*, s.48.

³ İbnü'l-Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih*, X.C.,s.247.

⁴ O.Turan, *Selçuklular Zamanında*, s.141.

⁵ V.Gordlevski, *Anadolu Selçuklu devleti*, s.48.

⁶ M.H.Yınanç, *Türkiye Tarihi*, s.58.

Anadolu'daki hakimiyetini pekiştirmek amacıyla Malatya'yı kuşatmakla meşguldü. Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı 1.Kılıç Arslan tıpkı babası Süleyman Şah'ın yaptığı gibi siyasi ve stratejik bir hata yaparak Batıyı ve Bizans'ı hedefleri arasından çıkarmış yüzünü doğuya dönmüştü. Amacı Doğu Anadolu'nun önemli bir şehri olan Malatya'yı alarak, Danişmendliler'in bu yönde genişlemesini ve yayılmasını engellemekti. Anadolu'nun en müstahkem şehirlerinden biri olan Malatya, bu sırada, Bizans yanlısı Gabriel adında bir Ermeni'nin elinde bulunuyordu. Gabriel, soydaşlarının aksine Hristiyanlığın Ortodoks Mezhebine mensup olup, Bizans yanlısı bir politika izlemekteydi.⁷

Kılıç Arslan, kesin bir kararlılıkla Malatya'yı fethetmeyi düşünüyordu. Ancak Haçlıların İznik önlerine geldiğini duyunca kuşatmayı kaldırıp derhal geri döndü. İznik önlerinde yapılan savaşta, Haçlı ordusunun özellikle silah ve asker sayısının fazlalığı karşısında Kılıç Arslan geri çekilmek durumunda kaldı. Amacı Anadolu Türk Beylerinden yardım alarak, Orta Anadolu'da ve kendisi için daha uygun bir yerde Haçlı ordusuna karşı ikinci bir meydan savaşı yapmaktı.⁸

Sultan Kılıç Arslan, Danişmend Gümüştekin Ahmed Gazi ve Kayseri Emiri Hasan Bey ile birlikte Haçlı kuvvetlerini Eskişehir yakınlarında karşılamış, ancak yapılan ikinci savaşta da herhangi bir başarı kazanılmamıştır. Kılıç Arslan artık şunu çok iyi anlamıştı ki, sayı ve teçhizat olarak üstün olan bu Haçlı ordusunu meydan savaşı ile yenmek mümkün değildir. O, bu amaçla düzenli ordu savaşından gerilla savaşına dönerek Haçlı ordusunun ikmal ve iâşe yollarını kesip onlara ağır kayıplar verdirmeyi hedeflemiş ve bu taktikle son derece başarılı olmuştur. Ağır kayıplar vererek ilerleyen Haçlı ordusuna Ereğli'de müttefik Türk kuvvetleri tarafından bir darbe daha indirilmiş ancak bu darbeye rağmen yılmayan Haçlı ordusu yoluna devam etmiştir. Bundan sonraki süreçte ise Kılıç Arslan, Haçlı ordusunun peşini bırakmıştır.

1. Haçlı seferinin Türklük bilinci açısından en olumlu sonucu aralarındaki rekabete rağmen Danişmend Gazi'nin Sultan Kılıç Arslan ile müttefik olmasıdır.

Danişmend Gazi bir yandan Haçlılar ve Rumlar ile mücadele ediyor, diğer yandan da hâkimiyet sahasını genişletmek için Malatya'yı ele geçirmek istiyordu. Danişmend Gazi muhtemelen Sivas'ı fethettiği yıldan itibaren Malatya'yı da

⁷ S.Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, s.70.

⁸ A.g.e., s.78.

fethetmek için uğraşmış ancak başarılı olamamıştı. Danişmendliler'in Malatya'yı zapt edememelerinin sebebi, belki de Sultan Melikşah'ın Anadolu'yu kendi hâkimiyeti altına almak üzere Porsuk ve Bozan'ı bu bölgeye sevk etmesi, ayrıca Malatya hâkimi Gabriel'in Bağdat'a giderek Sultan Melikşah'ın himayesini elde etmiş olmasıydı.⁹

Yukarıda da belirttiğimiz gibi 1095 yılında Kılıç Arslan Malatya'yı kuşatmış ancak Haçlı kuvvetlerinin İznik önlerine geldiğini öğrenince kuşatmayı kaldırmıştı. Haçlı ordusu, ağır kayıplar verse de ilerlemeye devam ediyordu. Kılıç Arslan ise Ereğli'den sonra peşini bıraktığı Haçlı ordusunun ülkesine verdiği zararları tamir etmeye çalışıyor, fırsattan yararlanıp Selçuklu topraklarını ele geçiren Bizans'tan kaybettiği yerleri geri almak için gayret sarf ediyordu. İşte bu sırada Danişmend Gazi, Malatya hakimi Gabriel'in Suriye'ye doğru giden Haçlı ordusu ile irtibat kurduğunu öğrendi. Ordusunu hazırlayarak 1098 yılında Sivas'tan Malatya'ya harekete etti. Üç yıl devam eden kuşatma sonunda Danişmend Gazi'ye mukavemet edemeyeceğini anlayan Gabriel, Haçlı ordusunun komutanı iken Antakya'yı ele geçirdikten sonra burada kendine ait bir prenslik kuran Antakya prinkepsi Bohemund'a haber gönderip yardım istedi ve kızı Morphia'yı kendisine vereceğini bildirdi.

Yardım çağrısını alan Bohemund, 1100 yılı Ağustos ayında Malatya'ya hareket etti. Ancak Malatya'daki Ermeniler, Frankların Malatya'ya yerleştikten sonra kendilerini buradan uzaklaştıracaklarından korkarak Danişmend Gazi'ye gizlice haber gönderdiler. Ayrıca Gabriel de Bohemund'u davet ettiğine pişman olmuştu. Bu yüzden onu hemen şehre sokmayıp Danişmend Gazi gelinceye kadar oyalamak istiyordu. Olup bitenlerden habersiz olan Bohemund ise Malatya'yı Aksu vadisinden ayıran dağlık bölgeye ihtiyatsız bir şekilde girince, pusuda beklemekte olan Danişmend Gazi tarafından, etrafı sarıldı. Çok kısa süren çetin bir savaştan sonra bütün Haçlı ordusu imha edildi. Müslümanların korkulu rüyası Bohemund kuzeni Richard ve ileri gelen adamları esir alındı. Zincire vurulan Bohemund ile kuzeni önce Sivas'a daha sonra da Niksar'a götürülerek hapsedildi.¹⁰

Bu zaferin sonucunda, Müslümanlar arasında zalim bir Kral olarak nam salmış olan Bohemond gibi bir haçlı liderinin esir edilmesi, Türk-İslâm dünyasında büyük bir

⁹ O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.169.

¹⁰ İbnü'l -Esir, **El-Kamil Fi't-Tarih**, s.248 ; Urfalı Meteos, **Urfalı Meteos Vekayi-namesi** (Çvr.Hrant D. Andreasyan), Ankara 1987, s.204-205.

sevince neden olurken Haçlılar arasında da o derece büyük bir üzüntü meydana getirmiştir. Bu zaferle şöhret ve gururu artan Dânişmend Gazi, 1100 yılında Malatya kuşatmasını kaldırarak Sivas'a geri dönmüştür. Haçlıların felâketinden ve Dânişmend oğlunun Sivas'a dönüşünden sonra Urfa kontu Baudouin, Gabriel'in daveti üzerine Malatya'ya gelmiş, Gabriel de onun hâkimiyetini kabul ederek kızı Morfia'yı ona vermiştir. Gümüştekin Ahmet Gazi ise, bir yandan yeni Haçlı ordularının Niksar'a doğru hareket ettikleri haberi, öte yandan Gabriel'in Baudouin'in himayesine girmesi dolayısıyla artık bir müddet Malatya fethinden vazgeçmek zorunda kalmıştır.¹¹

Kudüs'ün ele geçirilmesine rağmen akabinde Haçlıların bazı savaşlarda mağlup olması, ve Bohemond gibi ileri gelen bazı haçlı liderlerinin esir duruma düşmesi, Avrupa'da yeni haçlı ordularının hazırlanmasına neden olmuştur. 1101 yılında Lombardlar, Fransızlar ve Almanların üç ayrı ordu ile yola çıktığı yeni bir Haçlı Seferi düzenlenmiştir.

İstanbul'a gelen Lombardlar, İtalya Normanlarının reisi ve Antakya Prensi Bohemond'un Danişmend Gazi tarafından esir alındığını haber aldılar. Bunun üzerine, onu esir olarak tutulduğu Niksar Kalesinden kurtarmak için 1. Haçlı ordusunun takip ettiği yoldan ayrılarak Ankara'ya doğru ilerlemeye başladılar. Onlar şimdiden Bağdat şehrini ele geçirdiklerinde nasıl yıkacaklarını planlıyorlardı. İlk olarak Anadolu Selçuklularının elinde bulunan Ankara'yı ele geçirdiler.¹² Daha sonra Niksar'a doğru hareket ettiler. 1. Kılıç Arslan ve Danişmend Gazi, Haçlıların bu hareketleri üzerine tekrar ittifak kurup kendileri dışındaki Türk ve Müslüman Beylerin de bu ittifaka katılmalarını istediler. Danişmend Gazi, 1. Kılıç Arslan, Halep Selçuklu Meliki Rıdvan, Harran Emiri Karaca ve Artuklu Belek'in askerlerinden oluşan 20 bin kişilik müttefik Türk kuvvetleri, 200 bin kişiden oluşan bu ilk Haçlı ordusunu Merzifon yakınlarında büyük bir yenilgiye uğratmıştır.

Bundan sonra ise müttefik Türk kuvvetleri, Fransızlardan oluşan ikinci Haçlı ordusunun Anadolu'ya geldiğini ve Konya'ya doğru ilerlediğini öğrendiler. Kılıç Arslan, ve Danişmend Gazi sekiz günde ve Haçlılar Konya'ya ulaşmadan önce onlara yetiştiler. Müttefik Türk kuvvetleri üç gün boyunca bu Haçlı ordusuna saldırarak onları yıprattılar. Bunun üzerine Konya'yı ele geçirmek için kuşatma hazırlıkları

¹¹ O.Turan, *Selçuklular Zamanında*, s.166.

¹² İbnü'l-Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih*, X.C., s.248.

yapan Haçlılar bundan vazgeçerek Ereğli'ye doğru yola çıkmak durumunda kalmışlardır. Ancak, üç günlük yolculuk sırasında aç ve susuz kalıp yorgunluktan güç kaybeden Haçlı ordusu, müttefik Türk kuvvetlerinin ani saldırısı sonucu ikinci defa yenilgiye uğramıştır.

Müslüman Türk kuvvetleri Fransızlardan oluşan ikinci Haçlı ordusu ile savaşırken Almanlardan oluşan üçüncü Haçlı ordusu da Anadolu'ya gelerek ilerlemeye başlamış, ancak onlar da Ereğli ırmağının kenarında, Danişmend Gazi, 1.Kılıç Arslan, Harran Emiri Karaca ve diğer Türk beylerinin kuvvetlerinden oluşan müttefik Türk ordusu karşısında yapmış oldukları muharebeyi kaybederek bozguna uğramışlardır. Böylece, 1101 yılında bir birinin peşi sıra Anadolu'ya gelen Haçlı orduları, Danişmend Gazi, Kılıç Arslan ve diğer Türk beylerinin oluşturduğu müttefik Türk kuvvetleri tarafından mağlup edilerek Türk-İslam dünyası Haçlı tehlikesinden korunmuş, ayrıca 1. Haçlı seferinin İslam dünyasında oluşturduğu olumsuz hava ortadan kalkmıştır.¹³

Danişmend Gazi, Haçlılar karşısında kazanılan zaferden sonra Malatya'yı yeniden kuşatmaya başlamıştır. Gabriel, Urfa kontu Baudouin'e güvenerek Danişmendliler'e teslim olmamakta ısrar ediyordu. Gabriel, kızı Morphia ile evlenen Baudouin du Bourg'dan yardım istemiş, ancak Baudouin, belki vassâllık statüsüne bağlı kalmayarak bağımsız hareket etme eğiliminde olduğundan, belki de Türk emirlerinden korktuğu için Gabriel'e yardımcı olamamıştır.¹⁴

Malatya şehrinde o sırada yerleşik olan insanların çoğunluğu Ermeni ve Süryani idi. Gabriel, tebaası olan bu halka karşı zalimane bir yönetim sergiliyordu. Örneğin, 1. Kılıç Arslan 1095 yılında Malatya'yı kuşattığı sırada Gabriel, bu Ermeni ve Süryanilerin Türklere teslim olmaya niyetlendiklerinin olduğunu düşünerek, bazı Süryani papazları öldürmüştü. Bunun üzerine şehirde büyük karışıklıklar çıkmış, Ermeni ve Süryanilerin malları müsadere edilmişti.

Gabriel Rum Ortodoksluğunu kabul etmiş biriydi. Yerli halk olan Ermeni ve Süryaniler, Rum Ortodoksu olmayıp Bizans'tan nefret ediyorlardı. Süryaniler Türklerin adaletini bildikleri için Türkleri Franklara tercih ediyorlardı. Danişmend Gazi'nin bütün yaz devam eden muhasarası da kıtlığa sebep olmuştu. Süryaniler daha

¹³ A.Sevim, E.Merçil, **Selçuklu Devletleri**, s.431 ; O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.133-134.

¹⁴ Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi**, İstanbul 1974, .s.65.

önce Malatya Metropolitini Gabriel'e gönderip bu duruma bir son vermesini ve Hristiyanlar arasında barış sağlamasını istemişler, Gabriel ise bunu bir komplo olarak kabul edip Metropolit ile beraber ileri gelen Süryanîler'i öldürmüştü. Bundan dolayı intikam hisleriyle dolan askerler öfkelenip kapıları açtılar ve Danişmend Gazi hiçbir mukavemetle karşılaşmadan şehre girdi.¹⁵

Antakya prinkepsi Bohemund ile kuzeni Richard de Salerno'nun esir alınmasından sonra meydana gelen gelişmeler, o zamana kadar Haçlılara karşı müttefik olarak birlikte savaşan iki Türk hükümdarını birbirine düşürdü. Bohemund'un esir düştüğünü öğrenen Bizans imparatoru Alexios Komnenos, nefret ettiği¹⁶ bu tehlikeli düşmanını kontrol altına almak için seferber oldu ve Gümüştekin'e haber gönderip onu kendisine teslim ettiği takdirde ikiyüzaltmışbin Bizans altını vermeyi vaat etti. Bu müzakerelerden haberdar olan Türkiye Selçuklu sultanı Kılıç Arslan hem Anadolu sultanı hem de müttefiki olduğunu söyleyerek Bizans imparatorundan alınacak bu fidyenin yarısının kendisine verilmesi gerektiğini bildirdi. Nitekim 1101'de Anadolu'ya gelip liderleri olan Bohemund'u kurtarmak için Danişmendli şehri Niksar'ı kuşatan Haçlı kuvvetlerine karşı harekete geçenlerin başında Sultan 1.Kılıç Arslan geliyordu. Danişmend Gazi ise hiç te inandırıcı olmayan bir bahanenin arkasına sığınarak, (bu parayı kızının çeyizi için kullanacağını söyleyerek) Kılıç Arslan'a payını vermemiştir. Bu yüzden gururu kırılan Kılıç Arslan, Gümüştekin Danişmend Ahmet Gazi'ye şu sözleri söyleyerek konuyu kapatmıştır; "Ben Para için değil İslam'ı korumak için geldim. Onun dirhemine ve dinarına ihtiyacım yok".¹⁷

1.Haçlı Seferinin komutanlarından biri olan Bohemund ve diğer Haçlı komutanları 1. haçlı seferi başladığında Anadolu'ya geçmeden önce Bizans ile bir antlaşma yapmışlardı. Bu antlaşmaya göre Haçlılar Anadolu'da ele geçirdikleri yerleri Bizans'a vereceklerdi. Ancak, Haçlılar Antakya'yı ele geçirince Bohemund bu sözünü yerine getirmeyip Antakya'da kendisinin hükümdarı olduğu müstakil bir Prenslik kurup kendisine Prinkeps unvanını vermiştir. İşte verdiği sözde durmadığı için Bizans imparatoruna teslim edilmekten korkan Bohemund, Antakya, Urfa ve Sicilya'daki

¹⁵ İbnü'l-Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih*, s.248.

¹⁶ A.g.e., s.341.

¹⁷ S.Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s.89.

akrabalarına haber gönderip yüzbin dinar tutarındaki fidyenin temini istedi. Ayrıca Gümüştekin'e Urfa kont ve Kudüs kralıyla birlikte kendisine tâbi olacağına ve Antakya'nın eski hâkimi Yağısıyan'ın ailesini serbest bırakacağına dair söz verdi. Bizans imparatorunun teklif ettiği fidyenin yarısını Kılıç Arslan'a kaptırmak istemeyen Danişmend Gazi (Gümüştekin), Bohemund'u, dost ve akrabalarının getireceği daha az fidyeyi kabul ederek, 1103 yılında serbest bıraktı. Bohemund Antakya'ya döner dönmez Müslümanların hâkimiyetin deki topraklara saldırıya geçti. Pek çok Müslümanı öldürdüğü gibi vergi adıyla mallarını müsadere etmek suretiyle ödediği fidyenin daha fazlasını Müslüman halktan çıkardı. İslam tarihçileri, Danişmend Gazinin bu hareketi ile, geçmişte İslam dünyası için yaptığı iyiliklerin yok olduğunu ifade ederler.¹⁸

Kılıç Arslan'ın bundan sonra doğuya yöneldiğini görüyoruz. O, bu sırada Haçlılardan zulüm gördüklerini iddia eden Elbistan Ermenilerinin, Türkiye Selçuklu Devletinin himayesini istemeleri üzerine 1103 yılında bölgeye gelmiş, nihayetinde Elbistan ve Maraş'ı alarak, Ermenileri Haçlıların baskısından ve zulmünden kurtarmıştır. Kılıç Arslan'ın bundan sonraki hedefinde Antakya Haçlı Prensligi bulunuyordu. Fakat o, Gümüş-tekin Danişmend Ahmed Gâzi ile hesaplaşmadan ve arkasını emniyet altına almadan bu işe başlamak istememiş ve Gümüş-tekin Danişmend Ahmed Gazi'nin üzerine yürüyüp onu bozguna uğratmak suretiyle cezalandırmıştır.¹⁹ "Kılıç Arslan karşısında aldığı bu yenilgi Danişmend Gazi'nin nüfuz ve itibarını azaltmıştır."²⁰

Bu hadisenin üzerinden iki yıl geçtikten sonra 1105 senesinde Danişmend Gazi vefat etmiş, yerine oğlu Emir Gazi Danişmendli hükümdarı olmuştur. Danişmend Gazi'nin vefatı Kılıç Arslan'ın rahatlamasına neden olmuştur. Zira Gümüş-tekin Danişmend Ahmed Gâzi Kılıç Arslan'ın Doğu Anadolu'daki genişleme faaliyetinin önündeki en büyük engel konumundaydı. Bunun sonucu olarak 1105 tarihinde Kılıç Arslan, Danişmendli topraklarına girerek Malatya şehrini kuşatmıştır. Malatya'yı Gümüş-tekin Danişmend Ahmed Gâzi'nin diğer oğlu Yağısıyan savunuyordu. Ancak Yağısıyan'ın bu savunması ancak iki ay sürebildi. Hayatına dokunmamak şartıyla

¹⁸ İbnü'l-Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih*, s.281.

¹⁹ S.Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s.89.

²⁰ O.Turan, *Selçuklular Zamanında*, s.173.

Kılıç Arslan'a teslim olacağını bildirdi. Kılıç Arslan, Yağısıyan'ın teklifini hemen kabul ederek, Anadolu Türk Birliğinin kurulması açısından büyük öneme haiz olan Malatya şehrini ele geçirmiştir.²¹

Malatya'nın ele geçirilmesi, Anadolu Türk Birliğinin kurulması konusunda hemen sonuçlarını gösteren bir gelişme olmuştur. Zira bundan sonra Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı Doğu Anadolu bölgesinde desteği ve himayesi aranan bir hükümdar haline gelmiştir. Bunun sonucu olarak ta, Saltuklu ve Sökmenli beyleri dışında bütün Doğu ve Güneydoğu Anadolu Türk beyleri, Kılıç Arslan'ı metbu tanıyarak, Türkiye Selçuklu Devletinin hâkimiyeti altına girmişlerdir²²

Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarı 1. Kılıç Arslan, tüm bu başarılarından sonra Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun sınırlarına göz dikmiş fakat nihayetinde tıpkı babası Süleyman Şah gibi muvaffak olamayarak hayatını kaybetmiştir. Onun vefatından sonra Anadolu'daki güç dengesinin Selçuklulardan Danişmendlilere doğru kaydığını müşahade ediyoruz. Danişmend Gazi'nin oğlu olan Emir Gazi, Kılıç Arslan'ın vefatından sonra Türkiye Selçuklu Devleti içersinde başlayan taht kavgasında, aynı zamanda damadı olan Melik Mesud'u tutmuş ve onun bir nevi koruyuculuğunu üstlenerek kardeşlerini bertaraf etmesini sağlamıştır. Kılıç Arslan'ın bir diğer oğlu olan Tuğrul Arslan ise annesi Ayşe Hatun ile birlikte Malatya'ya çekilmiş ve orada Sultanlığını ilan etmişti. Kılıç Arslan'ın dul kalan bu eşi (Ayşe Hatun), belki de oğlunun istikbalini korumak ve konumunu muhafaza etmek için, Artuklu Belek Gazi ile evlenmişti. Bu sebepten ötürü Danişmendli hükümdarı Emir Gazi, Artuklu Belek Gazi vefat edene dek Malatya'yı fethetmeye niyetlenmemiştir.

Danişmendli Emir Gazi, damadını Türkiye Selçuklu Devleti tahtına çıkardıktan sonra da Anadolu'daki olaylara müdahale etmeye devam etmiştir. 1.Kılıç Arslan'ın 1105'de Malatya'yı ele geçirmesiyle siyasî güçleri zayıflayan Danişmendliler, Emîr Gazi zamanında Anadolu'daki üstünlüğü ele geçirmeye başladılar. Emîr Gazi Artuklu Belek Gazi'nin 1124'te ölümü üzerine Selçukluların Malatya Meliki Tuğrul Arslan'ın üzerine yürüyerek şehri kuşattı.Yaklaşık bir ay devam eden kuşatmadan sonuç alamayınca, oğlu Muhammed'i orada bırakarak geri döndü. Muhammed şehre yakın bir yerde karargâh kurarak şehre bir nevi ambargo uygulamaya başladı. Bu şekilde 6

²¹ S.Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, s.89-90.

²² A.g.e., s.90.

ay daha devam eden muhasaranın uzaması şehirde kıtlığa sebep oldu. Halk aç ve perişan bir halde kedi, köpek ve ağaç yaprakları yemeğe başladı. Hiç bir yerden dış yardım alamayan Tuğrul Arslan ile annesi Ayşe Hatun, Minşar kalesine çekilerek şehri Emir Gazi'ye teslim ettiler. Böylece Kılıç Arslan'ın Danişmendlilerden aldığı Malatya tekrar Danişmendlilerin eline geçmiş oldu.²³ Burada şunu da belirtmeliyiz ki Emir Gazi'nin Malatya seferine damadı olan Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud da katılmıştı. Sultan Mesud kayın pederi sayesinde tahtını korumuş ancak Sultanı bulunduğu devletin Malatya'dan Sakarya'ya kadar uzanan bir kısım topraklarını Danişmendlilere terk etmişti.

Kayın pederi Danişmend Hükümdarı Emîr Gâzî sayesinde kardeşlerini bertaraf ederek Türkiye Selçuklu Sultanı olabilen Mesud, Malatya, Ankara, Çankırı ve Kastamonu gibi şehirler ile Kapadokya bölgesini Danişmendlilere bırakmış kendisine ve dolayısıyla Türkiye Selçuklu Devleti'ne ise sadece Konya ve çevresi kalmıştır. Bu da yetmezmiş gibi ülkesi, etrafı Danişmendliler, Ermeniler ve Bizans tarafından çevrili bir ülke halini almıştır. Böylece Anadolu'da siyasi üstünlük Türkiye Selçuklularının elinden çıkmış, Bizans ile Danişmendlilerin eline geçmiştir.²⁴

Anadolu'daki üstünlüğün Danişmendlilerin eline geçmesinin Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve Abbasi Halifeliği nezdinde de kabul edildiğini müşahade ediyoruz. Zira bundan sonra Bizanslılara, Haçlılara ve Ermenilere karşı bir çok zafer kazanan Danişmendli Hükümdarı Emir Gazi'ye, Bağdat Abbasi Halifesi ile Büyük Selçuklu Sultanı Sancar'ın bir elçi, dört siyah bayrak, kapısında çalınmak üzere davul, altun gerdanlık, altun bir asa gibi hâkimiyet alâmetleri gönderdiklerini ve hazırlanmış olan bir ferman ile Emir Gazi'nin "Melik" ilan edildiğini görüyoruz. Ancak gelen elçi heyeti Emir Gazi'yi ölüm döşeginde bulmuş, bu sebeple gönderilen hakimiyet alâmetlerini ve "Melik" unvanını almak Emir gazi'nin oğlu Muhammed'e nasip olmuştur.²⁵

Emir Gazi'nin vefatından sonra Danişmendlilerin başına geçen Melik Muhammed ile Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud'un aralarının açık olduğu görülüyor. Bunun sebebi ise Sultan Mesud'un, vefat eden kayınpederinin mirasından pay

²³ O.Turan, *Selçuklular Zamanında*, s.194-195.

²⁴ S.Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi II*, s.114.

²⁵ O.Turan, *Selçuklular Zamanında*, s.198.

istemesi fakat Melik Muhammed'in bunu kabul etmemesiydi. Belki de bu ihtilafın farkında olan Bizans İmparatoru olan Ioannes, bu durumdan yararlanarak Kastamonu ve yöresini Danişmendlilerden almak için Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud ile ittifak kurmaya çalışmıştır. Bu ittifaktan endişe duyan Melik Muhammed eniştesi olan Sultan Mesud'a bir mektup göndererek yapmış olduğu hatadan dönmesini ve Bizans'a karşı kendisi ile ittifak kurması gerektiğini bildirmiştir. Nitekim Sultan Mesud da bu teklifi kabul etmiş, Kastamonu yöresine saldıran Bizans'a karşı Kayın biraderi ile ittifak kurmuştur. Fakat müttefik Türk kuvvetleri başarılı olamadığından Kastamonu Bizans'ın eline geçmiştir.²⁶ Bundan sonraki süreçte Melik Muhammed'in vefatına kadar Türkiye Selçukluları ile Danişmendliler arasında herhangi bir ihtilaf olmamıştır. Her iki hükümdar da çevrelerindeki Hristiyan devletlere karşı mücadele vermiş birbirleri ile uğraşmamışlardır.

Emir Gazi ve Sultan Mesud döneminde Anadolu'daki siyasi üstünlük Danişmendlilerin eline geçmiş, adeta Türkiye Selçuklu Devleti Danişmendlilere tabi bir hale gelmişti. Melik Muhammed ve Sultan Mesud zamanında ise koşullar değişmiştir. Sultan Mesud, Emir Gâzi'nin vefatıyla Danişmendlilerin vesayetini üzerinden atarak, bağımsız bir hükümdar gibi hareket etmeye başlamıştır. O, artık Emir Gâzi'nin yerini alan Melik Muhammed ile eşit ve müttefik bir hükümdar pozisyonuna yükselmiştir. Ayrıca özellikle Bizans'a karşı sürekli Melik Muhammed ile beraber hareket ederek siyasî ve askerî gücünü artırmış ve bunun sonucunda, Bizans ve Danişmendlilerle tek başına boy ölçüşebilecek bir konuma yükselmiştir.²⁷

1143 yılı Danişmendli tarihi açısından önemli bir yıl olmuştur. Zira bu tarihte Danişmendli hükümdarı Melik Muhammed vefat etmiş, Danişmendli toprakları ise parçalanma sürecine girmiştir. Bu durum, Türkiye Selçuklu Devleti'ne, Anadolu'daki hakimiyeti tekrar ele geçirebilme şansını veriyordu.

Melik Muhammed'in ölümünden sonra yerine oğlu Zunnûn geçmiştir. Ancak, Zunnun'un Sivas'a yerleşen amcası Nizâmeddin Yağıbasan, ölen kardeşi Melik Muhammed'in dul eşiyle evlenerek, yeğenin hükümdarlığını tanımamıştır. Amcasından çekinen Zunnûn, Sivas'ı terk ederek, Zamantı'ya kaçmış, ancak burada da kendini rahat hissedemediğinden Kayseri'ye gelerek hükümdarlığını burada

²⁶ S.Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, s.116-117.

²⁷ A.g.e., s.122-123.

sürdürmeye başlamıştır. Bu arada, Melik Muhammed'in diğer bir kardeşi olan Aynu'd-Devle de, Malatya'yı ele geçirmiş ve bununla da yetinmeyerek yeğeni Zunnûn'a karşı kardeşi Yağıbasan ile bir ittifak kurmuştur. O, bu amaçla Elbistan ve Ceyhun kaynak havzasını da işgal etmiştir. Böylece, Danişmendliler Devleti, Sivas, Kayseri ve Malatya şubeleri olmak üzere üçe ayrılmıştır.²⁸

Olayların bu şekilde gelişmesi Türkiye Selçuklu Devletinin lehine olmuştur. Bundan sonra Sultan Mesud, Anadolu'daki siyasi üstünlüğün tekrara Selçukluların eline geçmesini sağlayabilirdi. Kayınpederi Emir Gazi sayesinde kardeşlerini ortadan kaldırarak Konya tahtını elde eden Mesud, onun ölümünden sonra kayınbiraderi Melik Muhammed ile müttefik ve eşit statüye sahip bir hükümdardı. Melik Muhammed'den sonra ise Dânişmendlilerin taht mücadelelerine, görünürde Melik Muhammed'in meşru vârisi Zunnûn'u himaye etmek amacıyla, gerçekte ise Anadolu'nun siyasi hakimiyetini ele geçirmek amacıyla katılıyor ve bu konuda istediğini elde ediyordu. Sultan Mesud, kendisine belirlediği üstünlüğü ele geçirme hedefi doğrultusunda önce Sivas Danişmendli hükümdarı Yağıbasan'ın üzerine yürüyüp, onu dağlara kaçtırttı. Daha sonra ise kardeşi Yağıbasan ile bir ittifak yapıp Elbistan ve yukarı Ceyhan bölgesini ele geçiren Malatya Danişmendlilerinin Hükümdarı Aynu'd Devle'nin üstüne yürüdü. Sultan Mesud, Aynu'd Devle'den, kendisine itaat etmesini ve Malatya'yı teslim etmesini istedi. Aynu'd Devle ise, aynı zamanda Mesud'un yeğeni olan karısını göndererek, kendisinden bir şey istenmemesini rica etti. Bunu kabul etmeyen Sultan Mesud, 1143 yılında Malatya'yı kuşattı.²⁹ Ancak 3 ay süren ve eski bir Selçuklu şehri olması ve de saldırı sebebiyle harap duruma düşmemesi için ciddi herhangi bir taarruz yapılmayan bu kuşatma Sultan Mesud tarafından kaldırılmıştır.

Sultan Mesud' un böyle birdenbire Malatya kuşatmasını yarıda kesmek suretiyle süratle geri dönmesinin bir sebebi de bu sırada güneye doğru sefere çıkmış olan Bizans ordusu idi; Bizans İmparatoru İoannes, Kudüs'ü ele geçirmek ve Filistin'i tekrar kendi hâkimiyetlerine almak gibi oldukça büyük ve zor bir hedef ile İstanbul'dan yola çıkmıştı. Ordusu ile Akdeniz bölgesine gelen Bizans İmparatoru, buradan daha ileriye gidemedi. Çünkü, burada düzenlemiş olduğu bir av partisinde

²⁸ S.Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, s.123.

²⁹ O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.204-205.

zehirli bir ok ile yaralanarak 1143 senesinde öldü. Yerine geçen oğlu Manuel, ordusu ile birlikte İstanbul'a geri dönmeye karar verdi. Fakat Manuel, dönüş yolunda izinsiz olarak Selçuklu topraklarına girdi. Bu harekete çok kızan Sultan Mesud, Malatya kuşatmasını kaldırıp, süratle İmparatorun üzerine yürüyerek, yolunu kesmek istediye de, bu teşebbüsünde muvaffak olmadı. Zira Sultan Mesud yetişinceye kadar, Bizans'ın yeni İmparatoru Manuel, Selçuklu topraklarından ayrılmıştı.³⁰ Bundan sonra yönünü tekrar Danişmendlilere çeviren Sultan Mesud, Malatya Danişmendlilerinin Hükümdarı Aynu'd-Devle'ye ait olan Ceyhun kaynak havzası ile Elbistan'ı ele geçirmiş ve bu bölgenin yönetimini, melik unvanı ile büyük oğlu Kılıç Arslan' a vermiştir. Bundan sonra Artukluların içişlerine de müdahalede bulunan Sultan Mesud, bu meseleyi de kendi istediği biçimde çözmüş ve tekrar Malatya'yı kuşatmıştır. Ancak Malatya hakimi Aynu'd Devle yine kendini ve şehrini kurtarabilmiştir. Çünkü bu sırada Bizans İmparatoru Akdeniz'e doğru bir sefere çıkmış ve Sultan Mesud da Malatya'dan geri dönmek zorunda kalmıştı. Bundan sonra batıdan gelen gerek Bizans hareketleri ve gerekse II. Haçlı seferi nedeniyle Sultan Mesud, Danişmendlilerle 1152 yılına kadar ilgilenememiştir.

1152 yılında Malatya Danişmendli hükümdarı Aynu'd-Devle ölmüş ve yerine oğlu Zulkarneyn geçmiştir. Sivas Danişmendli hükümdarı Yağıbasan, daha önce kardeşi Aynu'd-Devle ile yaptığı gibi, yeğeni Zulkarneyn ile de Sultan Mesud' a karşı bir ittifak antlaşması yapmıştır. Bundan haberdar olan Sultan Mesud, derhal harekete geçerek Yağıbasan'ın üzerine yürümüştür. Selçuklu ordusuna karşı koyamayacağını anlayan Yağıbasan, Sultan Mesud'a başvurarak, hem itaatini arz etmiş hem de, Malatya Danişmendli hakimi olan yeğeni Zulkarneyn'i desteklemeyeceğine dair söz vermiştir. Böylece, Danişmendlilerin Kayseri şubesinden sonra Sivas şubesi de Türkiye Selçuklu Devletine bağlanmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı Mesud, Yağıbasan'ı kendisine bağlamakla kalmamış, kızlarından birini Yağıbasan'a vererek Danişmendlilerle aralarında yeni bir akrabalık ta tesis etmiştir.³¹

Geriye sadece Malatya Danişmendlileri kalmıştı. Sultan Mesud, belirlediği hedef doğrultusunda Malatya üzerine yürüyerek şehri üçüncü defa kuşattı. Artık bu defa şehri kesinlikle almak azminde olan Selçuklu ordusu, şehir halkını teslim olmaya

³⁰ S.Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, s.124.

³¹ A.g.e., s.145.

zorlamak için surların çevresinde bulunan bahçeleri ve tarlaları tahrip etti. Durumun kendisi için nazik bir hal aldığını gören Malatya hakimi Zulkarneyn'i, aynı zamanda Sultan Mesud'un yeğeni olan annesinin bizzat Sultan Mesud'un karargahına giderek yaptığı ricalar kurtarmıştır. Sultan Mesud, yeğeninin yalvarması karşısında dayanamayarak, bir kere daha kuşatmadan vazgeçmiş, ancak buna karşılık, Zulkarneyn'in huzuruna gelip bizzat itaatini arz etmesini istemiştir. Bunun üzerine Zulkarneyn, yanına bağlılık sembolü olarak "kılıç ve kefen" alıp, Sultanın huzuruna çıkarak ve elini öpmek suretiyle itaatini bildirmiştir. Sultan Mesud da sözünde durarak, kendisine tâbi olmak üzere Malatya'yı Zulkarneyn'e bırakmıştır. Böylece Sultan Mesud, Kayseri ve Sivas şubelerinden sonra Danişmendlilerin Malatya şubesini de Türkiye Selçuklu Devletine bağlayarak, Anadolu'nun en güçlü hükümdarı haline gelmiş kendisine belirlediği hedefe ulaşmıştır.³²

Görülebileceği üzere Sultan Mesud'un başarılı hareketleri sonucunda üçe ayrılmış bulunan Danişmendliler Türkiye Selçuklu Devletine bağlanmış oldular. Danişmendlilerin Kayseri kolunun başında Zunnun, Sivas kolunun başında Yağıbasan ve Malatya kolunun başında ise Zulkarneyn bulunuyordu. Böylece Danişmendliler, Türkiye Selçuklularına bağlı olarak ta olsa hüküm sürmeye devam edebilmişlerdir.

Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı Mesud'un Kılıç Arslan, Devlet ve Şahinşah olmak üzere üç oğlu vardı. Sultan Mesud'un hayatta iken yapmış olduğu bir takım fiillerle, kendisinden sonra Sultanlık mevkiine büyük oğlu Kılıç Arslan'ın geçmesini istediği anlaşılmaktadır. Örneğin vefatına yakın bir zamanda sembolik olarak ta olsa Kılıç Arslan'ı tahta çıkarmış ve ona ilk biatı da kendisi etmiştir. Ancak Sultan Mesud, diğer oğullarını da ihmal etmemiş, onlara Meliklik yapacakları bölgeler tahsis etmiş ve bu surette ağabeyleri Kılıç Arslan'a bağlı ve yardımcı olarak Türkiye Selçuklu Devletini yükselteceklerini ummuştur. Bununla beraber olayların seyrine bakıldığında Sultan Mesud'un bu beklentisinin gerçekleşmediği görülmektedir. Zira Kılıç Arslan başa geçer geçmez ilk iş olarak kardeşi Devleti ortadan kaldırmış, diğer kardeş Şahinşah ise Meliklik bölgesi olan Ankara ve Çankırı'ya kaçarak hayatını

³² S.Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s.145.

kurtarabilmiştir. Kılıç Arslan Devlet adamları arasında yapmış olduğu bu icraatlara karşı çıkanları da ortadan kaldırmıştır.³³

Kılıç Arslan'ın tahta geçmesinden sonra, Türkiye Selçuklu Devletinin vassalı olan Sivas Danişmendli Meliki Yağıbasan'ın Sultana karşı son derece olumsuz bir tavır içine girdiği görülüyor. O, gönderdiği elçilerle Harput Emiri Kara Arslan ile Musul-Halep Atabeyi Nureddîn Mahmud'u, Kılıç Arslan'a karşı harekete geçmeye davet etmiş ayrıca kendisi de Kayseri yöresini işgal etmiştir. Bu arada Musul-Halep Atabeyi Nureddîn Mahmud da, Türkiye Selçuklu Devletine ait olan Merzubân ve Ayıntâb gibi şehirleri ele geçirmiştir.

Bunun üzerine Kılıç Arslan, ordusuyla kendisini bekleyen Yağıbasan'ın üzerine yürümüştür. Ancak boş yere kardeş kanının akıtılmasına, iki tarafa da mensup din adamları razı olmamış ve araya girerek Türk hükümdarlarını savaştan vazgeçirmilerdir. Böylece, silâhlar boşalmadan, ama arada bir barış antlaşması da yapılmadan, iki Türk hükümdarı memleketlerine geri dönmüşlerdir.³⁴

Bundan sonraki süreçte Yağıbasan'ın Ceyhan bölgesinin merkezi olan Elbistan'a girmesi, Türkiye Selçuklu Sultanı 2.Kılıç Arslan'ın bir kez daha bu Danişmendli Beyinin üzerine yürütmesine sebep olmuştur. Kılıç arslan'ın üzerine geldiğini öğrenen Dânişmendli hükümdarı Yağıbasan, yetmişbin kişilik bir halkı derhal sürüp³⁵ kendi ülkesine çekildikten sonra dönüp sultanın karşısına çıkmıştır. Ancak yine din adamları iki Türk hükümdarının arasını bulmağa çalışmıştır. Yapılan görüşmelerden netice alınamayınca Kılıç Arslan şiddetli bir şekilde hücumu kalkmış, fakat din adamları sultanın ayaklarına kapanarak, kan dökülmemesi için niyazda bulununca Sultan, bu barış teşebbüsüne uyarak her maddesi tartışma yapılan bir barış antlaşmasını imzalamıştır.³⁶

Antlaşma maddeleri arasında, Yağıbasan'ın zorla göç ettirmiş olduğu yerli halkın geri iadesi gibi bir hüküm yer almıyordu. Öyle anlaşıyor ki, Kılıç Arslan bu

³³ S. Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, s.155-156.

³⁴ O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.224.

³⁵ Savaşlar ve seferler sonucunda yerli halkı bir yerden bir yere göçürmek, Anadolu Türk hükümdarlarının sık sık uyguladıkları bir faaliyet idi. Bundan maksat, karşı tarafa zarar vermek, buna karşılık kendi ülkesine yeni çiftçi kazandırmak ve böylece üretimi ve devlet gelirlerini artırmaktı. Dolayısıyla bu faaliyetin temelinde, ekonomik sebepler bulunmaktaydı.(Bkz. S.Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**,s.157-158.)

³⁶ O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.224.

meselede, Yağıbasan'a biraz tavizde bulunmuş gözükmetedir. Kılıç Arslan'ın, tam bir hesaplaşmaya girişmeden, Yağıbasan ile barışmaya yanaşması bu sırada Türkiye Selçuklu Devletine yönelik olarak Ermeni Stefan'ın Maraş'a ve Musul Atabeyi Nureddin Mahmud'un Ra'ban ve Ayıntab'a saldırıları ile ilgili idi. Kılıç Arslan her iki mütecaviz'in üzerine yürüyerek yapmış oldukları hareketlerini geri almalarını sağlamıştır.

Kılıç Arslan'ın ilk yılları şöyle bir değerlendirmeye tabi tutulabilir: Kılıç Arslan özellikle babasının son dönemlerinde Danişmendli melikleri üzerinde kurduğu metbu hükümdarlık hakkını ve gücünü büyük ölçüde yitirmişti. Ancak takip ettiği sistemli ve kararlı mücadele sonucunda rakiplerine galip gelerek, onların hepsini barışa ve dostça tavır takınmaya zorlamış ve nihayetinde 3-4 yıl gibi kısa bir zaman diliminde Anadolu'nun en güçlü hükümdarı haline gelmiştir.³⁷

Bundan sonraki süreçte Sultan II. Kılıç Arslan'ın güney yönünde hareket ederek Ermenilere karşı, Anadolu'da bulunan diğer Türkmen Boylarının ise Batı yönünde hareket ederek Bizans'a karşı önemli muvaffakiyetler kazandığını görüyoruz. Öyle ki o sırada Ermenileri cezalandırmak amacıyla Kiliya Seferine çıkan Bizans İmparatoru Manuel'in ordusunun İstanbul'a dönüşü sırasında Türkmenlerin bu orduya verdiği çok büyük zararlar olmuştur.

Bu durumda Bizans imparatoru Manuel, Kılıç Arslan'a karşı kesin bir darbe vurmak amacıyla onu çemberleyen bir ittifak sistemini kurmak üzere harekete geçti. O, bu maksatla Suriye'deki Franklar'dan yardım istediği gibi Dânişmendli hükümdarı Yağıbasan ile de bir ittifak yapmıştır. Ankara ve Çankırı meliki bulunan kardeşi Şâhinşâh'ı da Kılıç Arslan'ın yerine Selçuklu Sultanı yapacağını vaat ederek söz konusu ittifaka dahil etmiştir. Müttefikler, o zamana kadar Sultan Kılıç Arslan'ın tarafında bulunan Kayseri meliki Dânişmendli Zunnûn'u ve diğer Dânişmendli hükümdarı Malatya emîri Zülkarneyn'i de Selçuklu mirasına ortak ettirmek maksadıyla aynı cepheye kazandırmışlardır.³⁸

Kılıç Arslan müttefik cepheyi dağıtabilmek için elinden geleni yapmıştır. O, bu amaçla ilk önce Bizans İmparatoru Manuel ile bazı tavizler karşılığında anlaşmaya çalıştıysa da başarılı olmamıştır. Elbistan yöresini Yağıbasan'a terk ederek, onunla

³⁷ S.Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, s.160.

³⁸ O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.226-227.

barış yapma teşebbüsünden de sonuç alamamış, üstüne üstlük tam bu sırada gururunu kıran bir hadise de meydana gelmiştir. Şöyle ki; Saltuklu Beyliği'nin hükümdarı İzzeddin Saltuk'un kızını nikahlayan Kılıç Arslan, karısını getirmek için bir gelin alayını Erzurum'a göndermiş, ancak düşmanı olan Yağıbasan Konya'ya gelmekle olan gelin alayına hücum ederek Saltuk'un kızını esir etmiştir. Bu kız Kılıç Arslan'a nikâhlı olduğundan ve ikinci bir nikâhın şer'an caiz olabilmesi için, Yağıbasan bu Saltuklu kızının zorla İslamiyet'ten çıkıp Kafir olmasını sağlamıştır. Böylece Kılıç Arslan ile olan nikahı düşen Saltuklu kızı Yağıbasan'ın yeğeni Zunnûn ile evlendirilmiştir. Bu kadar çok düşman arasında kalan Kılıç Arslan bu ağır tecâvüz karşısında gazaba gelerek ordusu ile Yağıbasan üzerine yürüdüyse de yapılan muharebede Bizans'tan yardım alan Yağıbasan galip gelmiştir. Durumun kendisi için nazik bir hal aldığını gören Sultan Kılıç Arslan, ittifak cephesini bozmak amacıyla 1162 yılında, bütün siyasî faaliyet ve entrikaların merkezi olan İstanbul'a gitmeye karar vermiştir.³⁹

Bizans İmparatoru Manuel, Sultan Kılıç Arslan'ı çok iyi bir şekilde misafir etmek ve böylelikle kendi imparatorluğunun gücünü göstermek istemiştir. O bu amaçla Kılıç Arslan'ın onuruna muhteşem ziyafetler vermiş eğlenceler düzenlemiştir. 80 günlük bu misafirliğin sonunda Manuel ile Kılıç Arslan arasında bir antlaşma yapılmıştır. Antlaşmaya göre, Kılıç Arslan bundan sonra İmparatorun dostları karşı dost, düşmanlarına karşı düşman olacak; Bizans'tan aldığı bazı şehir ve kasabaları iade edecek ve Türkmenlerin akınlarına mâni olacaktı. Bunun karşılığında İmparator da Kılıç Arslan'a para yardımında bulunacaktı. Böylelikle Kılıç Arslan ilk bakışta aleyhine gözüken ancak daha iyi bir şekilde irdelendiğinde etrafındaki düşman ittifakının dağılmasını sağlayacak kadar lehinde olan bir antlaşmayı imzalamış oluyordu. Ayrıca İmparator'dan aldığı maddî yardım sayesinde ekonomik anlamda da pozisyonunu kuvvetlendiren Sultan Kılıç Arslan, İstanbul'dan ayrılarak tekrar devletinin başına geçmiştir.⁴⁰

Kılıç Arslan İstanbul'da iken Danişmendli Yağıbasan, Artuklu topraklarına saldırmıştı. Artuklu Kara Arslan ise bu sırada Amid şehrini kuşattığı için Yağıbasan ile ilgilenememişti. Sultan Kılıç Arslan İstanbul'dan döner dönmez Artuklularla

³⁹ O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.227.

⁴⁰ A.g.e., s.227-228.

müttefik olarak Danişmendli Yağıbasan'ın üzerine yürüdüler. Kılıç Arslan Sivas'a girmiş, Yağıbasan ise Kılıç Arslan'ın kardeşi ve kendisinin de damadı olan Şahinşâh'ın yanına kaçmıştır. Amacı yardım alıp Kılıç Arslan' a karşı mücadele etmektir. Ancak bu niyetini gerçekleştiremeden Çankırı'da ölmüştür.

Yağıbasan'ın ölümü Kılıç Arslan'a planladıklarını gerçekleştirme imkanını vermiştir. Sultan, bundan sonra Ankara ve Çankırı bölgesine giderek kardeşi Şâhinşâh'ı mağlûp etmiş ve bu bölgeyi ele geçirmiştir. Bununla da yetinmeyen Türkiye Selçuklu hükümdarı, 1165 yılında Dânişmend oğullarını takip ederek Elbistan havalisini, Tohma çayı vadilerini, Darende ve Gedük bölgelerini ele geçirmiş, akabinde Dânişmendilerin peşini bırakmayarak 1169'da Kayseri ve Zamantı'da Zunnûn'un yönetimine son vermiştir. Zunnûn ve Şâhinşâh, Atabeg Nureddin Mahmud'a sığınarak canlarını kurtarabilmişlerdir.⁴¹ Böylece Danişmendlilerin hem Sivas kolu hem de Kayseri kolu Kılıç Arslan tarafından tarih sahnesinden silinmiştir.

Danişmendlilerin Malatya kolu ise 1178 yılına kadar Sultan II.Kılıç Arslan'a teslim olmamıştır. Bunda Musul Atabeği Nureddin Mahmud'un Malatya'nın Selçukluların eline geçmemesi için izlemiş olduğu stratejinin büyük payı vardır. Zira o, Malatya'nın Selçukluların eline geçmesi durumunda Güneydoğu yolunun Selçuklulara açılacağını böylelikle kendi istikbalinin de tehlikeye düşeceğini düşünüyordu. Nitekim bu amaçla Kılıç Arslan'ın ne kadar muhalifi varsa hepsiyle ittifaklar kuruyor veya kendisine sığınanlar olursa onları himayesine alıyordu.

Malatya'da Danişmendli Zülkarneyn'in ölümünden sonra onun üç oğlunun, Nasirüddün Muhammed, Kasım ve Feridun'un, sırayla hükümdarlık yaptığı görülmektedir. Önce başa Nasirüddün Muhammed geçmiş ancak başarısız bir yönetim göstererek şehri terk etmiş ve Sultan Kılıç Arslan'ın yanına gitmiştir. Daha sonra Malatya halkı tarafından Kasım başa getirilmiş ancak o da attan düşerek ölmüştür. Bunun üzerine Danişmendlilerin Malatya kolunda tahta Feridun çıkmıştır. Malatya Meliki iken iktidardan düşürülen ve II. Kılıç Arslan'a sığınan Nasirüddin Muhammed ise Malatya tahtını tekrar elde edebilmek için II. Kılıç Arslan'ı Malatya üzerine sefere çıkmaya teşvik ediyordu. II. Kılıç Arslan da yapmış olduğu istihbarat

⁴¹ O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.228-229

çalışmaları sonucunda Malatya’da birtakım ayrılıkların olduğunu haber alınca buraya sefere çıkmak için hazırlık yapmaya başlamıştır. Bunu öğrenen Feridun, Musul Atabeyi Nureddin Mahmud’a sığınmıştır. II. Kılıç Arslan ise, Malatya’ya gelerek şehri kuşatmış ancak, Nureddin Mahmud’un kendisine karşı kurduğu ittifaktan çekindiği için kuşatmayı kaldırmıştır. Buna mukabil bölgedeki bazı yerleri yağmalayıp tahrip etmiş ve bölge halkından 12 bin kişiyi esir alarak Konya’ya geri dönmüştür.

Aslında bu sırada Nureddin Mahmud, uzun zamandan beri Haçlılarla karşı savaş veren bir hükümdar olarak tanınıyordu. O, Haçlıların İslam topraklarını işgal ettiği böyle bir devirde hem Müslümanlar arası savaşların durdurulması için hem de Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı II. Kılıç Arslan’ın daha fazla kudret kazanmasını önlemek için Dânişmendlilerin hamiliğine soyunmuştu. Nureddin Mahmud, kendisine sığınan Dânişmendli Emirlerinden Kayseri Meliki Zunnun, Malatya Meliki Feridun ve Yagıbasan’dan sonra gelen Sivas Meliki İsmail’i, ayrıca Mardin ve Harput Arukluları ile Kılıç Arslan’ın kardeşi Şâhinşâh’ı da kendi kurduğu ittifak çemberine dahil ederek Türkiye Selçuklu Sultanına karşı bir cephe oluşturmuştur.⁴²

Sivas’ta toplanan müttefik kuvvetler. Kayseri’de bulunan II. Kılıç Arslan’dan Zunnûn’un ülkesine ve daha önce esir alınan halkına iadesini ve de Şahinşâh’ın hapiste bulunan oğullarının serbest bırakılmasını istediler. II. Kılıç Arslan ise bu isteklerden bazılarını yerine getirirken bazılarını yerine getirmede. Örneğin, Kılıç Arslan esirleri yurtlarına gönderdi ve kardeşine 10.000 dinar yıllık tahsisat ayırdı ise de eline geçirdiği memleketlerden hiç bir mevkii terk etmek istemedi. Yani Zunnun’a memleketini vermedi. Nitekim Kılıç Arslan Kayseri’de kalarak yaz boyunca Nureddin’in elçilerini oyaladı ve nihayet ret cevabı verdi.

İşte bu sırada başlayan kış mevsimi Sivas’a da kıtlık getirmişti. Sivas’ın Dânişmendli hükümdarı Melik İsmail erzak dolu depolarına rağmen halka yardım etmemişti. Bunun üzerine ayaklanan halk onu ve karısını öldürmüş ve diğer bir Danişmendli Emiri olan Zunnun’u taht için Sivas’a davet etmişlerdi. Zunnun, 1173 yılında Nureddin Mahmud’un yardımı ile Sivas’a gelip tahta oturmuştur. Böylece Melik İsmail’in öldürülmesi üzerine yerine geçen Zunnûn’un Danişmendli tarihindeki

⁴² O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.229.

ikinci saltanat dönemi başlamıştır. İlk saltanatını Kayseri Meliki olarak ifa eden Zünnûn, şimdi Sivas Meliki olarak Danişmendli tahtına oturmuştur.

Zunnun' un Sivasta tahta çıkması üzerine Sultan II. Kılıç Arslan derhal harekete geçerek Sivas üzerine yürüdü. Ancak aynı zaman diliminde Nureddin Mahmud da Selçuklu topraklarına girdi. Bunun üzerine Selçuklu Sultanı, Nureddin'in üstüne gitti. Şiddetli kış ve açlık iki tarafı da zor durumda bırakmıştı. Üstelik Haçlılar da taarruza geçmişlerdi. Böyle bir ortamda araya giren din alimleri ve diğer aracılar iki Müslüman hükümdar arasında barış yapılmasını sağlamışlardır. Varılan anlaşmaya göre Nureddin Mahmud, Sultan Kılıç Arslan'a ait bütün memleketleri ona iade ediyor: buna karşı Sultan, Zunnûn'un Sivas' da Dânişmend Meliki olarak hüküm sürmesini kabul ediyordu. Üstelik Zunnun'un yanında Nureddin Mahmud'a ait bir askeri kuvvet de kalıyordu.⁴³ Yapılan bu antlaşma şunu göstermektedir ki Nureddin Mahmud, Zunnun'u himaye etmeye devam etmektedir.

Musul Atabeyi Nureddin Mahmud 1174 yılında vefat etti. Onun vefatıyla Sivas'ta Zünnûn'un yanında bulunan ve Nureddin'e ait olan Atabeylik ordusu ülkesine geri döndü. Bunun üzerine II. Kılıç Arslan, derhal harekete geçerek Sivas, Tokat, Niksar ve Amasya'yı ele geçirip 1175 yılında Danişmendlilerin Sivas kolunu ortadan kaldırmıştır.

Bu tarihten sonra Danişmendlilerden geriye sadece Malatya kolu kalmış bulunuyordu. Malatya'da Danişmendli Feridun bulunuyordu. Yukarıda da belirtildiği gibi Feridun 1172'de kendisini kuşatan Kılıç Arslan'dan Nureddin Mahmud'un desteği ile kurtulabilmişti. Kılıç Arslan'a karşı oluşturulan ittifak Danişmendlilerin Malatya kolunun bir zaman daha yaşamasını sağladı. Ancak Melik Feridun için aynı şeyi söyleyemeyiz. Zira Melik Feridun'dan önce Malatya'da Meliklik yapan ancak daha sonra buradan ayrılıp Sultan Kılıç Arslan'ın yanına giden Nasirüddin Muhammed, kardeşi Feridun'u ortadan kaldırıp tekrar Melik olmak için harekete geçmişti. O, Malatya'daki Hristiyanların ve kendisine yakın olanların yardımı ile şehre gizlice girip kardeşi Feridun'u öldürdü ve tahta oturdu.

Nasirüddin Muhammed, II. Kılıç Arslan'ı metbu' hükümdar olarak kabul etmiş ve böylece Malatya'da yaklaşık üç yıl hüküm sürebilmiştir. Ancak 1176 yılında

⁴³ O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.230.

Sultan II. Kılıç Arslan'ın Bizans İmparatoruna karşı yaptığı Myriocephalon Meydan Muharebesini kazanması Nasirüddin Muhammed'in şansının bitmesi anlamına geliyordu. Zira Sultan Kılıç Arslan devletin batısını emniyet altına alınca, doğudaki hedeflerini gerçekleştirme imkanını yakaladı. Tabi ki onun ilk hedefi Danişmendlilerden almak istediği Malatya şehri olacaktı. II. Kılıç Arslan, burayı tamamen ele geçirerek Anadolu'da Selçuklulara karşı en büyük rakip olan Danismendlileri ortadan kaldırmak istiyordu.

Bu amaçla harekete geçen II. Kılıç Arslan Malatya'yı kuşattı. Dört ay gibi uzun bir süre kuşatma altında olan Malatya'da açlık baş gösterince Nasirüddin Muhammed'i Malatya'da tahta çıkaran Hristiyanlar şehri terk ettiler. Şehirdeki askerlerle ve Türklerle de arası iyi olmayan Nasirüddin Muhammed, halkın kendi canına kast edeceğini ve de şehri II. Kılıç Arslan'a teslim edebileceklerini düşünerek, gizlice, II. Kılıç Arslan'a kendisinin şehirden çıkmasına izin vermesi karşılığında, Malatya'yı ona teslim edeceğini bildirdi. Sultandan, can güvenliğini garantileyen bir ahitname aldıktan sonra Malatya'dan ayrıldı. Nihayetinde II. Kılıç Arslan 25 Ekim 1178 Çarşamba günü Malatya'ya girdi. Böylece Danişmendlilerin Malatya kolu da ortadan kaldırılmış oldu.

Şurası muhakkak ki Anadolu'daki hakimiyet mücadelesinde Selçukluları en çok uğraştıran Beylik Danişmendliler olmuştur. Bu sonucun doğmasında Danişmendlilerin, Danişmend Gazi ve Emir Gazi gibi son derece başarılı yöneticilere sahip olması kadar, onların gerek Haçlılara ve gerekse Bizans'a karşı son derece etkin mücadeleler vermeleri de belirleyici olmuştur. Diğer taraftan Türkiye Selçuklu Devletinin, her hükümdarının vefatını müteakip sarsıntı geçirmesi, Bizans'ın ve bazı Müslüman Emirlikler'in (Nureddin Mahmud) Türkiye Selçuklu Devletinin güçlenmesini ve yayılmasını istememeleri de Danişmendli Beyliği' in ömrünün uzamasına yol açmıştır.

5.2. KUTALMIŞOĞULLARININ MENGÜCEKLER İLE MÜNASEBETLERİ

Sultan Alparslan ile beraber Malazgirt savaşına katılan ve Mengücekler Beyliğinin kurucusu olan Mengüçük Gazi⁴⁴, zaferden sonra Karasu (Yukarı Fırat) ve Çaltı nehirleri vadilerinin fethiyle görevlendirilmiştir. Bu yöreyi ele geçiren Mengüçük Gazi, Erzincan, Kemah, Divriği ve Şarki Karahisar'ı hâkimiyeti altına alarak kendi adıyla anılan beyliği kurmuştur. *“İbn-i Bibi, Mengüçük'ü ‘‘Gazi’’ unvanıyla anarak onun Türkiye Selçuklu Devletinin kurucusu Kutulmuş oğlu Süleyman'ın beylerinden biri olduğunu kaydeder. Kitabelerdeki bilgi ve motiflere bakılarak Mengüçükler'in Türkler'in asil bir ailesine mensup-oldukları ve bu sebeple Selçuklu hanedanı nezdinde daima itibar gördükleri söylenebilir.”*⁴⁵

İbnü'l-Adim “Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi'l-Halep” adlı eserinde Hristiyanların elindeki Antakya'nın fethine giden Süleyman Şah'a, “Mencekoğlu” isimli bir Türk Beyinin 300 atlısıyla katıldığını, ifade eder ki bu kişinin, İbn'i Bibi'nin iddiasına paralel olarak Mengücek Gazi olduğu söylenebilir.⁴⁶

Mengüçük Gazi'nin vefatını müteakip beyliğin başına oğlu İshak geçmiştir. Aynı zamanda Danişmendli Melik Muhammed'in damadı olan İshak, 1118 yılında Malatya'yı yağmalamıştır. Bu sırada Malatya şehrini Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı I. Kılıç Arslan'ın oğlu Tuğrul yönetiyordu. Ancak Tuğrul'un yaşı küçük olduğu için annesi Ayşe Hatun Artuklu Belek Gazi ile evlenmiş ve böylece onun himayesini elde etmişti. Ayşe Hatun, kocası Artuklu Belek Gazi'nin bu sırada Büyük Selçuklu Emiri Porsuk'a karşı mücadele ile meşgul olmasından dolayı Mengücek İshak'ın Malatya'ya saldırması karşısında kocasının müttefiki olan Urfa kontu Joscelin'e haber gönderip yardım istedi Doğudaki meşguliyetini gideren Belek Gazi, Mengücek İshak'ın saldırısına karşılık vermek için hazırlıklara başladı ve 1120 tarihinde Kemah'a girdi. Belek ile başa çıkamayacağını anlayan Mengüçükoğlu İshak, Bizans imparatorluğunun Trabzon valisi Konstantin Gabras'ın yanına giderek ondan yardım istedi. Gabras, İshak ile ittifak yaparak Belek'in üzerine yürüdü. Buna mukabil Belek de Danişmendli Melik Muhammed Gazi ile müttefik oldu. 1120

⁴⁴ M.H.Yınanç, *Türkiye Tarihi*, s.73

⁴⁵ Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu Türk Beylikleri*, TTK Yay.Ankara 1998, s.2.

⁴⁶ A.Sevim, *“İbnü'l Adim'in Zübdetü'l-Haleb.”*, s.651.

yılında Erzincan yakınlarındaki Şiran'da meydana gelen savaşta Gabras ile Mengüçükoğlu yenildiler ve esir düştüler. Trabzon dukası Gabras, otuzbin altın fidye ödeyerek kurtulurken, İshak da Melik Gazi'nin damadı olduğu için serbest bırakıldı. Oysa Belek Gazi, İshak'ın öldürülmesini istiyordu. Onun kendisinden habersiz salıverilmesine çok kızan Belek, Danişmendlilerle yaptığı ittifaka son vermiş ve bu yüzden Trabzon dukalığına yapılması planlanan saldırı da gerçekleşmemiştir.⁴⁷ Halbuki bu zaferin kazanılmasında Belek'in rolü çok büyüktü.

Mengücekoğlu İshak, bu olaydan sonra Danişmendli Melik Muhammed'in nüfuzu altına girdi ve yirmibeş yıl hüküm sürdükten sonra 1142'de öldü. İshak'ın Mengüçükoğulları şeceresindeki yeri, Mengüçük Gazi'nin oğlu olduğunun Divriği Sitti Melek türbesinin kitabesinden okunmasından sonra artık kesin olarak tespit edilmiştir⁴⁸. İshak'ın ölümü üzerine Danişmendli Melik Muhammed, bu şehri ele geçirdi. Ancak aynı yıl onun da vefat ettiğini görüyoruz. Danişmendliler'in Kemah'ı zaptetmeleri bu iki aile arasındaki ilişkilerin iyi olmadığının bir göstergesidir..

İshak'ın ölümünden sonra, Mengücekler'in Kemah-Erzincan ve Divriği olmak üzere iki ayrı kola ayrıldıklarını müşahade ediyoruz. İshak'ın oğullarından Davud, Kemah-Erzincan koluna, Süleyman da Divriği kolunun başına geçmiştir.⁴⁹

İshak'ın ölümünden sonra Mengüceklerin Kemah-Erzincan kolunun başına geçen Davud hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Anadolu Selçuklu hükümdarı II. Kılıç Arslan'ın taraftarı olduğu için Dânişmendli Yağıbasan tarafından 1162 veya 1163 tarihinde öldürülmüştür. Süryani Mihail kaynaklı bu bilgi şöyledir: *"1163 yılında Danişmendli hükümdarı Yakup Arslan (doğrusu Yağıbasan) kendisine isyan etmiş olan Kayseri hakimi ve yeğeni Zunnun' u itaat altına aldıktan sonra -Kemah'a gidip Asi Emiri öldürmüştür."*⁵⁰

Şurası muhakkak ki Mengüceklerin ikiye ayrılması, onların güçlerini önemli ölçüde yitirmelerine neden olmuştur. Gelişen olaylara bakıldığında Divriği Mengüceklerinin siyasi ve askeri faaliyetlerden uzak durarak bilim ve sanatla meşgul oldukları, Erzincan-Kemah Mengüceklerinin ise Türkiye Selçuklu Devleti ile,

⁴⁷ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973., s.59.

⁴⁸ O.Turan, *Doğu Anadolu Türk*, s.60.

⁴⁹ F.Sümer, *Doğu Anadolu Türk Beylikleri*, s.3-4.

⁵⁰ A.g.e., s.4.

özellikle de kurmuş oldukları akrabalık ilişkileri sebebiyle, dostça geçindikleri üstelik Türkiye Selçuklularını Metbu devlet olarak kabul ettikleri görülmektedir.

Davud'dan sonra Erzincan-Kemah Mengüceklerinin başına Fahreddin Behramşah geçti. Mengücekler, İshak'ın ölümünden sonra iki kola ayrılması ve zayıflaması sonucunda çevredeki devletler karşısında güçsüz düşmüştü. II. Kılıç Arslan 1164 yılında Danişmendlileri ortadan kaldırıp topraklarını ülkesine kattıktan sonra Doğu Anadolu'daki diğer Türk Hükümdarlarından Erzurum Saltuklu beyliği ile Erzincan Mengücek beyliği de ona tabi oldular⁵¹. Fakat şunu söyleyebiliriz ki bu dönem Mengücekler için bir huzur ve refah dönemi olmuştur.. Behramşah'ın II. Kılıç Arslan'ın damadı olması ayrıca kendi kızlarını da Türkiye Selçuklu hanedanına mensup kişilerle evlendirmesi iki hanedan arasındaki ilişkilerin olumlu yönde gelişmesini sağlamıştır.⁵²

1188 yılında Türkiye Selçuklu Devleti Hükümdarı II.Kılıç Arslan ile oğlu Kutbeddin Melikşah arasında, Melikşah'ın babasının son dönemlerinde tahta çıkmak istemesinden dolayı, ihtilaf çıkmıştır. Kılıç Arslan'ın veziri olan İhtiyareddin Hasan bu noktada uzlaşmacı bir politikadan ziyade Babayı Oğluna karşı kışkırtıcı bir politika izliyordu. Bunun sonucu baba ve oğluna ait kuvvetler Kayseri yakınlarında karşı karşıya gelmiş, ancak Kutbeddin Melikşah'a ait kuvvetler Sultan II.Kılıç Arslan'a karşı silah çekmek istemediklerinden dolayı herhangi bir savaş meydana gelmemiştir. İşte bu noktada gerçekten bir çok üstün meziyete sahip olan Erzincan Mengücek beyliğinin hükümdarı ve Sultan II Kılıç Arslan'ın damadı olan Behramşah olumlu bir rol oynayarak, Baba ve oğlun savaşmasını engellediği gibi olayları kışkırtan İhtiyareddin Hasan'ın görevden alınıp kendi memleketi olan Erzincan'a gönderilmesi konusunda Sultan Kılıç Arslan'ı ikna etmiştir.⁵³

Fahreddin Behramşah'ın daha sonraki Türkiye Selçuklu Sultanları ile de iyi ilişkilerini sürdürdüğü görülmektedir. Fahreddin Behramşah, 1202 yılında Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarı Rükneddin Süleyman-şah'ın Gürcistan seferine katıldı. Fakat Selçuklu kuvvetlerinin mağlubiyeti ile sonuçlanan savaşta Behramşah esir düştü. Bu savaştan dolayı "Gazi" unvanını almış bulunan Behramşah, savaş esnasında

⁵¹ S.Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s.198.

⁵² F.Sümer, *Doğu Anadolu Türk Beylikleri*, s.5.

⁵³ O.Turan, *Selçuklular Zamanında*, s.250 ; F.Sümer, *Doğu Anadolu Türk Beylikleri*, s.5-6.

kayınbiraderi Rükneddin Süleymanşah ve askerleri uğruna çok fedakarlık göstermiştir. Mağlup ve esir olan Türk emirleri Gürcistan'ın kalelerine hapsedilmek üzere sevk edilirken Gürcülerin lideri Kraliçe Tamara eski dostluklarına binaen Behramşah'ı Tiflis'te alıkoymuştur.⁵⁴ Gürcüler faziletli bir hükümdar olduğunu bildikleri için ona saygı ile davranmışlar ve serbest bıraktıklarında kurtuluş akçası da almamışlardır.⁵⁵

Türkiye Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykavus, Behramşah'ın son yıllarında kızı Selçuk Hatun ile evlenmiştir. Bu durum iki aile arasındaki dostluğun devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca bu düğünle ilgili rivayetler o dönemde Türkiye Selçuklu Devletinde ve Anadolu'da varolan sosyal ve içtimai hayatı çok güzel bir şekilde yansıtmaktadır. Erzincan'a dünür gönderen İzzeddin Keykavus müspet cevap alınca ülkenin her tarafından meşhur terziler ve sanatkârlar getirterek gelinin çeyizlerini hazırlattı. Selçuk Hatun'a ipekli elbiseler, mücevherler, gerdanlıklar, altın ve gümüş eşya, köle ve cariyeler, atlar ve katırlar hazırlandıktan sonra muhteşem düğün alayı büyük emirlerin refakatinde yola çıkarıldı. Nikâh, Kadı Sadreddin tarafından kıyıldı. Bunu Sivas ve Erzincan' da görkemli düğünler takip etti. Gelin Erzincan'dan Sivas' a gelince şehirde bir hafta süren düğün ve şenlikler yapıldı. Bu vesileyle emirlere hediyeler verildi.⁵⁶

Mengüceklerin Türkiye Selçuklu Devletine bağlılıklarını gösteren bir diğer işaret te o dönemde basılan sikkelerdir; Behramşah'ın bastırdığı en eski sikke, 1167-1168 tarihlidir. Bu paraların bir yüzünde Behramşah'ın, diğer yüzünde ise metbû hükümdar sıfatıyla II. Kılıç Arslan'ın adı yazılıdır.⁵⁷ Orta Çağın önemli tarihçilerinden olan İbnü'l-Esîr onun altmış yıldan fazla hükümdarlık yaptığını belirtmektedir.⁵⁸ Nitekim Fahreddin Behramşah bu uzun hükümdarlık döneminde Türkiye Selçuklu Devleti Sultanlarından başta II.Kılıç Arslan olmak üzere I.Gyaseddin Keyhüsrev, II.Rükneddin Süleymanşah, I.İzzeddin Keykavus, ve Aladdin Keykubat dönemlerini görmüştür. Behramşah, 1225 yılında Erzincan'da vefat etmiştir.

⁵⁴ O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.282.

⁵⁵ F.Sümer, **Doğu Anadolu Türk Beylikleri**, s.6.

⁵⁶ O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.343-345.

⁵⁷ Abdülkerim Özaydın, **"Mengücekler" Doğuştan Günümüze İslam Tarihi**, Çağ Yay. C.8., İstanbul 1989, s.145

⁵⁸ İbnü'l-Esir, **El-Kamil Fi't-Tarih**, X.C., s.441.

Behramşah'ın yerine oğlu Alâeddin Davudşah geçmiştir. Diğer oğlu Muzaffereddin Muhammed de Şarki Karahisar meliki oldu. Aydın bir hükümdar olan Behramşah, her iki oğlunu da gayet mükemmel bir şekilde eğitmişti. Davudşah da babası gibi mantık, matematik, ilahiyat, edebiyat ve felsefeye vâkıftı..⁵⁹

Ancak Davudşah'ın ilim alanındaki başarısını, ülke yönetiminde gösteremediğini görüyoruz. İbni Bibi'de aktarılan bilgiye göre “*Davud şah, kendini günah sayılan şeylere kaptırmış, tecrübelilerin ve iyi niyetli görüş sahiplerinin sözlerine aldırmayarak bildiği gibi hareket etmiştir*”.⁶⁰ Halka karşı zulme varan davranışlarda bulunması, devlet adamlarını haksızca cezalandırıp mallarına el koyması, ülkede huzursuzluğa sebep oldu. Son zamanlarında ise bazı beylerini öldürttü.⁶¹ Bu durum diğer beyleri de endişeye sevk etti ve onlar da aynı akıbete uğramaktan korkarak Türkiye Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubat'a sığındılar. Bir başka rivayet ise Aladdin Keykubatın yaklaşan Moğol tehlikesini görüp, Doğu Anadolu'daki Türk beylilerinin gerekli müdafaayı yapamayacakları hatta düşmanla işbirliği yapabilecekleri ve dolayısıyla bunların hakimiyeti altına alınması gerektiğini düşündüğünden Davudşah'a karşı bahane aradığı yönündedir.⁶² Ancak bizim kanaatimiz bu rivayetin doğru olamayacağı yönündedir. Çünkü aşağıda da göreceğimiz üzere Davudşah olayların büyümesi üzerine Sultan Alaadin'in yanına gitmiş ve Sultan, onu çok iyi bir şekilde karşılamıştır.

Alâeddin Keykubat kendisine sığınan emirleri himayesi altına aldığını söyleyerek bunların mallarını iade etmesini ve hapsedtiği Selçuklu taraftarı emirleri de serbest bırakmasını istemiştir. Davudşah, önce bu teklifi reddettiye de daha sonra bu davranışının akıbetinden korkarak sultanın emrini yerine getirmeyi uygun bulmuştur. Sultanın bu Emirlerle ilgi göstermesini kabul edemeyen Davudşah, bu meseleyi kökünden halletmek için değerli hediyelerle Kayseri'de bulunan sultanın yanına gitmiştir. Sultan Aladdin, Davudşah'ı iyi bir biçimde karşılamış, belli bir zaman Kayseri'de onu ağırlamış ve ona bir Ahidname vermiştir. Buna göre Mengüçük beyi sultana sadakatle bağlı kaldığı sürece onun yardım ve desteğine mazhar olacaktı. Fakat Davudşah, Erzincan'a dönünce verdiği sözü unuttu ve bu Emirlerin sultanı

⁵⁹ O.Turan, **Doğu Anadolu Türk**, s.64.

⁶⁰ F.Sümer, **Doğu Anadolu Türk Beylikleri**, s.8.

⁶¹ F.Sümer, **Doğu Anadolu Türk Beylikleri**, s.8.

⁶² A.Özaydın, “*Mengücekler*” İslamTarihi, s.147.

kandırarak Kendi Beyliğinin yönetimine son verilmesine sebep olacaklarını düşünerek kendisine müttefikler aramaya başladı. Bu noktada Sultan Alaadin'in akrabalarından Erzurum meliki Muğîseddin Tuğrulşah'ın oğlu Cihanşah'a ittifak teklif etti. Ayrıca Eyyubîler'den Cezire-Ahlat Melik'i Eşref ve Celâleddin Harezmsah'tan da yardım istedi. Fakat bu teşebbüslerden bir netice elde edemeyeceğini anlayınca Alâeddin Keykubat ile yeniden anlaşmak için seferber oldu. Oğlunu rehine gönderip sultanı kendi lehine çevirmek istediye de başarılı olamadı.⁶³

Kendisi hakkında iyi düşüncelere sahip olmadığına inandığı Erzurum meliki Cihanşah'ın hareketlerinden de rahatsız olan Sultan Alaaddin, bu Erzurum meliki üzerine yürüyeceğini söyleyerek Dâvudşah'ın da kendisine katılmasını istedi. Sivas'tan yola çıkan Alâeddin Keykubat, kendisine katılan Davudşah'ı yakalattı ve hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Erzincan'a hâkim oldu. Müstahkem Kemah kalesi teslim olmamak için bir müddet direndiyse de Davudşah, ölümle tehdit edilince kale muhafızlarına haber gönderip teslim olmalarını istemek zorunda kaldı. Böylece Mengüçükler'in Erzincan-Kemah kolu sona ermiş oldu.(1228) ⁶⁴ Tüm yaptıklarına rağmen Sultan Alaaddin, Davudşah'a Akşehir ve Ilgın'ı dirlik olarak vermiştir.

Sultan Alaadin, Davudşah'ın kardeşi olan ve o sırada Şebîn Karahisar'da bulunan Muzafferüddin Muhammed'in üzerine de kumandanlarından Er Tokuş'u göndermiş ve o da Tımar olarak verilen Kırşehir civarındaki bazı yöreler karşılığında teslim olmuştur.⁶⁵

Mengüceklerin Divriği koluna gelince;

Divriği Mengücekleri yukarıda da belirttiğimiz gibi siyasi faaliyetleri ile değil, Divriği'nde yapmış oldukları ilim, kültür ve sanat faaliyetleri ve de bu konudaki eserleri ile tarih sahnesinde yer almışlardır. Bunun bir sebebi de Divriği'nin tabiat şartlarıdır. Bu tabiat şartları Mengüceklerin yayılmasına engel olduğu gibi başka devletlerin de bu topraklara girmesini engelliyordu.

Divriği Mengücekleri'nin ilk hükümdarı Mengücek İshak'ın oğlu Süleyman'dır. Daha sonra onun yerine oğlu Şahinşah geçmiştir. Şahinşah hakkında Divriği Ulu Camiinin hemen yanında bulunan türbenin kitabesinde "Gazilerin

⁶³ F.Sümer, **Doğu Anadolu Türk Beylikleri**, s.8-9.

⁶⁴ İbnü'l-Esir, **El-Kamil Fi't-Tarih**, X.C., s.441

⁶⁵ F.Sümer, **Doğu Anadolu Türk Beylikleri**, s.9.

Hamisi, İslam sınırlarının koruyucusu, Kafir ve dinsizlerin kökünü kazıyan gibi yüksek sıfatlar kullanılması, onun büyük bir ihtimalle Sultan Kılıç Arslan ile beraber seferlere iştirak ettiğini göstermektedir. Ayrıca onun zamanında bastırılan sikkelerde Türkiye Selçuklu Devleti Sultanlarından II.Kılıç Arslan ve Rükneddin Süleymanşah'ın isimlerinin geçtiği görülmektedir.⁶⁶

Şahinşah'tan sonra oğlu Süleyman ve ondan sonra da Ahmedşah beyliğinin başına geçip daha çok Divriği'nin gelişmesine yönelik olarak kalıcı eserler ortaya koymaya çalışmışlardır. (Divriği Ulu Camii v.b.). 1277 yılında İlhanlı Hükümdarı Abaka Han Divriği surlarını yıkmıştır. Söz konusu bölge İlhanlılar'dan sonra Eretnaoğulları'nın hakimiyetine girmiştir.⁶⁷

5.3. KUTALMIŞOĞULLARININ SALTUKLULAR İLE MÜNASEBETLERİ

Saltuklular, 1071 ile 1202 yılları arasında bugünkü Erzurum ve Bayburt vilayetleri bölgesinde hüküm sürmüş ve beyliğin tarihi boyunca daha çok Kuzeyindeki Gürcülerle savaşmış bir Türk beyliğidir. Kaynakların Saltuklu Beyliğinin kurucusu olan Emir Saltuk'un, Anadolu'nun fethinde büyük hizmetleri olduğunu ve Malazgirt Savaşı'nın kazanılmasında önemli rol oynadığını belirtmektedir. Bunun sonucunda Malazgirt zaferini müteakip Sultan Alp Arslan, Kars'tan Bayburt'a, Bingöller'den Barkal dağlarına kadar uzanan sahada yer alan Kars, Pasinler, Oltu, Erzurum, Tortum, İspir, Bayburt ve yörelerini veraset yoluyla çocuklarına da intikal etmek üzere ona iktâ etmiştir.⁶⁸ Bazı kaynaklar ise Emir Ebu'l Kasım Saltuk'un Selçuklu hanedanı tarafından çok itibar gösterilen bir şahıs olduğunu belirterek bu iddiayı Selçuklu topraklarının hemen sınırlarında yer alan Erzurum'un ona verilmesi ile ispatlamaya çalışmışlardır. Aynı kaynaklar bir Gürcü vakâyinâmesindeki kayıta dayanarak Saltukluların dördüncü hükümdarı olan İzzeddin Saltuk'un atalarının Selçuklu hükümdarlarına ve Oğuzlara mensup olduğunu da iddia etmiştir.⁶⁹ Ebu'l-Kâsım Saltuk'un hayatı ile ilgili kaynaklarda fazla bir bilgi

⁶⁶ Faruk Sümer, “*Mengücekler*” İslam Ansiklopedisi Diyanet Vakfı Yay.VII.C., s.714-715.

⁶⁷ O.Turan, **Doğu Anadolu Türk**, s.68.

⁶⁸ M.H.Yınanç, **Türkiye Tarihi**, s.110-134-190 ; O.Turan, **Doğu Anadolu Türk**, s.29-31.

⁶⁹ Ali Öngül, “*Saltuklular*” Türkler Ansiklopedisi Yeni Türkiye Yay. C.6, s.462 ; O.Turan, **Doğu Anadolu Türk**, s.5

bulunmamaktadır. Emir Saltuk'un Türkiye Selçuklu Devleti veya onun kurucuları ile ilgili olarak ta herhangi bir ilişkisini tespit edemedik.

Ebu'l-Kâsım Saltuk'un ölümünden sonra yerine oğlu Ali geçmiştir. İbnü'l Esir Büyük Selçuklu İmparatorluğundaki Muhammed Tapar ile Berkyaruk arasındaki mücadeleyi anlatırken Muhammed Tapar'ın Doğu Anadolu'ya geldiği sırada Emir Ali'nin gelip kendisine katıldığını ve birlikte Ani üzerine gittiklerini anlatmaktadır.(1202-1203 yılları).⁷⁰ Bu olayın gelişimi ise şöyle olmuştur;

Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah'ın vefatını müteakip (1092) hanedan üyeleri arasında taht mücadelesi başladığında Türkmen beylerinin çoğu, ki özellikle de İmparatorluğun batısında görev yapanlar, Suriye ve Filistin hükümdarı Tutuş'u Büyük Sultan olarak tanımışlardı. Fakat Tutuş, Rey yakınlarında Berkyaruk'a yenilip öldürülünce (1095) bu beyler Berkyaruk'un karşısına taht iddiacısı olarak çıkan kardeşi Muhammed Tapar'ı Büyük Sultan olarak kabul ettiler. Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasında saltanat mücadelesi için yapılan savaşlardan beşincisi ve sonuncusu 1103'te Hoy şehri önünde meydana gelmiştir. Savaşta mağlup olan Muhammed Tapar, önce Erciş'e, oradan da Sökmen el-Kutbî'nin hâkimiyetinde bulunan Ahlat'a gitmiştir. Yanında Sökmen el-Kutbî, Muhammed b. Yağısıyan ve Kızıl Arslan gibi Beyler vardı. Erzenü'r-Rum hâkimi Emîr Ali de Ahlat'a gelerek onlara katılmış ve hep beraber Ani üzerine yürümüşlerdir.

Bu olaydan bir yıl sonra 1104'te Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasında barış yapıldı. Buna göre, Sepidrûd (Kızılören) sınır olmak üzere, Irakeyn, Fars ve Huzistan Berkyaruk'un; Azerbaycan, Kafkasya, Diyarbekir, el-Cezîre, Musul ve Suriye Muhammed Tapar'ın hakimiyetinde kalacaktı. Bu anlaşmaya göre sınır boylarındaki beyler, bu arada Saltuklu Ali de Sultan Muhammed Tapar'a tâbi oldu.

Ali'nin ölümünden sonra Saltuklu tahtına kardeşi Ziyaeddin Gazi, onun ölümünden sonra da Ali'nin oğlu İzzeddin Saltuk geçti. İzzeddin Saltuk Devri'nde Ahlatşahlar ve Erzen beyleri ile ittifak yapılmış, evlilik yoluyla arada akrabalık kurulmuş ve Gürcülere karşı birlikte cihat edilmiştir. Kız alıp vermek suretiyle kurulan bu akrabalıklardan birisi de Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı II.Kılıç Arslan ile yapılması düşünülen izdivaçtır. Ancak bu izdivaç gerçekleşmemiştir.

⁷⁰ İbnü'l-Esir, **El-Kamil Fi't-Tarih**, X.C., s.294.

Anadolu Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan İzzeddin Saltuk'un kızına talip olmuş ve gelin nikâhları kıyıldıktan sonra eşyalarıyla birlikte Erzurum'dan Konya'ya gitmek üzere yola çıkarılmıştı. Selçuklular'ın düşmanı olan Danişmendli beyi Yağıbasan bunu haber alınca, gelin alayına saldırmış, gelini, yeğeni ve Kayseri meliki olan Zünnun'a götürmüştü. Gelin, II. Kılıç Arslan'la nikâhlı olduğu için İslâm hukukuna göre başkasıyla evlenmesi caiz değildi. Bundan dolayı İslâmiyet'ten çıkarılarak önce Kafir olması sağlanmış ve böylece Kılıç Arslan ile yapılan nikah düşmüş daha sonra gelinin yeniden müslüman olması sağlanarak Zünnun ile evlendirilmiştir.⁷¹ Bu son derece ağır hakaret karşısında hiddetlenen II. Kılıç Arslan, Yağıbasan'ın üzerine yürüdüysen de Yağıbasan'ın diğer beylik ve devletlerden yardım alması sonucu mağlup olmuştur.

Gerek Ahlatşah Beyi Sökmen ve gerekse Erzen Beyi Devletşah bu sırada İzzeddin Saltuk'un damadı idiler. Dolayısıyla II.Kılıç Arslan muhtemelen siyasi bir strateji izleyerek bu evliliği yapmak istemiştir. Zira bu sırada Anadolu Sultanı'nın karşısında yer alıp müttefik olarak hareket eden ve içinde Bizans Devleti ile Danişmendlilerin yer aldığı bir kuvvet vardı. Muhtemelen de Danişmendli Yağıbasan Kılıç Arslan'ın bu hamlesini engellemek için gelin alayını kaçırmak gibi son derece ağır bir fiile girmiştir. Çünkü bunun benzeri bir olaya ne o ana kadar ne de ondan sonrası için rastlayamadık.

İzzeddin Saltuk'un vefatını müteakip önce yerine oğlu Nasıreddin Muhammed daha sonra da Muhammed'in kızkardeşi Mama Hatun geçmiştir. Daha sonraki zamanda Mama Hatun'a tahttan el çektirilmiş ve yerine yeğeni Alaaddin Melikşah geçmiştir. Bu dönemde Anadolu'nun en güçlü devleti, Türkiye Selçuklu Devlet idi. Selçukluların bu denli güçlenmesi çevrelerindeki emirlikleri de endişelendiriyordu. Saltuklular Kuzeyde Rumlara, Doğuda Gürcülere karşı Anadolu kapılarını koruyabilecek kudrete sahip değillerdi. Üstelik özellikle Gürcülerin İslam Dünyasını ayağa kaldıracak şekilde Erzurum önlerine kadar gelip katliam yapmaları Saltuklular'ın bu dönemde ne denli zayıf olduklarının göstergesidir.

Tüm bu sebeplerden dolayı Türkiye Selçuklu sultanı Rükneddin Süleymanşah, 1202 yılında Gürcistan seferine çıktı ve Doğu Anadolu'daki tâbi hükümdar ve beylere

⁷¹ F.Sümer, **Doğu Anadolu Türk Beylikleri**, s.9.

haber gönderip kendisine katılmalarını istedi. Mengüceklerin Erzincan Meliki Behramşah derhal bu davete icabet etti Sultan Rükneddin Süleymanşah, Saltuklu hükümdarı Alaeddin Melikşah'ı da huzuruna çağırmıştı. O da sultanı Erzurum yakınlarında törenle ve tevazu ile karşıladı. İbn Bîbi onun sultanı karşılamada kusurlu davrandığını, geç kaldığını ve bu yüzden tevkif edildiğini söylerken, diğer kaynaklar barış müzakereleri sırasında tevkif ve hapsedildiğini ifade ederler. Mayıs 1202'de Erzurum'a varan Sultan Rükneddin, son Saltuklu hükümdarını hapsetmiştir. Topraklarını da daha önce Elbistan meliki olan ve elinden mülkünü aldığı kardeşi Muğiseddin Tuğrulşah'a teslim ederek Saltuklu hanedanına son vermiştir.⁷² Daha sonra yoluna devam eden Rükneddin Süleymanşah, Gürcüler karşısında ciddi bir yenilgiye uğradıysa da bu sonuç Türkiye Selçukluları için ağır bir toprak kaybına neden olmamıştır. Burada dikkati çeken bir husus ise bu mağlubiyete rağmen Saltuklu ailesi arasında bu sonuçtan istifade edebilen birisinin çıkmaması olmuştur.⁷³

II.Kılıç Arslan'ın oğlu, Rükneddin Süleymanşah'ın da kardeşi olan Muğiseddin Tuğrulşah, 1225 yılına kadar Saltuklu topraklarında kaldı. Üstelik bastırmış olduğu sikkelerin üzerinde kendisinin ve halifenin isimleri yanında Türkiye Selçuklu Devleti Hükümdarının isminin olmayışı onun bağımsız hareket ettiğini göstermektedir.⁷⁴

Muğiseddin Tuğrulşah, hükümdarlığı döneminde Gürcülere karşı savaşmış ve zafer kazanmıştır.⁷⁵ Muğiseddin Tuğrulşah'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Rükneddin Cihanşah, Celaleddin Harzemşah'a bağlı olmuş ve Ahlat kuşatmasında yanında bulunmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti ile Celaleddin Harzemşah arasında vuku bulan savaşta Harzemşahlıların tarafında savaşan Cihanşah mağlup olup esir durumuna düşmüştür. Aynı zamanda amcasının oğlu olan Türkiye Selçuklu Sultanı Alaadin Keykubat, onu affetmiş ancak elindeki toprakları alarak kendisine Aksaray'ı ikta etmiştir. Böylece Saltuklu toprakları tamamıyla Türkiye Selçuklu Devletine bağlanmıştır.⁷⁶

⁷² İbnü'l-Esir, **El Kamil-Fi't-Tarih**, X.C., s.147.

⁷³ F.Sümer, **Doğu Anadolu Türk Beylikleri**, s.39.

⁷⁴ A.Öngül, "*Saltuklular*", s.466.

⁷⁵ O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.277.

⁷⁶ A.Öngül, "*Saltuklular*", s.466

Saltuklular başlangıçta Büyük Selçuklulara tabi olmuşlar daha sonra ise Azerbeycan Atabeylerine, Irak Selçuklularına ve nihayetinde de Türkiye Selçuklularına tabi olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

5.4. KUTALMIŞOĞULLARININ ARTUKLULAR İLE MÜNASEBETLERİ

Büyük Selçuklu İmparatorluğu Sultanı Alp Arslan'ın 1071 yılında Bizans'a karşı kazandığı Malazgirt Zaferi ile Anadolu toprakları hızlı bir Türkleşme süreci içine girmişti. Zaferin sonrasında Türk orduları batıda Ege ve Marmara kıyılarına kadar ulaşmış ve Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ağırlıkta olmak üzere fethedilen topraklarda Türk Beylikleri kurulmuştu. Bunlardan en önemlilerinden biri Sultan Alp Arslan'ın kumandanlarından Artuk Bey'in oğulları tarafından kurulan Artuklu Beylikleridir. Bazı batılı tarihçiler Artuk Bey'in ismini Ortok, Ortuk, Urtuk veya Artak şeklinde telaffuz etmişlerdir.⁷⁷

Anadolu'nun fethine iştirak eden ilk komutanlardan biri olan Artuk Bey, Bizans'a karşı başarılı akınlarda bulunmuştur. O sırada Bizans İmparatoru olan VII.Michael, Anadolu'ya İzak Kommenos komutasında ve içinde Ursel isimli bir kişinin kumandanlık ettiği Frank askerlerinin de bulunduğu bir ordu sevk etti. Ancak bu ordu başarılı olmak bir yana Ursel ile İzak arasındaki anlaşmazlık ve Ursel'in bu ordudan ayrılması sonucunda parçalanmak durumunda kaldı. Yalnız kalan İzak, Türk kuvvetlerine mağlup ve esir oldu. Ursel ise Orta Anadolu'da yağma faaliyetlerinde bulunuyor, İmparatorluğa kafa tutuyordu. Bu durum karşısında Bizans İmparatoru Michael, asi Ursel'e karşı Türk komutanlarından yardım istedi. Bu talebi iyi değerlendiren Artuk Bey, Ursel'i yakalayıp fidye karşılığında serbest bırakmıştır.⁷⁸

Neticede bu Türk kumandanının başarılı akınları sonucunda Sivas, Kayseri ve Ankara gibi merkezler Türkmenlerin yerleşmesine ve Türk ordularının harekâtına açık hâle getirilmiştir. Büyük Selçuklu sultanı Alparslan'ın ölümü üzerine (1072) tahta geçen oğlu Melikşah ile amcası Kavurd Bey arasındaki saltanat mücadelesi ciddi boyutlara ulaşınca Melikşah, Artuk Bey'i kendisine yardım etmesi için Anadolu'dan çekmiştir.

⁷⁷ Bkz. Anna Kommena "Alexiad"

⁷⁸ A.Sevim, **Makaleler 1**, "Artukluların Soyu ve Artuk Bey' in Siyasi Faaliyetleri", s.136-137.

Ancak önceki bölümlerde de açıkladığımız üzere Artuk Bey'in Anadolu'dan alınışı acaba sadece Kavurd'un isyanına karşı sağlam bir destek bulunması amacıyla mı yapılmıştı? Yoksa o sırada Anadolu'ya gelmiş bulunan Kutalmışoğlu Süleyman şah'ın Artuk Bey'i istememesi üzerine mi görevden alınması söz konusu olmuştu? Bu konuyla ilgili olarak Süleymaşah'ın, Büyük Sultan Melikşah üzerinde başarılı bir Türkmen Beyi'nin görevden alınmasını sağlayacak kadar nüfusunun olmadığı düşünülebilir. Bununla beraber Süleyman Şah'ın isteği üzerine Artuk Bey'in Anadolu'dan alınmış olabileceği ihtimali de gözden ırak tutulmamalıdır. Çünkü, Kavurd isyanının bastırılmasından sonra Artuk Bey'in tekrara Anadolu'da görevlendirilmediğini ve bundan sonraki süreçte Artuk Bey'in Büyük Sultan Melikşah'a karşı kırgın, Anadolu Selçuklu hükümdarı Süleyman şah'a karşı ise kızgın ve öfkeli bir şekilde hareket ettiğini müşahade ediyoruz.

Artuk Bey'in desteği ile amcasına galip gelen Sultan Melikşah, Artuk Bey'e Hulvan bölgesini iktâ olarak vermiş ayrıca onu Bağdat Halifeliğine karşı isyan halinde buluna Şii Karmatilerin üzerine sefere göndermiştir. Bu görevi de başarı ile tamamlayan Artuk Bey, Melikşah'ın emri ile Diyarbekir ve Mardin bölgesinde hüküm süren ancak çok defa huzursuzluk çıkaran Mervanilerin üzerine gönderilen ve içinde Çubuk, Dilmaçoğlu Mehmed, Altuntak gibi Beyler ile Vezir Nizamül Mülk'ün Arap asıllı damadı Fahrüddeve'nin bulunduğu orduya katılmıştır. Başkomutanlığını Fahrüddeve'nin yaptığı bu ordu Diyarbekiri muhasara etti. Ancak Fahrüddeve'nin "Benim yüzümden Arapların başına bir şey gelmesini istemem" diyerek işi sıkı tutmamasına diğer Türk Beyleri kızdılar. Ve kendileri hücumla geçip karşı tarafı mağlup ettiler.⁷⁹ İbnü'l Esir bu sırada Mervanilerin lideri olan Şerefüddeve'ye karşı Artuk Bey'in bir miktar para ve mal karşılığında yumuşak davrandığını ve onun ülkesine dönmesine izin verdiğini belirtir.

Müttefik ordu içerisindeki bu fikri ayrılıklar Fahrüddeve ile Artuk Bey arasında da mevcuttu. Fahrüddeve, Artuk Bey'i emirlerine uymadığı gerekçesi ile Sultan Melikşah'a şikâyet etti. Artuk Bey ise Fahrüddeve'nin emri altında bulunmayı istemiyor, daha bağımsız hareket etmeyi istiyordu. Üstelik Mervanilerin Emiri Şerefüddeve'yi para karşılığında serbest bırakması Sultan Melikşah'ın kendisine olan

⁷⁹ İbnü'l-Esir, **El-Kamil Fi't-Tarih**, X.C., s.125.

itimadını sarsmıştır.⁸⁰ Tüm bunlara rağmen Sultan Melikşah, Suriye seferine çıkmadan önce Artuk Bey'e gönderdiği iki adam vasıtasıyla ondan kendi yanına gelmesini istemiştir. Ancak Artuk Bey, Melikşah tarafından kendisine gönderilen bu iki kişiye hitaben “Siz, Sultanın hizmetinde bulunan bir takım düşmanlarımsınız ve siz, Sultanın bana karşı samimiyet göstermesine imkan vermediniz. Ben, Kutalmış oğlu Süleyman’a karşı hareket ediyorum. Onun Sultana ait memleketleri tahrip etmesine imkan vermeyeceğim diyerek”⁸¹ samimiyetsiz bulduğu bu daveti reddetmiştir. Oysa burada Artuk Bey’in kendi davranışı da samimiyetten uzaktır. Zira Artuk Bey, Melikşah’ın elçilerine verdiği cevapla bir taraftan Sultanın davetini reddederek açıkça ona itaatsizlik göstermekte, diğer taraftan Sultana itaatsizlik gösterdiğini iddia ettiği Süleyman Şah’ın üzerine giderek güya Büyük Sultana olan itaat ve bağlılığını gösterecektir. Bu durum tam bir çelişki arz etmektedir.

Bundan sonra Artuk Bey, Suriye Meliki ve Melikşah’ın kardeşi Tutuş’un hizmetine girmiş, Tutuş ta kendisine Kudüs ve havalisini ikta olarak vermiştir.⁸² Artuk Bey’in Kudüs’te bulunduğu sıralarda, Anadolu fatihi Kutalmışoğlu Süleyman Şah, kuzey Suriye bölgesini de kendi hâkimiyet alanına katmak maksadıyla harekete geçmiş, başta, Halep ve Musul olmak üzere Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun bu bölgedeki şehirlerini tehdit edebilecek konuma yükselmiştir. Bu durumda, Suriye Meliki Tutuş, Şerefüddeve ile ittifak yaptığı gibi Artuk Bey’den de kuvvetleri ile kendisine katılmasını istedi. Bu sırada Fatımi halifeliği ile bu ittifakın birlikte hareket etmek için müzakerelerde bulunduğunu ancak bunun sonuca ulaşmadığını önceki bölümlerde izah etmiştik. Müttefik kuvvetlerin güçlerini birleştirmesinden önce Şerefüddeve, Süleymanşah ile giriştiği savaşı kaybetmiş ve ölmüştür.

Süleymanşah bu galibiyetten sonra Halep’i elde etmek maksadıyla şehrin komutanı İbnü’l Huteyti’l-Abbasi’ye haber göndererek Halep’i teslim etmesini bildirdi. İbnü’l-Huteyti cevabında, Sultan Melikşah’a haber gönderdiğini ve oradan gelecek cevaba göre hareket edeceğini söyledi. Diğer taraftan da Dimaşk’ta bulunan Tutuş ile irtibat kurarak şehri ona teslim etmek istediğini belirtti. Bu haber üzerine Tutuş, Artuk Bey ile birlikte Halep’e doğru yola çıktı. Süleymanşah da harekete

⁸⁰ A.Sevim, **Makaleler 1.**, s.149.

⁸¹ A.Sevim, **Mir’atü’z-Zaman** “Melikşah Dönemi”, s. 418. ; G.Abu’l Farac, **Abu’l Farac**, s.332.

⁸² A.Sevim, “İbnü’l-Adim’in **Zübdetü’l-Haleb**, s.660.

geçmişti. İki ordu, Halep yakınlarında Aynu Seylem mevkiinde 5 Haziran 1086 günü karşılaştı. Suriye seferinde Süleymanşah'a katılan Çubuk gibi bir kısım Türkmen komutanların saf değiştirmesi neticesinde Süleymanşah ağır bir yenilgiye uğrayıp hayatını kaybetti.⁸³

Bu zaferden sonra Tutuş, İbnü'l-Huteyti'den Halep'i kendisine teslim etmesini istedi. İbnü'l-Huteyti, Süleymanşah'a oynadığı oyunu bu defa Tutuş'a oynayarak şehri Sultan Melikşah'a teslim edeceğini söyledi. Bunun üzerine Halep'i kuşatan Tutuş, kısa bir süre sonra şehre girmeyi Başardı. (12 Temmuz 1086). İç kale ise direnmeye devam etti. İşte bu sıralarda Sultan Melikşah'ın Suriye'ye yaklaşmakta olduğu haberini alan Tutuş, Artuk Bey ile birlikte Şam'a çekildi.

Artuk Bey, Melik Tutuş'u ağabeyi Sultan Melikşah'a karşı, "yaklaşmakta olan Melikşah'ın ordusunun son derece yorgun olduğunu ve ani bir saldırı ile bozguna uğratılabileceğini" söyleyerek muharebeye teşvik ettiyse de Tutuş'u ikna edemedi. Artuk Bey, çekildiği ikta bölgesi Kudüs'te 1091 yılında öldü.⁸⁴

Artuk Bey'in ölümü üzerine Melik Tutuş, Kudüs ve havalisini bir kaynağa göre oğlu Sökmen'e,⁸⁵ diğer bir kaynağa göre Sökmen ile beraber kardeşi İlğazi'ye⁸⁶ ikta olarak vermiştir.

Suriye Selçuklu Devleti Hükümdarı Tutuş'un ölümünden sonra oğulları Rıdvan ile Dukak arasında taht mücadelesi başlamıştı. Artuk Bey'in oğulları da iki ayrı tarafa iştirak ederek bu mücadeleye müdahil olmuşlardır. Sökmen Rıdvan'ın tarafında yer alırken, İlğazi ise Dukak'ın yanına gitmişti. Bölgedeki Müslüman hükümdar ve emirler böylesine bir kargaşa içinde iken Haçlıların bölgeye gelip Antakya'yı kuşatmaları, onların bu tehlike karşısında birleşmelerini sağladı. Musul Atabeyi Kürboğa İdaresinde Antakya'nın yardımına koşmak üzere harekete geçtiler. Artukoğlu Sökmen de, bu ordunun içinde yer almıştı.⁸⁷ Ancak, Müslüman ordusunun işi ağırdan alıp yol üzerindeki başka yerlerin kuşatması ile ilgilenmesi sonucunda Antakya Haçlıların eline geçmiştir. Akabinde şehir önlerinde yapılan savaş ise

⁸³ İbnü'l-Esir, **El-Kamil Fi't-Tarih**, X.C., s.135. ; O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.104.

⁸⁴ İbnü'l-Esir, **El-Kamil Fi't-Tarih**, X.C., s.137. ; A.Sevim, **Makaleler 1**, s.157.

⁸⁵ İbnü'l-Esir, **El-Kamil Fi't-Tarih**, X.C., s.163.

⁸⁶ A.Sevim, **Makaleler 1**, s.158.

⁸⁷ İbnü'l-Adim, **Bugyetü't-taleb**, s.90.

Müslüman ordusunun mağlubiyetiyle neticelendi (1098).⁸⁸ Savaş meydanında uzun süre Haçlılara direnen Sökmen, neticede diğer komutanlarla birlikte geri çekilmek zorunda kaldı. Daha sonra kardeşi İlgazi ile birlikte Haçlıların asıl hedefi olan kendi bölgeleri olan Kudüs'e çekildiler. Ancak, Haçlıların ilerleyişinden faydalanmak isteyen Mısır Fatımi devleti şehri ele geçirmek üzere bir ordu gönderdi. Bir süre Fatımî ordusuna direnen Artuklular, nihayetinde şehri teslim etmek zorunda kaldılar (1098)⁸⁹. Fatımîlerin Kudüs'teki hakimiyeti de fazla uzun sürmedi. Antakya'yı ele geçiren Haçlılar ilerleyişlerini sürdürerek şehir önlerine geldiler ve Kudüs Temmuz 1099 tarihinde Haçlılar tarafından ele geçirildi.

Bu iki kardeş 5 yıl süreyle Kudüs'te kalmışlardır. Haçlıların Kudüs'ü almasını müteakip kardeşlerden İlgazi, Bağdat'a gitmiştir. Burada Berkyaruk ve Muhammed Tapar arasındaki taht mücadelelerine katılmış, Muhammed Tapar adına Bağdat'ta şihnelik yapmıştır.⁹⁰ Sökmen ise Musul Emiri Kürbağa'nın ölümünden sonra Musul'da çıkan iç karışıklıklardan istifade ederek Hısn-ı Keyfa'ı ele geçirip Hısn-ı Keyfa Artuklu Beyliğini kurmuştur. Haçlılara karşı son derece başarılı savaşlar yapan Sökmen Mardin'i de ele geçirmiştir. Ölümünden sonra yerine oğlu İbrahim başa geçmiştir. Bağdat Şihneliği sırasında Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Sultanı Muhammed Tapar ile arası açılan İlgazi, yeğeni İbrahim'in elinde bulunan Mardin'i ele geçirmiş ve Mardin Artuklu Beyliğini kurmuştur.⁹¹

Artuklular ile Türkiye Selçuklularının bundan sonraki ilk münasebetleri Türkiye Selçuklu Sultanı II.Kılıç Arslan ile Büyük Selçuklu Emiri Çavlı arasında 1107 yılında Habur Irmağı kenarında yapılan ve Çavlı'ya bağlı kuvvetlerin galibiyeti ile neticelenen savaşta söz konusu olmuştur. Bu savaşta İlgazi, Çavlı'nın tarafında yer almış⁹², ancak muharebeden sonra Çavlı ile arası bozulmuş, üstelik onun tarafından gözaltına alınmıştır. Bir zaman sonra Çavlı'dan kurtulan İlgazi, oluşan süreçte iyice güçlenmiş, yeğeni İbrahim üzerinde de nüfusunu arttırarak Hısn-ı Keyfa Artuklularını

⁸⁸ İbnü'l-Esir, **El-Kamil Fi't-Tarih**, X.C., s.231.

⁸⁹ A.Sevim, **Makaleler 1**, s.166.

⁹⁰ Ali Sevim, "Artukoğlu İlgazi" Belleten XXVI. 1962, s.661-662.

⁹¹ A.g.e., s.661-662.

⁹² O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.137.

da kendine bağlamıştır. Artuklu ailesinin yegane lideri konumuna yükselen İlgazi, Haçlılara karşı başarılı mücadeleler vermiştir.⁹³

İlgazi' nin ölümünden sonra oğullarından Süleyman Meyyafarikîn'e, Timurtaş Mardin'e, yeğeni Süleyman da Halep'e hâkim olmuşlardır. İlgazi'nin bir diğer yeğeni Belek ise Harput ve Palu'da kendisine ait bir beylik kurmuş, Kılıç Arslan'ın dul hatunu ile evlenen Belek, Türkiye Selçuklularına ait Malatya'yı da hâkimiyetine almıştır. O sırada Malatya'yı oğlu Tuğrul Arslan adına yönetmekte olan II.Kılıç Arslan'ın dul kalan hanımı, güçlü bir desteğe sahip olmak için bu evliliği arzulamış ve bunda muvaffak olmuştu.⁹⁴ Hatta Belek Gazi'nin Malatya üzerindeki bu nüfuzundan çekinen Danişmendli hükümdarı Emir Gazi, çok istemesine rağmen Belek Gazi hayatta olduğu müddete Malatya'yı kuşatmamıştır. Ancak Belek Gazi'nin vefatından sonra bu şehri elde edebilmiştir. İlgazi'den sonra Artuklu ailesinin liderliğini üstlenen Belek Gazi, hem Mardin Artukluları'nın hem de Hısn-ı Keyfa Artukluları'nın siyasi ve askerî gücünü dilediği gibi yönlendirmiş, onun zamanında Suriye ve Güneydoğu Anadolu'daki Artuklu nüfuzu zirveye çıkmıştır.

Artukluların Hısn-ı Keyfa kolunun Türkiye Selçukluları ile daha sık karşı karşıya geldiğini görüyoruz. Yukarıda da izah ettiğimiz üzere bu kolun kurucusu Artuk'un oğlu Sökmen ölünce yerine oğlu İbrahim geçmiş, O, Mardin Artuklu Emiri Olan amcası İlgazi'nin hakimiyetini tanımıştır. İbrahim'in ölümünden sonra ise yerine kardeşi Davud başa geçmiş, o da amcası İlgazi ile iyi geçinmiştir.

Bu sırada Irak Selçuklu Sultanı Mahmud, Musul'da meydana gelen otorite boşluğunu gidermek için kendisinin Bağdat Şihnesi olan İmameddin Zengi'yi Musul Atabeyi olarak tayin etti. Hısn-ı Keyfa Artukluları'nın lideri olan Davud, ömrünün sonuna kadar kendi topraklarında gözü olan İmameddin Zengi ile mücadele etmiş, ancak muvaffak olamamıştır. Davud'dan sonra Hısn-ı Keyfa Artukluları'nın başına oğlu Fahreddin Karaarslan geçmiş, o da İmameddin Zengi'nin tehdidinden kurtulmak için Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud ile müttefik olmuştur. Bu ittifak ilişkisi Sultan Mesud'dan sonra, II. Kılıç Arslan döneminde de sürmüştür. Öyle ki, Sultan II.Kılıç Arslan, hükümdarlığının ilk yıllarında Danişmendli Yağıbasan ile uğraşırken Fahreddin Karaarslan, kendisi Yağıbasan'ın damadı olmasına rağmen Kılıç Arslan ile

⁹³ A.Sevim, "Artukoğlu İlgazi" s.661-665.

⁹⁴ O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.179.

müttefik olarak kalmaya devam etmiştir. Sultan II.Kılıç Arslan 1163 yılında Yağlıbasan'ın üstüne yürüyünce Fahreddin Karaarslan da ordusuyla Fırat Nehrini aşarak Yağlıbasan'ın üzerine gitmiştir.⁹⁵ Belki de bu müttefik ilişkisinin sonucu olarak Sultan Kılıç Arslan kızını Fahreddin Karaarslan'ın oğlu Nureddin Muhammed ile evlendirmiştir.

Fahreddin Karaarslan ölünce yerine geçen oğlu Nureddin Muhammed, babasının düşmanı olan İmameddin Zengi'nin oğlu Nureddin Mahmud ile iyi ilişkiler geliştirmiş, onunla müttefik olmuş ve Haçlılara karşı savaşmıştır. Yukarıda da izah ettiğimiz üzere İmameddin Zengi'nin oğlu Nureddin Mahmud, Türkiye Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan'ın nüfuzunun artmasını istemiyordu. O, bu amaçla Kılıç Arslan'a karşı bir müttefik cephesi oluşturmuş ve bu ittifaka Artukluları ve Danişmendlileri de katmıştı. İşte bu Nureddin Mahmud ile Kılıç Arslan'ın damadı olan Hısn-ı Keyfa Artuklularının lideri Nureddin Muhammed, beraber hareket ediyordu.⁹⁶

Nureddin Muhammed'in Türkiye Selçuklu Devleti ile karşı karşıya geldiği ciddi bir vakıa daha olmuştur ki bu vakıayı şöyle izah edebiliriz;

İmameddin Zengi'nin oğlu Atabey Nureddin Mahmud 1174'te ölünce Suriye'de etkinlik Selahaddin Eyyubi'ye geçmiştir. Bu sırada Anadolu Sultanı II.Kılıç Arslan, Bizans'a karşı Myriokephalon'da büyük bir zafer kazanmış ve yüzünü tekrar doğuya çevirip o vakit Malatya Danişmendlileri'nin son hükümdarı olan Muhammed'in hakimiyetindeki Malatya şehrini kuşatmıştır. Ayrıca Kılıç Arslan, Bizans'a karşı kazandığı zaferi Selahaddin Eyyubi'ye elçi göndererek bildirmiştir. Sultan II Kılıç Arslan'ın Malatya'yı kuşatmasından endişelenen Artuklu Beyleri de Selahaddin Eyyubi'ye elçi gönderip himaye edilmek istediklerini bildirmişlerdir. Kılıç Arslan 1179'da Selahaddin'e bir elçi daha gönderip, daha önce Atabey Nureddin Mahmud tarafından işgal edilen Ra'ban kalesinin kendisine iadesini istemiş, Selahaddin ise buna şiddetle karşı çıkmıştır. Bununla da yetinmeyen Selahaddin, Ra'ban'ı savunmak üzere yeğeninin komutasında bir birliği bölgeye sevk etmiştir. 1180 yılında Ra'ban'ı kuşatan Kılıç Arslan, Selahaddi'nin gönderdiği kuvvetlerle çarpışmış ancak mağlup olmuştur.⁹⁷

⁹⁵ O.Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.228.

⁹⁶ A.g.e., s.229.

⁹⁷ S.Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, s.198-199.

Ordusu ile Malatya'ya çekilen Sultan Kılıç Arslan ertesi yıl, Hısn-ı Keyfa Artukluları'nın lideri olan Nureddin Muhammed'in üzerine yürümeye karar verdi. Yukarıda belirttiğimiz gibi II.Kılıç Arslan bir kızını Artuklu Beyi Nureddin Muhammed ile evlendirmiş üstelik kızının çeyizi olarak bir kısım toprakları da ona vermişti. Ancak Nureddin, eşini ihmal ederek şarkıcı bir kadınla beraber olmaya başlamıştı. Kılıç Arslan durumdan haberdar olunca damadını sert bir biçimde uyarmıştır. Bu tehdit karşısında Nureddin, Selahaddin Eyyubi'den yardım istemiştir. Bunun üzerine harekete geçen Kılıç Arslan, Selahaddin Eyyubi'ye durumu bir mektupla açıklamış, tarafsız kalması gerektiğini bildirmiş, ayrıca Nureddin'e kızının çeyizi olarak verdiği yerlerin kendisine iade edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Selahaddin ise Nureddin'i koruyacağını ve Artuklu Beyinin üstüne gidilmesi durumunda onun için savaşı göze alacağını bildirmiştir. Bununla da yetinmeyen Selahaddin, Haçlılar ile arasındaki sorunları giderip Ra'ban'a doğru hareket etmiş, burada Nureddin'in kuvvetleri ile birleşmiş ve Malatya üzerine yürümeye karar vermiştir. Durumun nezaketini gören Sultan Kılıç Arslan, Veziri İhtiyareddin Hasan'ı Ra'ban'a göndermiş ve Selhaddin'i bu işten vazgeçirmeye çalışmasını istemiştir. İhtiyareddin Hasan, Selahaddin ile yaptığı ilk görüşmede başarılı olamamışsa da ikinci görüşmesinde "Haçlılara karşı kahramanca savaşan büyük bir Sultanın bir şarkıcı kadın için başka bir Müslüman Sultanın üzerine yürümesinin Allah katında izah edilemeyecek bir davranış olduğunu" belirtmiş ve onu bu işten vazgeçirmeye çalışmıştır. Selahaddin, bu cesur ama haklı sözler karşısında yaptığı hareketin doğru olmadığını ancak kendisine sığınan birisini (Nureddin Muhammed'i) dışlamanın da bir Sultana yakışmayacağını dolayısıyla bu konunun Nureddin ile yapılacak bir görüşme ile kapatılması gerektiğini ve bu hususta kendisine yardımcı olacağını İhtiyareddin Hasan'a belirtmiştir. Bunun üzerine Nureddin'in yanına giden İhtiyareddin Hasan, ona Selahaddin ile yapmış olduğu görüşmeyi nakletmiştir. Nihayetinde iyice köşeye sıkışan Nureddin, hem Selahaddin'den hem de Kılıç Arslan dan özür dilemek zorunda kalmıştır.⁹⁸

Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki Artuklular daha çok Güney Doğu Anadolu ve Suriye bölgesinde faaliyet göstermişler, bu bölgede bulunan başta Haçlılar olmak

⁹⁸ O.Turan, *Selçuklular Zamanında*, s.237-238 ; S.Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s.199-200.

üzere Eyyubiler, Irak Selçukluları ve Anadolu Selçukluları ile karşılaşmışlardır. Anadolu hakimiyeti konusunda Selçuklular veya Danişmendliler kadar fonksiyonel ve belirleyici olmamışlardır.

SONUÇ:

Selçuk'un oğulları olan Mikail ile İsrail (Arslan)'in evlatları, Büyük Selçuklu İmparatorluğu tahtının kendilerinin hakkı olduğunu düşünmüşler ve bu uğurda hayatları pahasına mücadele etmekten geri durmamışlardır. Arslan'ın oğlu Kutalmış bu uğurda hayatını kaybedenlerin ilki olmuştur. Kutalmış'tan sonra Anadolu'ya gelerek Türkiye Selçuklu Devletini kuran Süleyman Şah'ın bu sırada Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Sultanı olan Melikşah ile olan ilişkileri diğer Mikail ve Arslan oğullarının ilişkisine tam benzememekte biraz daha yumuşak ve saygı dolu bir ilişki olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu durum bile Süleyman Şah'ın Büyük Selçuklu Devletinin vassalları ile çatışmasını engellememiş ve nihayetinde hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Süleyman Şah'tan sonra Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarı olan I. Kılıç Arslan ise haclı seferlerine karşı kahramanca bir vatan savunması yapmış ve Anadolu Türk birliğini kurabilmiş ilk hükümdar olmuştur. Ancak bununla yetinmeyip doğrudan Büyük Selçuklu İmparatorluğunun merkezini kendisine hedef tayin etmesi onun da tıpkı ataları gibi hayatını kaybetmesine neden olmuştur.

Kutalmış'ın ölümünden sonra oğulları Mansur, Süleyman, Alp İlek ve Devlet Büyük Selçuklu Devletinin merkezine götürülerek burada tutulmuşlardır. Ancak kardeşlerin esaret hayatı, Alp Arslan'ın ölümüyle son bulmuştur. Zira bu tarihten sonra Büyük Selçuklu Devletinde meydana gelen taht kavgaları, Kutalmış oğullarına kaçarak Anadolu'ya gelme fırsatını vermiştir. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'ndaki taht kavgasından başarı ile çıkan Sultan Melikşah, bir şekilde Anadolu'ya giden Kutalmış oğullarına karşı, kendisine açıkça cephe almadıkları müddetçe olumlu yaklaşmıştır. Örneğin, Kutalmış'ın büyük oğlu Mansur'un isyan belirtisi gösterdiğini haber alınca derhal onu ortadan kaldırmış, buna mukabil kendisine sadık davranan Kutalmış'ın diğer oğlu Süleyman şah'ı ise Anadolu'da hüküm sürmesi için yalnız bırakmıştır.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin Büyük Selçuklu İmparatorluğu karşısındaki statüsü için Süleyman Şah dönemi için ayrı, I. Kılıç Arslan dönemi için ayrı ve Kılıç

Arslan'dan sonrası için ayrı bir değerlendirme yapmak gerekir. Devletin kurucusu olan Süleyman Şah zamanında Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na tabi bir devlet konumunda olan Türkiye Selçuklu Devleti, I. Kılıç Arslan zamanında Metbuu olan Büyük Selçuklulara meydan okuyabilecek bir konuma yükselmiştir. Ancak I. Kılıç Arslan'ın vefatından Sultan Mesud'un son dönemine kadar olan süreçte ise Anadolu'da bulunan ve Büyük Selçukluların vassalı olarak nitelendirebileceğimiz Danişmendliler'in dahi hamiliğini kabul edecek bir konuma düşen Türkiye Selçuklu Devleti ancak II. Kılıç Arslan'dan sonra tam bağımsız bir devlet haline gelebilmiştir.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin ne zaman kurulduğu meselesi de devletin başında bulunan şahsın Sultan unvanına sahip olup olması açısından değil, Devlet olabilmenin şartları açısından değerlendirilmelidir. Buna göre, o dönemde "tabi" anlamda da olsa asgari olarak Devlet olmanın gerektirdiği şartlar düşünüldüğünde Türkiye Selçuklu Devletinin kuruluş tarihinin 1078 olduğu anlaşılmaktadır. Zira ancak bu tarihte Türkiye Selçuklu Devletinin Bizans'takine benzer bir devlet teşkilatı, tek bir hükümdarı, tek bir başkenti, Türkmenlerden oluşan bir ordusu, iç ve dış egemenliği ve nihayet Anadolu gibi bir vatan toprağı mevcut olabilmıştır.

Selçuklu Türkleri İslam dininde akide olarak Sünni akideyi benimsemişler ve bunu hem savaş meydanlarında hem de kurmuş oldukları ilim ocaklarında savunmaya ve yaymaya çalışmışlardır. İslam dünyasında bir çok ayrılığın çıktığı böyle bir dönemde Selçuklular Müslümanlar arasında sağlanmaya çalışılan birliğin yegane çimentosu olmuşlardır. Her ne kadar bazı Selçuklu Şehzadeleri Şii Fatımi Halifeliği ile bağlantı kurmaya çalışmışlarsa da buradaki amacın sadece diğer Selçuklu liderlerine gözdağı vermek olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarları, özellikle I. Kılıç Arslan'dan sonra Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun tahtı ile ilgili hak iddialarından vazgeçmişlerdir. Onlar, bundan sonra Anadolu'daki Türk birliğini sağlamaya çalışmışlardır. Bu konuda en büyük rakipleri ise Danişmendliler olmuştur.

Hem Büyük Selçuklu İmparatorluğu hem de Türkiye Selçuklu Devleti, Dünya tarihi açısından etkileri günümüze kadar uzanan bir çok faaliyette bulunmuşlardır. Türkiye Selçuklu Devleti bugün üzerinde yaşadığımız toprakların ebediyen Türk yurdu olarak kalmasını sağlayan adımların temelini atmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Mahmud, **Selçuknâme I**, (Haz. Erdoğan Merçil) İstanbul 1977
- Aksarayı Kerimüddün Mahmud, **Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l Ahyâr**, Yay.Osman Turan TTK Ankara 1944. (Çvr. Mürsel Öztürk) Ankara 2000.
- Anna Komnena, **Alexiad**, Malazgirt Sonrası.(Çvr. Bilge Umar) İnkılap Kitabevi, İstanbul.1996.
- Berthold Spuler, “*Doğu’da Hilafetin Çöküşü*” (Çev.Hamdi Aktaş) **İslam Tarihi Kültür ve Medeniyet Dergisi**, İstanbul 1997.
- Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler**, E.Yay.Tarih Dizisi, (Çvr.Y.Moron) İstanbul 1979.
- Claude Cahen, “*Türklerin Anadolu’ya ilk Girişi*” (Çvr. Yaşar Yücel, Bahaeddin Yediyıldız) ,**Belleten**, C.LI 1987.S.201.
- Demirkent Işın, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi**, İstanbul 1974.
- Erdoğan Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, TTK Yay. Ankara, 1996.
- Faruk Nafiz Uzluk, **Anonim Selçuk-nâme, Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III**, Yay. ve Çev. Faruk Nafiz Uzluk,Ankara 1952.
- Genç Reşat, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, TTK Yayınları Ankara. 2002.
- Gregory Abu'l- Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, (Çvr. Ömer Rıza Doğrul) TTK. Yay. Ankara 1945.
- G.Ostrogorsky, “**Bizans Devlet Tarihi**”, (Çvr.Fikret Işıltan) Ankara.1981.
- İbn. Bibi, **El-Evâmirü'l-Ala’iye Fi'l-Umuri'l-Ala’iye -Selçuknâme I-** Yayımlayan, Adnan Sadık Erzi (Çvr. Mürsel Öztürk) Ankara 1996.
- İbnü'l-Adim, **Bugyetü't-talep Fi Tarih-i Haleb**, Biyografilerle Selçuklu Tarihi, (Çvr. Ali Sevim) TTK. Yay. Ankara 1982.
- İbnü'l-Esir, **El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi**, (Çvr.Abdülkerim Özaydın), Bahar Yay., IX.C. İstanbul 1991.

- Kafesoğlu İbrahim, “*Selçuklular*” Türk Dünyası El Kitabı 2.Baskı Ankara 1992
- Kafesoğlu İbrahim, **Selçuklu Tarihi**, İstanbul,1972.
- Kafesoğlu İbrahim, “*Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu?*” **Tarih Enstitüsü Dergisi**,1/10-11.(1979-1980)
- Kafesoğlu İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yay. İstanbul 2000.
- Kara Seyfullah, **Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları**, İz Yay. İstanbul,2007,
- Koca Salim, **Türkiye Selçukluları Tarihi Malazgirt’ten Miryokefalon’a**, Karam Yayınları, Çorum 2003.
- Köymen Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, TTK Yay. Ankara 2000.
- Köymen Mehmet Altay, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, TTK Yay. 4.Baskı, Ankara 2004.
- Köymen Mehmet Altay, “*Süleyman Şah Anadolu Selçuklu Devletinin Kuruluşu*”, **Belleten**,C.LVII.S.218.
- Köymen Mehmet Altay,**Tuğrul Bey Zamanı**, MEB.Kültür Yayını İstanbul 1976
- Laurent J.Run, “*Rum (Anadolu) Sultanlığı’nın Menşei ve Bizans*” (Çvr.Yaşar Yücel),**Belleten**,LII/ 202. 1998.
- Müneccimbaşı Ahmed bin Lütfullah, **Camii’-d-Düvel Selçuklu Tarihi 1** Yay.Ali Öngül Ankara 1990
- Ocak Ahmet, **Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)**, Tarih ve Tabiat Vakfı. İstanbul 2002
- Öngül Ali, “*Saltuklular*” Türkler Ansiklopedisi Yeni Türkiye yayımları 6.C.
- Özaydın Abdülkerim, “*Mengücekler*” **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi** Çağ Yay.C.8.,İstanbul 1989.
- Sevim Ali, Merçil Erdoğan,**Selçuklu Devletleri Tarihi**, TTK Yay. Ankara 1995.
- Sevim Ali, **Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah**, TTK. Yay.1990.
- Sevim Ali, “*Artukluların Soy ve Artuk Bey’ in Siyasi Faaliyetleri*” **Makaleler 1** (Hızr.E.Semih Yalçın, Süleyman Özbek) Berikan Yayınevi, Ankara 2005.

- Sevim Ali, “*Sıbt İbnü’l Cevzi’nin Mir’atü’z-Zaman Fi Tarihi’l-Ayan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler-I-Sultan Tuğrul Bey Dönemi-*”, **Makaleler 2**, (Hrz. Semih Yalçın, Süleyman Özbek) Berikan Yayınevi, Ankara 2005.
- Sevim Ali, “*Sıbt İbnü’l Cevzi’nin Mir’atü’z-Zaman Fi Tarihi’l-Ayan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler-II-Sultan Alp Arslan Dönemi-*”, **Makaleler 2**, (Hrz. Semih Yalçın, Süleyman Özbek) Berikan Yayınevi, Ankara 2005.
- Sevim Ali, “*İbnü’l Adim’in Zübdetü’l-Haleb Min Tarihi’l Halep Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler*” **Makaleler 2**, (Hrz. Semih Yalçın, Süleyman Özbek) Berikan Yayınevi, Ankara 2005.
- Sevim Ali, “*Sıbt İbnü’l Cevzi’nin Mir’atü’z-Zaman Fi Tarihi’l-Ayan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili BilgilerIII-Sultan Melikşah Dönemi-*”, **Makaleler 2**, (Hrz. Semih Yalçın, Süleyman Özbek) Berikan Yayınevi, Ankara 2005.
- Sevim Ali, “*İlginç Yönleri ile Besasiri İsyanı*” **Makaleler 3**, (Hrz.E.Semih Yalçın, Süleyman Özbek) Berikan Yayınevi, Ankara 2005.
- Sevim Ali, “*Selçuklu Mısır Fatımi Devletleri İlişkilerine Genel Bir Bakış*”, VIII.**Türk Tarih Kurumu Bildirgeleri**, II, Ankara 1981,
- Sevim Ali, “*Artukoğlu İlgazi*” **Belleten**, XXVI. 1962.
- Sevim Ali, **Suriye Filistin Selçuklu Devleti Tarihi**, TTK Yay. Ankara 1989
- Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, 1.C.,(Çvr.Fikret Işıltan) TTK Yayınları Ankara 1998.
- Sümer Faruk, **Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu Türk Beylikleri**, TTK Yay.Ankara 1998.
- Togan Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, Enderun Kitabevi,,İstanbul 1981.
- Turan Osman, “*Türkler ve İslamiyet*”, **DTCFD**, IV, Ankara 1946.
- Turan Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Yay. 8. baskı. İstanbul 2004

- Turan Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, Ötüken Yay. İstanbul, 2003.
- Turan Osman, **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul 1971.
- Turan Osman, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul 1973.
- Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi Nâmesi**, (Çvr.,Hrant D.Andreasyan) Ankara 1987.
- V.Gordlevski, **Anadolu Selçuklu Devleti**, (Çvr.A.Yaran) Ankara 1988.
- W. Barthold, **İslam Medeniyet Tarihi**, (Ter.M. Fuat Köprülü). Ankara 1973.
- Yınanç Mükrimin Halil, **Türkiye Tarihi: Selçuklu Devri 1 Anadolu'nun Fethi**, İstanbul 1934.
- Yınanç Mükrimin Halil, "*Anadolu'nun Fethi*" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 3. cilt.

ÖZET

Sağlık Muzaffer. Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşuna Dair Meseleler. Yüksek Lisans Tezi. Ankara. 2007

Oldukça geniş topraklar üzerinde bir İmparatorluk kuran Selçuklular'ın bu büyüklükteki toprakları yönetirken Türk hakimiyet anlayışından kaynaklanan "ülke topraklarının hanedan ailesinin ortak malı olması" ilkesinin sonucu ortaya çıkan bir takım sorunlarla karşılaştığını ve bunun Selçuklu ailesi içinde yıllarca sürecektir mücadelelere sebep olduğunu görmekteyiz.

Bu mücadelelerin en uzun süreli olanı, Selçuklu İmparatorluğu'nun kurucusu Selçuk'un oğlu Arslan (İsrail)'in oğulları ile Selçuk'un diğer oğlu olan Mikail'in oğulları arasında geçen mücadele olmuştur. Selçuk'tan sonra, Selçuklu ailesi'nin liderliği meselesi aynı ailenin bu iki kolu arasında varolan mücadelenin kaynağını oluşturmuştur. Mikail'in oğulları Tuğrul ve Çağrı Bey'ler Büyük Selçuklu İmparatorluğunu tarih sahnesine çıkarırlarken, Arslan'ın torunu Kutalmışoğlu Süleyman Şah da Türkiye Selçuklu Devletini kurmuştur.

Kutalmış oğullarının Anadolu'ya geliş şekilleri tarihçiler arasında tartışma konusu olmuştur. Kimi tarihçiler onların esir olarak bulundukları Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun merkezinden kaçarak geldiklerini iddia etmişler diğer bir kısım tarihçiler ise onların Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın izni ile bu topraklara gelebildiklerini belirtmişlerdir.

Kutalmış oğullarının kurmuş oldukları devletin statüsü ve kuruluş tarihi de çok tartışmalıdır. Türkiye Selçuklu Devletinin tam bağımsız olup olmadığı, Büyük Selçuklu İmparatorluğuna karşı ne gibi mükellefiyetlerinin bulunduğu konusu bugün hala net olarak açıklanabilmiş değildir.

Selçuk Bey zamanında İslamiyet'i kabul eden Selçuklular'ın Sünni akideyi benimseyip Sünni İslam dünyasının hamiliğini üstlenmeleri, Türk İslam tarihi açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu noktada Şii Büveyhiler Devleti ve Arslan Besasiri ile mücadele eden Selçuklular, sadece Şiiliğin yayılmasına engel olmamışlar aynı zamanda Sünni akide ile ters düşen pek çok akımı da bertaraf etmişlerdir.

Sultan I.Kılıç Arslan'dan sonraki Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarları, Anadolu Türk Birliğinin sağlanabilmesi için gayret göstermişlerdir. Bu noktada başta Danişmendliler olmak üzere Mengücekliler, Saltuklular ve Artuklular'la olumlu veya olumsuz ilişkiye girmişlerdir.

Anahtar Kelimeler

- 1) Selçuk
- 2) Kuruluş
- 3) Devlet
- 4) Liderlik
- 5) Mücadele

ABSTRACT

Sağlık Muzaffer. Issues concerning the foundation of Turkish Seljuks. Master Thesis. Ankara. 2007

We see that when Seljuklus who had founded an empire on a fairly wide territories which to manage according to the principle of “ the country territories are the common property of the imperial dynasty” stemming from Turkish sovereignty intellect had encountered some problems in result of that principle and This had caused fights keeping on years within the Seljuklu Dynasty.

The fights keeping on the longest time had been the one occuring between the sons of Arslan (Israfil) who is the son of Seljuk, The Founder of The Seljuklu Empire, and the sons of Mikhail who is the other son of Seljuk. Afterwards Seljuk, the leadership issue of the Seljuklu Dynasty had been source of the lasting fights between this two side of the same dynasty. When Mikhail’s sons, Tugrul and Cagri Bey’s, had emerged the Great Sejuklus Empire on the scene of the history, then Kutalmısoglu Suleyman Shah, the grandchild of Arslan’s, had founded Turkish Seljuklus State, too.

The manner of Kutalmıs Ogulları to come Anatolia had been an argument matter among historians. While some historians had claimed that Kutalmıs Ogulları had run away from The Great Seljuklus Empire’s Capital as an captive, some other ones had darified Kutalmıs Ogulları to come Anatolia permitted by The Great Seljuklus Sultan’s Melikshah

The status and foundation date of the state founded by Kutalmıs Ogulları is so controversial too. Whether or not Turkish Seljuklus State had been pure independent and had which responsibilities for The Great Seljuklus Empire has not been clearly explained yet.

At the time of seljuk Bey, Seljuklus accepted the Islam, appropriated Islam’s sunnis akhidah and committed protection of the sunnis moslems had caused important results from point of the Turkish Islamic History. At this point, Seljuklus had foughted Shiites Buheyvis State and Arslan Besasiri not only to prevent Shiites propagation but also to remove some movements opposite to the Sunnis akhidah.

Turkish Seljuklus State Sovereigns after Sultan I. Kılıc Arslan had made the best to secure Turkish Anatolian Unite. At this point, they had either constructively or destructively contacted with firstly Danishmends then Menguceks, Salthuklus and Arthuklus

Key Words

- 1) Seljuks
- 2) Foundation
- 3) State
- 4) Leadership
- 5) Struggle